

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİT'E SUNULAN LAYİHALAR IŞIĞINDA
DÖNEMİN İKTİSADİ ÖZELLİKLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

42271

MUSTAFA DURUSOY

DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU

İSTANBUL
1995

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I- Yenileşme Dönemine Doğru Osmanlı İktisadi yapısı.....	1
II-Osmanlı Düşüncesinde Layiha Geleneği.....	8
A- Layihalar.....	8
B- Siyasetnameler.....	10

Birinci Bölüm

EKONOMİK YAPI

I- Sultan II. Abdulhamid Öncesi Ekonomik Yapı.....	12
II- II. Abdulhamid Döneminin Ekonomik Yapısı.....	16
A- Sosyal Refah.....	16
B- Tarım ve Hayvancılık.....	21
C- Sanayi ve Ticaret.....	30
D- Ulaştırma.....	35
E- Madencilik.....	43

İkinci Bölüm

MALİ YAPI

I-Sultan II. Abdulhamid Öncesi Mali Yapı.....	47
II- II.Abdulhamid Döneminin Mali Yapısı.....	49
A- Devlet Gelirleri.....	49
1- Aşar Vergisi.....	52
a) Aşar Tahsil Usulünün Geçirdiği Aşamalar.....	53
b) Layihalara Göre Aşar Vergisi	55
2- Ağnam Vergisi.....	60
3- Temettü Vergisi.....	62
4- Emlak ve Arazi Vergisi.....	64
5- Bedelat-ı Askeriye.....	66
6- Bakaya Meselesi	68

B- Devlet Giderleri.....	70
1- Maaşat.....	73
2- Mübayaat.....	74
3- Havalat.....	75
4- Sosyal Güvenlik Harcamaları	75
SONUÇ.....	77
EKLER.....	80
1- Şakir Paşa Layihası-1.....	81
2- Şakir Paşa Layihası-2.....	88
3- Şakir Paşa Layihası-3.....	106
4- Şakir Paşa Layihası-4.....	127
5- Şakir Paşa Layihası-5.....	132
6- Şakir Paşa Layihası-6.....	143
7- Ethem Efendi Layihası	154
8-Amiral Silvin ve Kaptan Ferholn İmzalı Layiha.....	163
9-Teşvik-i Sanayi Komisyonu Layihası.....	172
10-Defterdar Ethem Sabri Efendi Layihası.....	175
11-Maliye Müsteşarı Vetendrof Bey'in Layihası.....	183
12- Sadr-ı Esbak Hakkı Bey'in Layihası.....	190
13- Devletin İslahına Dair İmzasız Layiha.....	193
14- Mahalli Sanayinin İlerlemesine Dair Layiha.....	205
15-Vakanüvis Lütfi Efendinin Layihası.....	208
BİBLİYOGRAFYA.....	211

GİRİŞ

1-YENİLEŞME DÖNEMİNE DOĞRU OSMANLI İKTİSADİ YAPISI

Osmanlı iktisadi ve toplumsal sistemini klasik ve yenileşme dönemleri olarak iki dönemde ele alabiliriz. Klasik dönemi, devletin kuruluşundan XVIII. yüzyılın sonlarındaki yenileşme dönemine kadar getirebiliriz. Klasik dönemi de oluşturma, olgunlaşma ve esnekliğini kaybetme alt-dönemlerine ayırabiliriz. Sistem esnekliğini kaybederken yenileşme ve batılılaştırma hareketleri de başlamıştır.¹

XV. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden olgunlaşma dönemi modern kapitalizmin gelişme dönemine tekabül eder ve bu dönem Osmanlı ekonomisinin kapitalizm ile mücadele dönemidir. Devlet ve ekonomi 1600'lerde olgunluk dönemine erişmiş ve esnekliğini kaybetmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru dikkatleri çeken esnekliği kaybetme, hakim dünya sistemi olma özelliğini de kaybetme demektir.² Osmanlı merkezli hakim dünya sistemi, gelişmelere olan esnekliğini kaybetmesiyle yerini Avrupa merkezli kapitalist sisteme terk etmiştir.

Osmanlı Devletinde önemli bir dönüm noktası oluşturan XVI. yüzyıl Avrupa için de önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Bunların içinde en önemlileri Avrupa ticaretinin ağırlık merkezinin Akdenizden, Atlantik Okyanusuna kayması ve piyasayı Amerikan altın ve gümüşünün kaplamasıdır. Nitekim İngilizler, 1620'de baharat ve ipek yolunun önemini kaybetmesiyle Osmanlı hazinesinin yılda üçyüz bin altın gümrük gelirini kaybedeceğini hesaplamışlardır. Bu ticaretin bir yarısını

¹ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yay. İstanbul, 1994 s.125.

² Tabakoğlu. a.e. s. 131

oluşturan Venediklilere göre ise, bu rakam daha büyüktü; Venedik balyozuna göre Hint ticareti gümrük ticareti olarak hazineye yılda yarım milyon altın sağlamaktaydı.³ Bu gelir ticaret yollarının değişmesiyle devletin elinden çıkmaktaydı. Bu arada Amerikan altın ve gümüşünün yakınoğu pazarlarına girmesiyle ortaya çıkan enflasyonist baskılar Osmanlı maliyesinin sarsılmasına neden olacaktı.⁴ Ayrıca Osmanlı nüfusu hızlı bir şekilde artmış ancak tarımsal ürünler aynı oranda artmamıştı. Bunun neticesinde kentlerde iaşe sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Bu dönemde devletin askeri harcamalarında da büyük artış görülmüştür. Dış ve iç gelişmelerin sonucu olarak XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı ekonomisi bunalım konjüktürüne girmiş bulunuyordu.⁵ Bu dönemde ortaya çıkan bunalım ve sıkıntılar sistem içerisinde telafi edilebilecek boyutlarda idi.

1585 yılındaki tağşişi Osmanlı maliyesinin tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edebiliriz. Bu döneme kadar devletin sınırları genişlemekte, merkezi devlet de toplumu ve ekonomiyi yakından denetleyebilmekte idi. Merkezi hazinenin gelirleri giderleri karşılayabilmekte idi. Bütçeler denk olduğu için para düzeninde de istikrar sağlanabiliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç ve dış kökenli askeri, siyasi ve iktisadi gelişmeler biraraya gelince Osmanlı maliyesi için yüzyıllar sürece bunalımlar, darlıklar ve sıkıntılar dönemi başlamış oldu. 1585 tağşişi sonrasında bütçe açıkları, bütçe açıklarını kapatmak için başvurulmuş tağşişler ve iç borçlanmalar birer istisna olmaktan çıkıp neredeyse birer kural durumuna geldi. Merkezi devletin, süreklilik kazanan mali bunalımları aşmak için başvurduğu önlemler ise çeşitli kesimlerin tepkilerine yol açmış ve ekonomi üzerinde kalıcı sürekli problemlerin oluşmasına neden olmuştur⁶

³ Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", TTK. Belleten, Cilt XV, Sayı 10 s. 666

⁴ Reşat Kasaba, Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Ekonomisi, Belge Yayınları, İstanbul, 1993 s. 17-18. Stefanos Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.s. 219-232.

⁵ Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1988, s.95-100.

⁶ Şevket Pamuk, a.e. s.104.

Osmanlı mali sistemi, ayaklarını merkezi hazine, tımar alanları ve padişah hazinesinin oluşturduğu bir sac ayağı üzerine oturmıştu. Sistemin iyi işlediği dönemlerde Osmanlı maliyesinde herhangi bir sıkıntı başgösterdiğinde, bu üç ögenin sistem içindeki rol ve ağırlıkları ile küçük oynamalarla sıkıntılar geçirtilerilebiliyor ve denge yeniden kuruluyordu.

Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu sıkıntıların boyutları büyümeye ve bunların telafisi için yapılan ayarlamaların dozu artmaya başlamıştı. Bu gibi ayarlamaların bunalımı çözüp çözemeyeceği bir yana ayarlamalarda dozun kaçırılması mevcut sistemin de tamamen battal olmasına yolaçacaktı. Zira devletin siyasi, askeri, ve idari organizasyonu ile büyük bir uyum içerisinde görünen bu sistem, devleti yeni bunalımlara sürükleyecek bazı sıkıntıları da bünyesinde taşımaktaydı. Mevcut sistem iki önemli varsayım üzerine kurulmuştur. Bunlar; savaşlar hep galibiyetle bitecek ve savaş masraflarının nakden finansmanı gibi bir sorun asla gündeme gelmeyecekti. Savaşlar Osmanlı düşünce sisteminde bir bunalım ögesi olarak yer almaz, aksine galibiyetle nihayetlendiği müddetçe birer kazanç ve ganimet kaynağıdır.⁷ Uzun ve masraflı savaşlarla (1645 Girit Savaşı-1699 Karlofça ant.) birlikte Osmanlı mali sistemindeki aksaklıklar belirgin bir şekilde su yüzüne çıkmaya başladı. Nitekim XVII. yüzyılın ikinci yarısında kronik bütçe açıklarıyla karşılaşmaya başlandı.⁸ Buna rağmen sorunların çözümü yine sistem içinde kalarak aranılmaya çalışılıyordu. Başvurulan yöntemler, iç hazineden borçlanma ve paranın tağşişi idi. Bunlar yeterli olmayınca da ülke zenginleri ve devlet ricalinden 'İmdadiyye' adı altında cebri borçlanmaya başvuruluyordu. Bu arada hazinenin nakit ihtiyacı için tımar sistemi büyük oranda terkedilerek malikane sistemi tesis edildi. Tımar sistemi Osmanlı idari, askeri ve iktisadi sisteminin temelini oluşturuyordu. Tımar sisteminin kaldırılıp malikane sistemine geçilmesiyle tımar gelirlerinin merkezi hazineye aktarılması sipahilerde huzursuzluklar meydana getiriyordu. Mukataa ile birlikte zirai

⁷ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, Alan yayınları, İstanbul, 1986, s. 27-32.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985, s. 74-79 ve 205-207.

işletmelerde verimsizlik de artmıştır.

Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte devletle halk arasına giren yeni güç sahipleri ortaya çıkmıştır. Bunlar, mütesellim, mültezim, mütegalibe, derebeyi veya toprak ağaları olarak adlandırılabilirdiği gibi bir müessese olarak çoğunlukla ayan olarak nitelendirilirler.⁹

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saray ileri gelenlerinin ve merkezin masrafları iyice artmıştı. Bunun için valilik, mutasarrıflık, beylerbeylik gibi görevler oldukça yüklü miktarlarda para ile satılmaya başlandı. Paşalar, tayinleri için harçların dışında gerekli memurlara bir miktar para öderler ve hediyeler verirlerdi ki bunlar kanunnamelerde belirtilmiştir. Bu kadar büyük bir ödemenin altına giren valiler ve diğer görevliler gittikleri yerlerde, ödemiş oldukları bu paraları çıkarmak için çeşitli isimler altında aldıkları vergiler ve hediyelerle halkı fakr ve zaruret içerisinde bırakarak şikayetlerin artmasına neden oluyorlardı.¹⁰

Askeri harcamalardaki artışlar, savaşların uzun sürmesi ve yenilgiyle neticelenmesi, üretim yetersizliği, gelir düşüklüğü, iç güvensizlik sonucu ortaya çıkan ayaklanmalar, eşkiyalık hareketleri, ayanlığın güçlenmesi, devlet memurlarının yapmış olduğu yolsuzluklar, emeğin topraktan koparak şehirlere göçmesi gibi iç şartlar, dünya ticaretinin Akdenizden Atlantik okyanusuna kayması, Amerikan kaynaklı altın ve gümüşün bollaşıp değerinin düşmesi ve bunun enflasyonist baskıları gibi dış şartlar sonucu Osmanlı maliyesindeki bunalım ve muzayaka iyice kronikleşmiş bir hal alacaktır.¹¹ Batıda meydana gelen teknolojik gelişmeler sonucu batı kaynaklı, ucuz ve kaliteli mallar yavaş yavaş Osmanlı sınırları içerisine girerek Osmanlı sanayi ve ticaretinin de gerilemesine yol açmıştır.

Ancak görülen o ki uzun süre klasik sistemi dışlayan çözümlere pek itibar edilmemiş ve en önemlisi mali sorunlara çareyi üretimin ve ticaret

⁹ D. Mehmet Doğan, Tarih ve Toplum, Rehber yayınları Ankara 1990, s. 218.

¹⁰ Yücel Özkaya. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, TTK. Yayınları, Ankara, 1985, s. 180-195.

¹¹ Tabakoğlu, 1985, a.g.e. s.201-257.

hacmini arttırıcı tedbirlerde değil de mevcut fiskal gelirlerin paylaşımının yeniden ayarlanmasında aramışlar veya aramak zorunda kalmışlardır.¹²

XVIII.yüzyılın sonu ile XIX yüzyılın başlarında Osmanlı sistemi esnekliğini tamamen yitirmesi sonucu yenileşme ve reform ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı devleti sürekli bir reform çabası içerisinde bulunmuştur. Osmanlı toplumunun uzun zamandır korunan geleneksel kurum, yapı ve sistemi Osmanlı sisteminin gerilemesiyle hakim sistem konumuna geçen Avrupa toplumunun, düşüncesinin ve devlet örgütünün etkisiyle yerlerini yeni kurumlara bırakmışlar yada sistemin ihtiyaç ve şartlarına uyacak biçimde değişikliğe uğramışlardır.

Tanzimat, III. Selim'in başlattığı fakat akim kalan ve II. Mahmut'un geliştirdiği reform girişimlerinde yeni bir aşamayı yansıtır. Modern Osmanlı reformları daha sonraki değişikliklerin temelini atan Sultan II. Mahmut'un (1808-1839) hükümdarlığının son on yılında başlar. II. Mahmut'un eserleri, oğulları I. Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülaziz'in hükümdarlıklarını kapsayan Tanzimat dönemi sırasında Mustafa Reşit (1861-1876) Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi devlet adamlarının öncülüğünde yaygınlaştırılmış yada kısmen tamamlanmıştır.

Osmanlı devletinde reform, karmaşık bir süreçti; her çözüm yeni sorunlar yaratmıştır. Yeni yasa ve uygulamaların yürürlüğe girmesi, çeşitli nedenlerle yavaşlamıştır. Birincisi, devlet çok çeşitli öğelerden oluşan ve çok geniş bir alana yayılan, iletişim olanakları hayli yetersiz olan bir topluluktan oluşuyordu. İkincisi, reformcuların deneyimsizliği ve Avrupalı emperyalist güçlerin, görece daha az gelişmiş bir devleti zedelemek pahasına kâr etme hırsı ve açgözlülüğü, geçmişten miras kalan bir dizi ekonomik sorunun devam etmesine ve daha da büyümesine yol açmıştır. Üçüncüsü, tanzimatın sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal ve siyasal reform istekleri, bu dönemin önderlerinin mümkün olduğu kadar çabuk ve etkin bir biçimde modernleşme arzusuyla çelişmekte ve onların arzuladıkları modernleşme hızı, bir demokratik sistemde kaçınılmaz olan

¹² Cezar, a.g.e. s.32-33.

ödünler ve gecikmelerle bağdaşacak gibi değildi. Dördüncüsü, Osmanlı azınlıklarının içindeki, Rusya ve daha az ölçüde diğer batılı güçler tarafından beslenen milliyetçi unsurlar özerklik yada bağımsızlık talebinde bulunuyorlar, bu emellerini Osmanlı dominyonlarındaki geliş güzel tedhiş hareketleriyle ve Avrupayla Amerikadaki müslüman karşıtı propogandalarıyla sahneliyorlardı. Nihayet, Avrupadaki güç dengesini korumak kaygısıyla Osmanlı devletini parçalamaktan çekinen büyük güçler, kendi çıkarlarına Osmanlıların iç işlerine müdahalelerde bulunuyordu. Osmanlı reformcuları, kendilerini ve programlarını bu ve başka zorluklara uydurmakla birlikte, düşmanlarının kendilerini rahat bıraktığı kısacık süre ise bütün bu sorunları çözmelerine yetmiyordu.¹³

Bu dönemde, Osmanlı devleti Avrupanın askeri, siyasal ve iktisadi gücüyle karşı karşıya gelmiştir. Ekonomi batı kaynaklı yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmaya başlamıştır. Reform hareketleri, Avrupalı devletlerin desteği ve baskılarıyla ilerliyor, reform girişimlerine sağladıkları destekler karşılığında da ekonominin dışa açılması doğrultusunda taleplerde bulunuyorlardı.¹⁴ Bu taleplerinin arkaplanında ise, üretimleri için ucuz ve bol miktarda hammaddeye ve ürettikleri mamuller için yeni pazarlara duydukları ihtiyaç yatıyordu. Bu amaca ulaşmak için Osmanlı devleti, ticaretin ve dolaysız dış yatırımların serbest bırakılması, yargı reformu, fiyat denetimlerinin, loncaların ve tekellerin kaldırılması, altyapı sağlanması ve Avrupalıların para ve döviz kurunu denetlediği yabancı bir merkez bankasını da içeren bir dizi reform yapmaya zorlandı.¹⁵

Avrupalı devletler Osmanlı ekonomisi ile kurdukları ticari ve finans ilişkilerinde içeride bulunan azınlıkları aracı olarak kullanmışlardır. Tanzimat, mali açıdan Avrupanın açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idari ve mali düzenlemeleri getirmiş ve böylece, kapitalizmin Osmanlı

¹³ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, E yayımları, 2. Baskı, İstanbul, 1983, C.II, s.9.

¹⁴ Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.152.

¹⁵ Emine Kiray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar. İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.198.

devletinde yaslanmak istediği azınlıklara imtiyazlı ve ayrıcalıklı bir durum sağlanmıştır.¹⁶

Osmanlı devletinin güçlü olduğu dönemlerde batılı devletlere verilen ticari ayrıcalıklar ve imtiyazların ülke ekonomisine bir sakıncası yoktu. Aksine Osmanlı ekonomisi sistemine uygun bir durumdu. Çünkü devlet ülke sınırları içerisinde mal bolluğunu teşvik edici bir siyaset güdüyordu.¹⁷ Ancak bu imtiyazlar, Osmanlı ekonomi ve maliyesinin zayıfladığı dönemde sanayi ve ticaretin gelişmesinde en büyük engeli teşkil edecektir. Ubicini bu durumu bir yazardan aktarma olarak şöyle anlatır: "Kapitülasyonlarla Avrupalılara öyle avantajlar bahsedilmiştir ki yerli ahalinin rekabet etmesine imkan kalmamıştır. Büyük çaptaki borsa oyuncularının dehalarını Asya bölgelerine doğru akın ettirmeyi tercih etmeleri ve bunlar arasında Avrupa ile münasebette bulunanların bu münasebette ancak ticari antlaşmalarla Bab-ı Aliye bağlı bulunan devletlerden birinin muhafazasına sahip bulunmaları ölçüsünde gerçek bir yarar bulmaları işte bundan ileri gelmektedir."¹⁸

Bu dönemde hemen bütün batılı devletler kapitülasyonlar yolu ile imtiyazlar ve ayrıcalıklar elde etmekte yarıştılar. Fransa ile yapılan 1740 kapitülasyon antlaşmasından sonra 1838'de bir ticaret antlaşması ve 1850'de bir gümrük tarife antlaşması imzalandı. Bununla birlikte Avusturya, Danimarka, İsveç, Norveç, Belçika, Hollanda, Prusya, Alman Gümrük birliği, İspanya, Rusya ve İngiltere gibi ülkelerle de çeşitli tarihlerde kapitülasyon antlaşmaları imzalanmıştır.¹⁹

Batı etkisi, Osmanlı maliyesi üzerinde kurumsal değişimler sağlarken, zamanla siyasi ve ekonomik bir baskı unsuru haline

¹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiyenin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1969, s.58.

¹⁷ Mehmet Genç, "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, TTK. Yay. Ankara, 1990, s. 15-17.

¹⁸ M.A. Ubicini, *Türkiye 1850*, çev. Cemel Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser. C. 2, s.388.

¹⁹ Osman Nebioğlu, *Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986. s.15. Kiray,a.g.e. s. 200.

dönüşmüştür. İç ve dış ticaret hacimlerindeki genişlemeler ve üretimdeki artışların, ticaret anlaşmalarına bağlı gümrük tarifeleri ve yabancıların temettü vergisi muafiyetleri yüzünden Osmanlı maliyesine gelir olarak yansması sınırlı ve yetersiz kalmış ve servetin yabancı uyrukluların ellerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Nihayet bu batı etkisi, Osmanlı maliyesini ulusal nitelikten gittikçe uzaklaştırmış ve düyun-u umumiye idaresini de ortaya çıkararak Avrupanın mali denetimi altına sokacak koşulları hazırlamıştır.²⁰

Tanzimat döneminde hızlı politik değişikliklerin yanısıra giderek kötüleşen mali durum da reform çalışmalarını yıpratıyordu. Tanzimatçılar iyi birer ekonomist ya da maliyeci değillerdi. Tarım ve sanayi hiçbir zaman devlete tüm reformların bedelini ödeyecek bir vergi temelini oluşturacak kadar geliştirilmemişti. Yeni vergi yapısı gelirleri arttırmışsa da, giderler de aynı şekilde artmıştı. Fakat gerçek sorun hazinenin bütçede belirtilen gelirleri toplayamamasıydı. Bu da çok yüksek faizlerle dış borçlanmaya götürüyordu.²¹

II-OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE LAYİHA GELENEĞİ

1- LAYİHALAR

Layihalar, herhangi bir konuda bir görüş ve düşünceyi bildiren günümüz kavramıyla rapor niteliğinde metinlerdir. Layihalar padişahın isteği doğrultusunda olabileceği ve arz edilebileceği gibi müellifinin aksaklık ve düzeltilmesi gerektiğini gördüğü hususların izalesi ve telafisi için yol gösterilmesi ve çareler sunulması şekillerinde olabilir.

Osmanlı devletinin gerilemeye başlamasıyla devrin düşünürleri, ilim adamları ve tecrübe sahibi devlet adamları, durumun gidişatından kaygılanmışlar ve bunlar padişaha ve ilgili devlet adamlarına memleketin

²⁰ Abdullatif Şener, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990, s.233-234.

²¹ Shaw-Shaw, a.g.e. s.197-198.

ahvali hakkında layihalar sunmuşlardır. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durumu ve ıslahat çarelerini araştıran risalelerin en ünlüsü XVII. yüzyılda Koçi Bey tarafından IV. Murat ve Sultan İbrahim'e sunulan risalelerdir. Bu risalelerde devletin eski istikrarlı günlerine dönebilmesi için tımar sisteminin nasıl düzeltilmesi gerektiği dile getirilmiş, Koçi Beyden sonraki ıslahat çalışmalarında da bu geçmişe özlem sürekli tekrarlanmıştır. Osmanlıların batıya açılmasıyla birlikte geçmişe özlem duyguları değişikliğe uğramaya başlamıştır. III. Selim döneminde Avusturya'ya gitmiş olan Ebubekir Ratib Efendi artık geriye dönmenin fayda sağlamayacağını ifade etmiştir

Bazen de padişah güvendiği ve tecrübesine itimad ettiği kişi ve kişilerden belirli konular hakkında layihalar yazmalarını istemiştir. Sultan III. Selim tahta çıktığı zaman (1789) bir asırdan beri ekseriya mağlubiyetlerle biten harbler ve dahilde hiç eksik olmayan karışıklıklar yüzünden, devletin maliyece sıkıntı içinde olduğunu görmüş, askerin harblerde ve dahili intizamı muhafazada işe yaramadıktan başka anarşi amillerinden olduğunu, hükümet-i merkeziyyenin mütemadiyen zaafa uğrayıp memleketin inhilale doğru yürüdüğünü anlamış ve bu illete çare aramak için memleketin ulemasından ve devlet adamlarından, devletin muhtaç olduğu ıslahat hakkında birer layiha yazıp vermelerini istemiştir²² Bunların içinde Osmanlı ordusunda görev alan yabancı subaylar da vardır.²³ Bilhassa II. Mahmud yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra 'Usul-ü Nizam-ı Müstahsene' diye geniş reform hareketine başladığında devlet adamlarından bu konuda layihalar istemiştir.²⁴

Aynı şekilde Sultan II. Abdulhamid Döneminde Daire-i Umur-u Dahiliyye tarafından taş baskı ve tarihsiz olarak çoğaltılan bir belgede de şu satırları görmekteyiz:"..... ba irade-i seniyye takrir ederek tebliğ

²² Yusuf Akçora, Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda), TTK Yayınları, 1988, s. 40.

²³ III.Selim döneminde Osmanlı ordusunda hizmet gören Bertrand veya Brentano adlı bir Fransız subay ile diğeri İstanbul'daki İsveç elçiliğinin Ermeni tercümanı Mouradgea d'Ohsson olmak üzere iki hristiyan vardı. (Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, 1988, s.59.

²⁴ Ahmet Uğur, Osmanlı Siyasetnameleri, Yayınlanmamış Doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. 1979, s.9.

olunan mevadd-ı islahiyye dahi hazine-i maliyenin muzayakasına bitteemmül tezyid-i varidat cihetine de tevessül eylemek bilcümle memurin için bir abudiyetşlari olduğundan ve her kim varidat-ı hazinenin teksirini mucib olacak bir tedbir arz eder ve o tedbir devletçe kabul ve icra olunur ise mükafata mazhar olacağı"²⁵ Ayrıca II. Abdülhamid bir muhtıra ile Osmanlı devletinin içinde bulunduğu şartları sayarak bu durumun ıslahı için ayrı ayrı her bir daireden (şeyhülislamlık, harbiye, bahriye, tophane-i amire, adliye, maarif, maliye, nafla, vakıflar ve jandarma) layihalar düzenlemelerini istemiştir.²⁶

Biz burada Sultan II. Abdülhamid döneminde padişaha sunulan iktisadi layihaları incelemeye çalışacağız. Bu çalışmamızda dönemin devlet adamlarının ve aydınların sunmuş oldukları layihalar ışığında iktisadi sıkıntıların vasıflarını ve boyutlarını ve bu sıkıntılara karşı önerilen tedbirler çerçevesinde Sultan II. Abdülhamid döneminin iktisadi özelliklerini ele almaktayız. Arz edilen layihalarda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve mali sıkıntıları izah edilerek bunların giderilmesi için çareler sunulmuştur.

Çalışmanın konusunu fiili durum değil layihaların ışığı altında dönemin iktisadi sorunları oluşturmaktadır. Bu yüzden çalışmayı layihalarda yer alan konularla sınırladık.

2- SİYASETNAMELER

Layihalardan önce, daha geniş konu yelpazesine sahip, Türk ve İslam geleneği olan siyasetnameleri ve risaleleri görmekteyiz. Konu bakımından layihalardan daha geniş ve kapsamlıdır.

Siyasetnameler genellikle devlet yönetimini ele almaktadır. Siyasetname sunanların gayeleri; devleti idare edenlere idare sanatı üzerinde yol gösterici ve aydınlatıcı öneri ve fikirlerde bulunmaktır.

²⁵ BA. YEE. Kısım A, Evrak24/XIII, Zarf24, Karton132

²⁶ Mehmet Hocaoğlu, Abdülhamid Han ve Muhtıraları (Belgeler), Selekta Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.128-133. Ayrıca bkz. BA. YEE. Kısım I, Evrak 156/26, Zarf 156.

Siyasetname geleneği Osmanlı öncesinde var olan bir gelenektir. Buna örnek olarak Keykavusun Kabusnamesini ve Nizamul Mülk'ün Siyasetnamesini sayabiliriz. Bu döneme kadar gelen siyasetnamelerin en seçkin örneği Nizamül mülk'ün siyasetnamesidir. Büyük vezirin kitabı emsaliyle kıyaslanamamak derecede yüksek bir değer taşımaktadır. Bu eser benzerlerinde olduğu gibi sadece zamanına göre kifayyetli bir devlet reisi için lüzumlu şartları öğretmek, bu hususların gerçekleştirilmesinde takib edilecek yolları göstermek ve ideal bir hükümdarın vasıflarını sıralamakla iktifa etmemiştir. Nizamülmülk eserinde bu konularda yeteri derecede bilgi verdikten sonra Selçuklu öncesi devletler hakkında da bol tarihi bilgi vermekle birlikte aynı zamanda bunlarla Selçuklu devletinin idari, askeri, mali ve hukuki durumu arasında yaptığı mukayeselerle kendi devri hakkında geniş bilgiler vermektedir.²⁷

Bunun yanında Türklerin kendilerine ait kendi öz yapısı da vardır ki o da Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i idi. Eserin gayesi XI. asır Türklerinin ahlak ve devlet idaresi hakkındaki fikirlerini gelecek nesillere ulaştırmak, hükümet ve devlet adamlarına bu geleneği aşılmasıdır.²⁸

Osmanlı imparatorluğunun yükselme devrinden hemen sonra bu tür eserlerin telifi sıklaşmıştır. Bursalı Mehmed Tahir'in 'Siyasete Mütâallik Asar-ı İslamiyye' adlı eserinde bu tip eserlerin zamanındaki kütüphanelerde 172 aded bulunduğunu ifade etmiştir.²⁹

²⁷ Uğur, a.g.e. s. 4.

²⁸ a.e. s. 5.

²⁹ a.e. s. 6 ayrıca bkz. Bursalı Mehmet Tahir Siyasete Mütâallik Asar-ı İslamiyye İstanbul, 1332

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK YAPI

I- SULTAN II. ABDULHAMİD ÖNCESİ EKONOMİK YAPI

Osmanlı iktisadi sisteminin temelinde ekonominin insan için var olduğu ilkesi vardır. Bunun sonucu olarak da Osmanlı ekonomisi bir ihtiyaç ekonomisidir ve de arz yönlüdür. Buna göre gaye, iktisadi adalet anlayışı içerisinde halkın refah seviyesini yükseltmektir. Klasik dönem boyunca bütün sektörlerin varolmalarını sağlayan denge unsuru, devamlı gözetilen ve temin edilmeye çalışılan bir hususdur. Zirai kesimde bir çiftçi ailesinin ekip biçebileceği büyüklükteki bir toprak paylaşırması (çift sistemi), ehl-i sanat ve ticaret seviyesinde toplumsal ihtiyaca cevap verebilen ve aksi gelişmeleri engelleyen bir yapılaşma (lonca sistemi), ticaret kesimine de narh ve kâr haddi sınırlaması getiren bir anlayış doğrultusunda şekillenmiş bir iktisadi yapı sözkonusudur.

Gerçekten, gerek ziraat, gerek sanat ve ticarete belirli bir ölçek büyüklüğünün ötesine geçilmesine engel olunmakla birlikte küçük ölçekteki bu işletmelerin yok olmalarına izin verilmemiştir. İktisadi zümreler arasında sermaye ve diğer faktörlerin mobilizasyonu büyük ölçüde sınırlanmıştır.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında değişime uğrayan klasik dönem Osmanlı ekonomisi, arz yönlü (provizyonizm), geleneksel ve fiskal yapıya sahiptir. Osmanlı ekonomisi bu özelliklerini klasik dönem boyunca büyük ölçüde korumuş ve o dönemin ideal sistemini oluşturmuştur.

Arz yönlülük; mal ve hizmetlerin mümkün olduğunca bol ve ucuz olması yani iktisadi faaliyete tüketici yönünden bakılmasıdır. Bu yönüyle Osmanlı devleti tüketiciyi koruma uğruna üreticinin kârından olmasına,

kârının azalmasına katlanmış ve bunu da arzın garantisi olarak kabul etmiştir. Osmanlı devletinin ekonomi politikasında böyle bir siyaset gütmesinin temelinde, ekonomide genel olarak verimin düşüklüğü, taşıma teknolojisinin geriliği ve buna bağlı olarak da ulaşımın zor ve maliyetli olması yatmaktadır.

Ekonomide verimin seviyesini belirleyen unsurlar, mevcut üretim faktörlerinin bileşimidir. Osmanlı devletinde nüfusun az olması sebebiyle faal işgücü oranı düşük, ziraate ayrılabilir toprak miktarı geniş ve üretimde kullanılan teknoloji ise ilkel tekniktir. Özellikle bir tarım ekonomisi olan Osmanlı ekonomisinde bu üç unsur nedeniyle az emekle çok toprağın birleştiği bir üretim teknolojisi söz konusudur. Bu sebepten Osmanlı ekonomisine artan verim kanunu hakimdir. Ehl-i sanat seviyesinde olaya baktığımızda ise verimin düşüklüğünü belirleyen en önemli faktör sermayenin sınırlılığıdır.

Devlet, ihtiyaçların temini konusunda aldığı tedbirlerle toplumu da bu politikanın uygulayıcısı kılarak asgari bir hayat standartının altına inilmesini engellemiştir. Mesela çift hane sistemiyle toprak kullanımı asırlar boyunca garanti altına alınmıştır. Bundan dolayı da makine ile yapılan tarımsal üretime göre verimlilik düşük gözükse bile hakikatte Osmanlı tarımı, kendi klasik şartları içerisinde verim seviyesi ve üretim potansiyeli yüksek bir özellik taşımaktadır.

Temelde bir öz sermaye ekonomisi olan klasik dönem Osmanlı ekonomisinde, arzın geniş tutulmasının bir garantisi olarak da kullanılan bu ilkeler, talebin normal seviyesinden aşağı düşmesini engelleyerek dengeyi sağlamaya çalışır. Bu prensipler, aynı zamanda riba yasağı desteğinde kredi talebini de sınırlayarak arz yönlü ekonominin oluşumunu destekler.

Devletin, kurumlarıyla birlikte gerek tarım, gerekse sanat erbabı için bir talep oluştururken ticaret ve pazar üzerindeki denetimi sadece vergi ile değildir. Devlet, bu karmaşık yapıda narh sistemi ile de denetimi sağlamaya çalışmaktadır. Mal arz ve talebinin ihtiyaçların karşılanmasına hizmet edecek şekilde oluşmasının bir teminatı olan narh uygulaması, kâr

haddini düşük tutarak, yüksek düzeyde oluşan fiyatları ve spekülasyonu önlemek yoluyla, kurulmuş olan dengenin ve dolayısıyla asgari hayat ihtiyacının temininin zorlaşmasını önler.

Üretim ve taşıma teknolojisinin düşüklüğü, Osmanlı iktisat politikasının belirlenmesinde en önemli etkindir. Üretim ve taşıma teknolojisinin düşüklüğü nedeniyle üretilen ürünün öncelikle sözkonusu bölge insanının ihtiyacını gidermesi için dahili gümrükler ve ihraç yasağı gibi tedbir alınmıştır. Üretim-tüketim ilişkisinde gaye ihtiyaç duyulan mal veya hizmetin garanti altına alınmasıdır. Provizyonizm ilkesinin gereği olarak o bölgede tüketilmeyen ürün, ancak ordu ve sarayın ihtiyacı olmaması durumunda ihraç edilebiliyordu. ³⁰

Osmanlı ekonomisinin sahip olduğu bu yapı, klasik dönem için ideal bir yapıydı. Fakat zamanla, batıda meydana gelen kapitalist gelişmeler ve Osmanlı ekonomisinin bu gelişmelere paralel bir gelişme seyri izleyememesi sonucu Osmanlı ekonomisi, batının ekonomik istilasına uğrayarak sistemin esnekliğini kaybetmesine paralel olarak kendi iç dinamiğini de kaybetmiş ve idealitesini yitirmiştir. Osmanlı ekonomisi yapısı gereği kapitalist düzene geçememiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan yenilgiyle sonuçlanan savaşlarla birlikte, merkezi devletin içindeki gücü azalırken mali bunalım ağırlaşmış, para değerindeki düşmeler ve bunun sonucu olarak fiat artışlarının ortaya çıkması piyasada nakit darlığını ortaya çıkaracaktır. ³¹

Osmanlı ekonomisi genişlemekte olan kapitalist dünya ekonomisi içerisindeki işbölümüne, gelişmiş merkezlerden sanayi ürünleri satın alan ve onlara hammaddeler satan bir çevre alanı olarak katılması, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda iyice belirginleşmiştir. ³²

³⁰ Gölftin Çelik, "Osmanlı İktisat Zihniyetinde Değişim", İktisat ve İş Dünyası, Ağustos 1993, s.40-45. Genç, a.g.e. s.13-25. Tabakoğlu, 1994, a.g.e. s.125-132.

³¹ Tabakoğlu, a.g.e. s.273.

³² Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.61.

Kapitalist dünya ekonomisinin Osmanlı ekonomisine olan baskısı ve içerideki nakit sıkıntısı sonucu Osmanlı ekonomisinde teknolojik gelişme sağlanamamıştır. Ekonomisi tarıma dayanan Osmanlı devletinde ekilebilecek toprağa oranla nüfusun kifayetsizliği, üretimde kullanılan teknolojinin Osmanlı ekonomisinin büyük oranda geçimlik ekonomi olması sebebiyle geriliği ve geleneksel bir yapı arzemesi, bununla birlikte yolların yetersizliği ve taşıma teknolojisinin geriliği Osmanlı ekonomisinin Avrupa düzeyinde bir gelişme sağlamasını engellemiştir.

1840'lardan sonra ticari koruyuculuğun büyük ölçüde sona ermesi, yeni altın kaynaklarının keşfi, taşıma ve haberleşme alanındaki gelişmeler ve Avrupa'da genel bir savaşın bulunmayışı ticaret ve sermaye hareketlerinin olağanüstü ölçüde hızlanmasına neden olmuştur. Nitekim dünya ticareti 1800 ile 1830 arasında yalnızca %30 artış göstermişken, 1840 ile 1870 arasında beş katına yükselmiştir. Dünya ölçüsünde şekillenen uluslararası işbölümünün gereği olarak Osmanlı topraklarında zirai ürünlere yönelen büyük dış talep, Osmanlı tarımının performansında ve yapısında tanzimat döneminde ortaya çıkan değişmelerin ana motorunu oluşturmuştur.³³

Osmanlı imparatorluğunun dış ticaretinde meydana gelen gelişmeler sonucu ihracaat gelirlerindeki artış yatırım malları ithalatını değil tüketim malları ithalatını bile karşılayamamaktadır. Ticaret dengesindeki açıklar 1850'lere kadar daha çok altın ve gümüş ihracıyla 1854'den sonra ise Avrupa devletlerinden yapılan borçlanmalarla karşılanmıştır. Böylece Osmanlı devletinin Avrupalı devletlere olan sanayi ve ticaret bağımlılığına bir de mali bağımlılık eklenmiştir. ³⁴

³³ Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Zirai Gelişmeler (1839-1876)", 150. Yılında Tanzimat , TTK. Yayınları, Ankara, 1992, s.231.

³⁴ Tezel, a.g.e. s.67.

II- II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EKONOMİK YAPISI

A- SOSYAL REFAH

Memleket ekonomisinin gelişebilmesi ve devletin bütçe açığını kapatmak için ihtiyacı olan gelirin elde edilebilmesi için öncelikle halkın gelirinin arttırılması gerekmektedir. Klasik Osmanlı geçimlik ekonomi sistemi, devletin artan gelir ihtiyacı ile birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Geri teknoloji ile yapılan üretim, ulaşımın yetersizliği ve bunun üzerine eklenen, vergi yükü ile birlikte memurların suistimalatı halkın gelir seviyesini daha da düşürmüş ve bu da dolaylı olarak hazinenin gelirini istenen seviyede artmamasına yol açmıştır. Herşeyden önce, devletin gelirini arttırmak için halkın gelir seviyesini arttırıcı tedbirleri araştırmak gerekmektedir.

Cengiz Orhonlu tarafından yayınlanan XVIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen 'Osmanlı teşkilatına aid bir risalede' reayanın durumu şöyle anlatılmaktadır:³⁵ " Bir reaya bazen sekiz kilede bir kilesini voyvodaya ve bir kilesini ortakçısına ve birini mubayaaya ve birini sürsata ve birini akça murabahasına verür. Bi-çareye baki kalan samanının bir sülüsünü menzilhaneye ve bir sülüsünü voyvodasına verüp her halde mağdur ve mağmum olur. Reayanın verdiği dönüm-ü duhan, dönüm-ü penbe, resm-i hınzır, adet-i ağnam, koyunun arkasında olan yapağıdan, resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i otlak, resm-i ispençe resm-i arusane, resm-i ketan, resm-i asiyab, ber minval-i muharrer eküp biçtiği her ne ise voyvodaları ahz ve cebr ile gasb ederler. Bu sebepten reaya zabitanın dilgir olup rahat me'mul eylediği mahalle firar eyler."

Müşir Şakir Paşa 1306 tarihli layihasında³⁶ yapılan bunca himmet ve gayrete rağmen elde edilen neticenin gösterilen gayrete oranla çok düşük olduğunu bildirir. Buna sebep olarak da şöyle der: "Terakkiyat-ı

³⁵ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale: Risale-i Terceme", Belgeler, Cilt.IV, Sayı:7-8, TTK. Yayınları s.39.

³⁶ BA. YEE. Kısım 14, Evrak88/32, Zarf88, Karton 12, Müşir Şakir Paşa Layihası.

maddiye ve maneviyeye menafii istihsal olunmak derecesine gelmezden evvel esas vaz'ına muktezi masarıfdan bütçenin bütün bütün sekteye uğratılması mütaalasını icab eden servet-i umumiyye fıkdanı kaziyyesi olduğu tahakkuk eder." Buna göre; "muvazene-i maliyede husul-ü tevazinin mevkuf-u aliyyesi servet-i umumiyyenin terakkisi olduğu cihetle servet-i umumiyyenin terakkisine muktezi masarî-ı ibtidaiyyenin kabul ve tediyesinde ihtiraz olunduğu halde bu devir ve neslin içinden çıkılmak kabil olmaz." Bu sebepten dolayı; "istihsal-i refah ve saadeti için memleketin servet-i tabiiyyesinin tevsi ve hasılat-ı mevcude değerinin tezyidi-i çaresi araştırlarak tedbir olunmak iktiza eder." Şakir Paşa servet-i umumiyyenin sağlanması ve muvazene-i maliyeyi tehdit eden buhrandan kurtarmak için öncelikle vesalt-i nakliyenin ve inşaat-ı naflanın her nasıl mümkün ise tezyidi ve teksiri yoluna gidilmesi gerektiğini bildirmektedir.

Şakir Paşa 16 Şubat 312 tarihli bir başka layihasında³⁷ hazine-i celilenin varidatının arttırılması için öncelikle halkın servetinin arttırılması gerektiğini söylemektedir. Ahalinin servetinin arttırılması için gerekli tedbirler alınmadığı müddetçe ahalinin servetçe gücünün yetmeyeceği, hazinenin gelirini arttırmak için yapılacak bütün gayretler boşa çıkacak ve neticesiz kalacaktır. Bu husus göz önüne alınmadan ani olarak alınan kararlarla elde edilen gelirlerin kaynağı kısa zamanda kuruyarak sadece defter üzerinde kalacaktır.

Hazinenin gelirinin arttırılması yolunda alınacak en akılcı tedbir, ahalinin tevsi-i servetini ve mahsulat-ı dahiliyyenin tezyid-i kıymetini sağlamak için gereken tedbirleri almak ve bu husus için gereken dikkat ve ihtimamın gösterilmesini sağlamaktır.

Şakir Paşa ahalinin servetini arttıracak tedbirleri şöyle sıralamıştır:

*Tarık ve meabir ve sair umur-u nafla tesviye ve inşasıyla nakliyata ve dahilli gümrüklerin ilgasıyla ticaret suhulet gösterilerek mahsulat-ı

³⁷ BA. YEF. Kısım14 , Fvrak2287, Zarf126, Karton10, Müşir Şakir Paşa Layihaları Defteri, s.96-109.

dahiliyyeye bir kıymet verilmesi.

*Teshil-i nakliyat cümlesinden olarak memalik-i şahanede bulunan büyük nehirlerin ve bazı göllerin seyr-i sefayine kabil olanlarının dahi bazı ameliyyat icrasıyla mecray-ı ticaret haline konulması.

*Ticaret ve ziraate hail bazı ahvalin izalesiyle şimdi varidat alınmayan mevkiden hasılat ve varidat vücuda getirmek.

*Ağnam resminin istihsali kaziiyesinin ahar bir kalıba ifrağıyla bu taraflarca gereği gibi ileri gitmiş olan mektumatın zahire ihracı.

*Faiz muamelatının tadili ile ve muhakemede karar karine davasına bir suret ita ile ikraz ve istikraz meselesinin halli.

*Dahili şirketler meselesinde emsal alınmayıp gerek umur-u naflaya ve gerek havaic-i zaruriyye-i umumiyyeden olan şeker ve mum ve şişe ve sair bu makule fabrikalar tesisi zımında şirketler teşkiline hükümetçe erbab-ı serveti sevk ve teşvik olunmak.

*Mahsulat-ı dahiliyyenin kıymettar ve nakli asan olan kısımlarının vilayat dahilinde tevsi ve terakisi emrinde hükümetçe muavenat derbiğ olunmamak (esirgenmemek).

*Servet-i mahramane adedine dahil olan meadin-i medfunenin işledilmesi maden nizamnamesinin mucib-i müşkilatı olan fıkaranın hiç olmaz ise tebea-i şahane hakkında tadili.

*Damızlık hayvanatın ıslah-ı cinsî zımında tedabir-i mahsusa ittihaziyla hayvanat-ı mevcude kıymetinin tezayüdü.

*Ahali ile taalluku olan memurinin gayri meşru para ele geçirmek mecburiyetlerinin izalesi.

*Reji meselesinin kalıb-ı ahara ifrağıyla bir kısım ahalinin izmihlalini mucip ahvale nihayet verilmesi.

Bu noktaya bir başka layihada³⁸ da dikkat çekilmektedir. İmzasız olan bu layihaya göre devletin varidatının azlığına bir başka sebep de ahalinin fakrıdır. Ahalinin fakrının sebebi ise, hükümetin tezayüd-ü servet-i umumiye ve husul-ü saadet-i mülkiyenin mabel ihtiyacı olan hüsn-ü idareye gereken ihtimamı göstermemesidir. Buna göre ahalinin fakrının asıl sebebi idarenin sui idaresidir. "İdarece bir guna ıslahata teşebbüs olunamayarak yalnız varidat-ı devlet yani tekalif-i ahalinin tezyidine kalkışmaktan dahili ve harici heyecandan başka faide hasıl olmaz."

Maliye müsteşarı Vetendrof,³⁹ bütçenin açığını kapatmak için masarının tenzil mümkün olmadığından, ahaliye yük olmayacak şekilde tedbirler alınması gerektiğini bildirmektedir. Bütçe açığının kapatılması hususunda, ahalinin servetini ve gelirini artırıcı tedbirlerin alınması gerektiğini ve bunun dolaylı olarak hazinenin gelirini arttıracaklarını bildirerek şöyle der: "Bu babda ittihaz olunabilecek tedbirin en mühimmi ve en salimi Memalik-i Şahanelerinin ziraat ve ticaret ve sanayi ve orman ve meadın nokta-i nazarından bakıldığı taktirde havi olduğu hazain-i mal-ı nihayeden istifade tarikidir. Bu hazainden istifade zımında tedbir-i lazimeye teşebbüs kılındığı taktirde ahaliye çalışmak için yeni kapılar açılır. Refah-ı hal ve saadet-i memleket tezayüd eder ve hoşnud-u umumi istihsal olunur. Rûsum ve tekalifin mahsulü dahi o nisbette tezayüd eder ve gerek taraf-ı devletten ve gerek imtiyaz tarikiyle taraf-ı ahalden veya saireden idare olunsun her halde doğrudan doğruya varidat,ı cedide husulüne sebep olur."

Defterdar Ethem Sabri Efendi⁴⁰ de uygulanmakta olan tekalif oranının sınır noktasına ulaştığını, bunun yükseltilmesinin uygun bir tedbir olmayacağını bildirerek varidat-ı devletin artırılması için ahalinin servetinin artırılması gerektiğini ve bunun için de ticaret, ziraat ve

³⁸ BA. YEE. Kısım14, Evrak 1214, Zarf 126, Karton 9, Devletin İslahına Dair İmzasız Layiha.

³⁹ BA. YEE. Kısım14, Evrak38/63, Zarf 38, Karton 13, Maliye Müsteşarı Vetendrof Beyin Layihası.

⁴⁰ BA. YEE. Kısım14, Evrak38/61, Zarf38, Karton13, Defterdar Ethem Sabri Efendi Layihası.

sanaatın geliştirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Ethem Sabri Efendi dünyadaki gelişmeleri de göz önünde bulundurarak şu tavsiyede bulunur: "Bir asırdan beri Avrupa ve Amerika sanayii hayretbahş akıl alacak bir mertebe-i terakkiye vasıl olmakla bizim için o dereceyi bulmak ve bu kıtalar sanayiinin her gün başka suretleyüz göstermekte olan terakkiyatını takib eylemek imkansız ve servet-i milliye ve malumat-i fenniyemizin buna müsaide olmadığı şüphesizdir. Şu halde memalik-i sahanenin servet ve hazine-i devletin vüsatı ziraat ve felahatın terakkisine masnut bulunmaktadır."

Ekonomik gelişmenin sağlanması hususunda alınması gereken tedbirlerin ve yapılması gereken yatırımların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşanın layihasında⁴¹; icrası lazım gelen imalat-ı nafia neticesinde gerek umur-u ziraiyye ve gerek muamelat-ı ticariyye ve sınaıyye tabii olarak tevsî ve terakki edeceğini bildirmiş buna bağlı olarak da servet-i umumiyyenin ziyadeleşeceğini ifade etmiştir.

Nafia nazırı Hasan Fehmi Paşa, yollar ve limanlar gibi umur-u nafia yatırımlarının yapılmadığı taktirde memleketin harab bir vaziyet alacağını, piyasayı durgunluğun ve fakrın kaplayacağını ve bunların yapılması kesret-i muamele ve serveti celb edeceğini bildirerek şöyle der: "Şerh ve beyana hacet olmadığı üzere bir memlekette yollar ve limanlar misillü şeyler yapılmayıp hal-i tabiisinde bırakıldıkça arzu olunan terakkiyet-ı maddiye ve maneviyyenin imkanı husulü tasavvur bile olunamaz ve şuna burhan aranmak lazım gelse memleketimizin ahval-i esef-iştimalinden gayri delil iraesine lüzum görülemez ve tevsî-i daire-i servet-i milliye ve teksir-i muamelat-ı umumiyye ile hüküm ve ihtiyac-ı zaman ve mekana muvafık esbab ve vesail-i umraniyyenin heman cümlesi mutlaka o gibi imalat-ı nafianın vücuduna muallak olduğu malum ve hatta intizam-ı turuku davet iden kesret-i muamele ve servet

⁴¹ BA. YEE. Kısım14, Evrak2289, Zarf126, Karton11, Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa Layihası. Ayrıca bakınız, Celal Dinçer, "Hasan Fehmi Paşanın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", Belgeler, Cilt V-VIII, Sayı.9-12, s.153-233.

olmayup belki şunları celb eden ve davet iden intizam-ı turuk idüğü meczumdur."

B- TARIM VE HAYVANCILIK

Bir ülke tarımının genel yapısının belirlenmesinde önemli rol oynayan temel iki faktör, tarım kesiminin nüfus ve ekonomik kaynaklar dengesi ile taşıma teknolojisinin durumudur.⁴²

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Osmanlı imparatorluğunda ekonomik kaynaklar dengesinin belirgin bir özelliği toprak faktörünün nisbi bolluğudur. Devletin geniş toprakları üzerinde yaşayan nüfus onyedinci yüzyıldan sonra siyasi ve ekonomik nedenlerle azalmıştı. Köyler küçülmüş hali ve harab olanların sayısı artmıştı. Ondokuzuncu yüzyılda pek çok bölgede nüfus yoğunluğu oldukça düşüktü.⁴³

Toprak faktörünün nisbi bolluğuna karşılık emek kıt bir faktördü. Osmanlı devletinin birçok önemli tarım bölgesinde, özellikle tarımda işgücü ihtiyacının arttığı hasat mevsimi gibi zamanlarda, işgücü açığı üretimi aksatacak ölçülere ulaşıyordu. Bu işgücü açığı ya ekilebilir toprakları az olan, veya iklim şartları nedeniyle hasat dönemi daha ileri tarihlere rastlayan bölgelerden işgücü transferi ile kapatılıyordu.

Osmanlı devletinde ekonomik kaynaklar dengesinin üçüncü ve en önemli özelliği de sermayenin kıtlığıdır. Osmanlı tarımında yaygın işletme şekli olan bağımsız küçük üretici aile işletmelerinin genel olarak sermaye imkanları sınırlı bir işletme tipi olduğu bilinmektedir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tarımının problemleri arasında sermaye yetersizliği önemli bir yer tutmaktadır.

Buna göre toprağın nisbeten bol, emek ve sermayenin kıt olduğu bir ekonomik kaynaklar dengesinin, toprak yada emek faktöründen elde

⁴² Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910", Türk İktisat Tarihi Yıllığı, İÜ. Üniversitesi, İstanbul, 1987, s.225.

⁴³ a.e. s.227.

edilen verimin artırılmasını sağlayan daha ileri teknolojilere geçiş yapmak imkansızdır. Zira her ekonomik gelişme için bir yatırım gereklidir. Oysa Osmanlı devletinin ekonomik kaynaklar dengesinde emek faktörünün kıtlığı toprağın; sermaye faktörünün kıtlığı da emeğin daha etkin kullanılmasını sağlayacak yatırımları engellemiş ve kırsal toplulukların üretim gayretlerini toprak-yoğun geri bir teknoloji ile sürdürmelerine yol açmıştır.

Gerçekten de XIX. yüzyılda Osmanlı devletinde toprak-yoğun bir zirai faaliyet türü olan hayvancılık çok yaygındı. Bitkisel üretim alanında nadas süreleri çok uzundu, tarım araçları ise ibtidai idi. Gübre ve iyi tohum gibi veirmliliği arttırıcı girdilerden pek yararlanılmazdı. Bütün bunlar toprak-yoğun bir teknolojinin göstergeleridir.⁴⁴

Tarımsal üretimi geçimlik üretim seviyesinde tutan ve gelişmeyi geciktiren en önemli faktörlerden bir diğeri de taşıma maliyetlerinin yüksekliğidir. Üretici ürünü pazara düşük bir ücretle taşıyamadığı sürece geçimini karşılayacak miktardan fazlasını üretmeyi gereksiz bulacaktır. Zira taşıma teknolojisinin geri kaldığı bir ekonomide, tarım ürünleri gibi hacimli malların üretim bölgelerinden sürüm piyasalarına getirilmelerine kadar katlanılacak taşıma maliyeti, çoğu zaman ürünün satışından elde edilecek kazancın büyük bir bölümünü götürecektir kadar yüksektir. Bu durumda taşıma teknolojisinin geliştirilmesi ve hacimli malların taşıma maliyetlerinin düşürülmesi geçimlik bir tarım ekonomisinde gelişmenin ön şartıdır. Taşıma maliyetlerinde sağlanacak düşüş, köy ve şehir arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek, tarım sektörünün ticaret ve sanayi sektörüyle bütünleşmesini sağlamak gibi hem tarım kesiminin hem de ülke ekonomisinin gelişmesini hızlandıracak değişmelerin başlangıcı olacaktır.⁴⁵

Defterdar Ethem Sabri Efendi⁴⁶, Osmanlı devletinin servet ve hazinesinin vüs'at ve tezyidi, ziraat ve felahatin terakkisine bağlı

⁴⁴ a.e. s.229-230.

⁴⁵ a.e. s. 230.

⁴⁶ BA. YEF. Kısım14, Evrak88/61, Zarf88, Karton13, Defterdar Ethem Sabri Efendi Layihası.

olduğunu söyler. İklimi, tabiat ve arazinin kabiliyeti müsaid olan Osmanlı devletinin kalkınması, gelişmesi ve 'tahsil-i servet' için en mühim vasıta ziraattir.

Ethem Sabri Efendi, Osmanlı topraklarının taşımış olduğu ziraate elverişli coğrafi özellikleri sıraladıktan sonra bu doğal ve tabii nimetlerle süslü topraklardan istifade edilmediğini ve bunun sonucu olarak da ahalinin fakr ve zaruret içerisinde kaldığını ve devletin bu topraklardan elde ettiği gelirin çok az olduğunu bildirerek şöyle der: "Anadolu kıtasının her tarafında füsul-u erbaa icray-ı ahkam eylemekte olmasına ve etrafını ihata eylemiş olan dağların sevhile ve iç taraflara imtidad eden eteklerinde münbit vadi ve ovalar mevcud bulunmakla beraber ortası gayet vasi ve mahsuldar bir ovadan ibaret olup cihet cihet bir çok nehirler ceryan eylemekte bulunmasına mebni bir feza-yı feyz ve servet demek olan bu kıta hakkıyla imar olunduğu taktirde daha milyonlarla ahalinin saadetini temin ve azim bir devletin ihtiyacatını tesviye ve tehvin edeceği bedihi iken sekine-i hazırası bile fakr ü zaruret içinde kalmış ve gümrükler resmî ve duyun-u umumîyyeye metruk rûsum-u sitte, duhan öşrü tönbeği bey'îyyesi, müstesna olmak üzere bu kıtanın hazîne-i devlete aid bilûmum varîdat-ı sairesi beş milyon liraya reside olamamakta bulunmuşdur ki bu hesaba göre mesaha-i mecmuîyyesi itibarıyla beher meri' kilometre yani dört yüz yeni dönüm araziye isabet eden varîdat on liradan noksandır."

Ethem Sabri Efendi yapmış olduğu incelemeler neticesinde Anadolu kıtasında yüz bin kilometre arazi-i mezrua, elli sekiz bin kilometre kabil-i ziraat, yirmi bin kilometre arazi muattal olarak mera, altmış bin kilometre orman ikiyüz altmış bin kilometre dağlık ve kayalık yerler olduğunu tesbit etmiştir. Bu rakamlar kadastro usulüyle ölçülmediği için yaklaşık rakamlar ifade etmektedir. Arazinin dörtte biri devamlı atıl bırakıldığı için yetmiş beş bin kilometrelik arazide ziraat yapılmakta, gerekli alet ve edevatın onda sekizi de noksan olduğundan bu arazilerden edinilen istifade çok sınırlı kalmakta ve alınan hasılat gelişmiş ülkelerin bu miktar arazilerine göre yok mesabesinde.

Az bir gayretle daha geniş arazinin ziraate açılarak mahsulatın artırılabilirliğini söyleyen Ethem Sabri Efendi şöyle der: "Nukud ve malumat-ı lazimenin ve daha doğrusu birçok vesaitin fıkdanı cihetiyle şimdilik Anadolu kıtasının hakkıyla imarı mümkün olamayacağı derken isede bazı mertebe himmet edildiği ve bir mikdar masarîf ihtiyar olunduğu taktirde mezraa ve bağ ve bağçe olmak üzere ikiyüz bin kilometre kadar arazide umran husule gelebileceği ve bu meyanda hezar vikaye-i sanayiye itina olunmasıyla hasılat ve varidatın ilk seneden başlayıp uç beş sene zarfında fevkalade terakki eyleyeceği muhakkaktır."

Ethem Sabri Efendi bunun ispatı için de Aydın vilayetini delil olarak gösterir: "Vilayet-i mezkurenin mesaha-i sathıyyesi Anadolu kıtası sathının oşrunne müsavi olarak elli dört bin kilometreden ibaret iken hazine-i maliyeye aid varidatı kıta-i mezkur varidatının rub'una karib olmak üzere bir milyon yuz bin liraya reside olmakta ve bu hesabça beher meri kilometreye yirmi lira isabet etmektedir. Bu vilayet mesaha-i sathıyye derecesiyle Hudavendigar, Ankara, Konya, Sivas vilayetlerinden ve nüfus nisbetiyle de Trabzon vilayetinden dün olduğu halde hasılat ve varidatının Ankara, Trabzon, Sivas vilayetleri gibi uç cesim vilayetin mecmuu varidatına tefevvuk etmesi Aydın vilayetinde emr-i ziraat ve hirasetin bilvucub terakki ermiş olduğuna delalet eder ise de hakikat hal böyle olmayıp vilayetin resmi sainesinde dahi maatteessuf itiraf olunduğu üzere arazinin sur-u saire ile imarı şöyle dursun edevat-ı cedide-i ziraiyye istimali bile henüz üriyad edilmediğine mebnî eiyevm vilayet-i mezkurede yalnız ondört bin meri kilometre mezraa mevcud olup bunun da bir kısmı her sene muattal kalmakla beraber kabîl-i ziraat bulunan meri beş bin kilometre arazi daima ve külliyyen muattal bırakılmakta ve otuz beş bin kilometre arazi dahi, mera, orman, dağlık ve kayalık halinde bulunmaktadır. Binaenaleyh Aydın vilayetince ziraat ve hiraseti teshîl ve tevsî edebilecek henüz bir şey yapılmış olmayıp vilayet-i saireye tefevvuku ise hububat-ı mütenevviaya, üzüm, incir, afyon, pamuk, palamut, payan kökü, kök boya, misillü mahsulatın inzımanı emcamından ve zurra biraz çalışkan olup nakliyat ve ihracattan dahi bir dereceye kadar suhuletli olmasından munbais idüğü tezahür

etmektedir.”

Ethem Sabri Efendi diğer vilayetlerin de Aydın vilayet derecesinde ziraat ve mahsul elde edebilmeleri için şu tavsiyelerde bulunur: “Bu babda başlıca yapılacak şeyler muktedir ve gayur memurlar istihdamı ve bir mikdar masraf ihtiyarıyla arazinin mümkün mertebe kuraklık ve bataklıktan kurtarılması ve arazisi vasi olduğu halde nüfusu gayri kafi bulunan Ankara, Adana, Konya, Sivas, vilayetlerinde ve mümkün olur ise her tarafta kısmen olsun alat ve edevatı-ı cedide-i ziraiyye istimal ettirilerek nüfus noksanının bir dereceye kadar bu yüzden telafisiyle ziraatin teshili ve lüzumundan pek noksan bulunan hayvanat-ı bakariyyenin teksiri ve mezruat-ı sanaiyyenin tevsii misillü hususattan ibarettirki bunların icraatında mevanî ve müşkilat-ı ciddiyyeye tesaduf olunmayacağı derkardır.” Bu tedbirler neticesinde mahsulat-ı ziraiyye artarak beher kilometre araziden Aydın vilayeti gibi devlete yirmi lira gelir elde edilmesiyle Anadolu kıtası hazineye on milyon liraya yakın bir gelir getirecektir.

Ethem efendi⁴⁷ hazine açıklarının kapatılması için devlet gelirlerinin artırılması hakkında gerekli tedbirleri anlatırken devletin vergi gelirlerinden olan aşar varidatı bahsinde ziraatin durumundan bahsederek ıslahı hususiarını da zikr eder: “Erbab-ı ziraatten bazı çiftlikat sahipleri ile ağniya istisna edildiği halde ekserisinin fakr u zarurete duçar bulundukları ve ellerinde bulunan çift hayvanatının işe yaramaz bir halde olduğu ve çoklarının çift hayvanatı bulunmayarak maişet-i ailesine medar olmak üzere tedarik edebildiği bir re's inek ve bir re's merkeble ziraat edebildikleri meşhud-u kemtaranem olmuş ve bu suretle yapılan ziraatten zürra ancak bire iki nisbetinde mahsul almakta ve feyz ve bereket olmaz ise tohumunu bile zayi etmekte olduklarından ve hususiyle ziraatte ref ihtiyacatla muhtekiranın def-i abadi murabahası nokta-i mühimmesine matufen müessesat-ı celile-i cenab-ı hilafetpenahi cümlesinden olan ziraat bankları sermyelerinin bir hüsn-ü surette istimal edilmeyerek zürrain bihakkın istifade edemediklerinden veyahut

⁴⁷ BA.YEP. Kısım14, Evrak88/44, Zarf88, Karton13, Ethem Efendi Layihası.

İhtiyaçları derecesinde istikraza muvaffak olamamalarından dolayı müracaata mecbur oldukları muhtekirlere borçlu düşerek mahsulatı ziraiyyeleriyle palamut afyon ve bunun mümasili külliyyetli ve kıymetli hasılatlarının daha kemale ermeksizin ve idrak etmeksizin yed-i intisafına geçmekden ve ila ziyade muhtekirana karşı borçdan kurtulmayarak zaruret ve ihtiyacı fevkalgayeye giriftar olmakta ve malik oldukları emlak ve araziye peyderpey elden çıkarmakda bulundukların mebni evvel emirde bunların banka sermayesinden hakkıyla müstefid edilmekle beraber hasılat-ı vakıayı idhalat icabına rekabet edebilmek üzere şimendifer icraatının hizmet-i seniyyeye tenzili halinde bunlara maddeten lezzet-i hirasetin izafesiyle fiilen teşvik edilmiş olacağı müstağni-i arz ve izahdır.”

Müşir Şakir Paşa 16 Şubat 312 tarihli layihasında⁴⁸ "ahali için mucib-i servet olabilecek" hususları sıralarken ziraat hususunda "mahsulat-ı dahiliyyenin kıymettar ve nakli asan olan kısımlarının vilayat dahilinde tevsii ve terakkisi emrinde hükümetçe yardımcı olunmalıdır" demektedir ve şöyle devam etmektedir: "Memalik-i Şahane'de hemen hemen yegane menba-ı servet itlak olunan mahsulat-ı arzıyyenin kısm-ı azamı hububata münhasır olup rekabet-i hariciyye hasebiyle ekser mahaller bu gibi mahsulatını harice çıkarmaktan mahrum olduğuna binaen öyle uzak mahaller erbab-ı ziraatı himmet ve gayretlerin sarfiyat-ı dahiliyye derecesine kasr ve hasr etmek mecburiyetinde bulunmakla bu menbaı servet dahi istenilmeyecek hale gelmiştir. Mademki memalik-i Şahane arazisi vasi ve her suretle münbit ve mahsuldardır. Hububat-ı arzıyyeden başka kolaylıkla nakl olunabilecek mahsulatın yani ipek, keten, pamuk, afyon ve sair bu makule bahada ağır yükte hafif mezruatın her tarafda tezyid miktarına ve cabace tut ormanları yetiştirilmesine fevkalade himmet olunmakla beraber harice nakli mümkün meyva ağaçları ettirilmeğe hükümetçe itina olunmak hususunda az vakit içinde eseri görülerek memleket için mucib-i servet olacağında işubah yoktur."

⁴⁸ BA. YEE. Kısım14, Evrak2287, Zarf126, Karton10, Müşir Şakir Paşa Layihalar Defteri, s.96-109.

ve keresteden resim istihsaline hasr ederek kat'iyeti tadil itlafatı men' ve tatil cihetine ehemmiyet vermediklerinden veyahud ehemmiyet vermek istemediklerinden sevhale veya mahall-i sarı yakın ve nakliyesi asan ormanlar harab ve istifade müşkil olanlar dahi orman düşmanı olan keçilere mera olmakla hali hazırıyla bu ormanlardan devletçe istifade ciheti pek mahdud kalmıştır. Bundan başka marezzıkr iki silsileyi yekdiğerinden tefrik eden cesim havzalarda ve yakınlarında seneden seneye ağaçlar kat' ve ve kökleri kal' olmaktan naşı orman eseri kalmadığından ve kesilmiş ormanlar ise keçi beslemek vesilesiyle terakki edemediğinden ahali-i meskune arazi ve bağlarında kullanmağa muhtac olduğu mahrukat makamında isti'mal mecburiyetinde bulunmuş ve ormanların harabından uryan kalan arazide ise şıta hükmünü şiddetli icraya başladığından mahrukat ihtiyacı da günden güne ziyadeleşmekte bulunmuştur."

Şakir Paşa ormanların ıslahı için şu tavsiyelerde bulunur: "Mevcut ormanlar kaide-i ma'rufesi dairesinde isti'mal ile israfat ve itlafata ve hele her halde kök ihracına ve çalılık haline gelenlerde keçi merası yapılmakla orman fidanlıklarının harabına meydan verilmemesini mütekeffil birer orman memuriyeti teşkiliyle mevcut ormanların ve hususiyle köklerin muhafazasına ve cabeca çalılık halini kesb etmiş meşeliklerin keçilerle ve baltalarla itlaf ve ifnasını mani tedabir ittihazına memur edilmesi ve bununla beraber efrad-ı ahalinin her sene bittedric ağaç dikmeleri mükellefiyetine ve orman yetiştirmek teşebbüsünde bulunan şirket veya zevat-ı mahsusaya münasib arazi-i emiriyye iraesine itina ve dikkat olunmayacak olur ise uryan olan cihetlerde ahali barındırmak gereği gibi kesb-i müşkilat edeceği derkardır. Numune çiftlikleri dahi tesisat-ı hayriyyeden biri olup ancak bunlardan devletçe ve ahalice istifade ciheti bazı şurutun kabulüne vabestedir."

Ziraatın geliştirilmesi için numune çiftliklerinin birer araştırma ve geliştirme merkezi işlevi üstlenmesi gerektiğini bildirerek çiftliklerin işleyişi vazifeleri va çalışma şartlarını şöyle anlatır: "Numune çiftliği memleketin ahval-i iklimiyyesine göre her ne yetiştirmeğe istidadı varise vücuda getirmeğe çalışıp ziraattan başka meyve ve sebze yetiştirmeğe ve

her g na a a  ve orman dikme e velhasıl mahsulat-ı arzıyyenin hiçbir kısmında ihmal etmeyip tohumları ve cinsleri bozuk olanlarının tohumunu tebdil ve cinsini ıslah eylemek ve hususiyle uzak mahallerde bulunan numune çiftlikleri nakiliyeye mütehammil mahsulatı yeti tirib ve z rre ahaliyi yetiştirilmesi usulünü   retip mahsulat-ı arzıyyenin terakkıyat-ı fenniye-i hazırasını halka file gösterecek muamelata bezi-i yara-i iktidar etmeğe mecbur edilmekle beraber iradı ile masarısını kapatmak üzere tevsi-i daire-i ziraat edebilmesi esbabının istikmali zımında bu çiftliklerin göz önüne ve ekallı me yek n    dört bin dönüm vüsatında bulunması ve v lat-ı izamın dahi nezaret-i  amilesiyle çiftliğin terakkıyatına ve alelhusus iradının masarısını kapatmasına  kdam eylemesi iktiza eder. Bu neticeye vusul için muktezi edevat ve ebniye gibi masarifi ibtidaiye ve bilahere terakki-i varidatı sayesinde bittedric sandı a iade olunmak üzere çiftliğin varidatıyla mustakillen idare-i umura memur edilecek mufetti ler dahi muvazene a ı ından mesul tutularak artık müfredat-ı umura müdahale olunmaması ve bu emr-i hayrın tesisine muktezi levazım-ı hamliyyesindendir."

 akir Paşa hayvancılığın geliştirilmesi için numune çiftlikleri tarafından yapılması gereken çalışmaları da şöyle anlatır: "Vilayat-ı  ahenenin bazılarında me hu  olan vüsat-ı arazi pek çok hayvan besleme e mütehammil ve hayvanatının gerek mahsulatını ve gerek kendilerini her ne kadar uzak olur ise olsun iskelelere ehven masrafla nakl etmek kabil olduğundan böyle arazisinin vüsatı hasebiyle hayvan yeti tirme e kabiliyet ve tahamm lu olan ciherlerdeki damızlık hayvanatın tezyid-i miktarı ve ıslah-ı cinsi usulünün ahaliye talimiyle ahal  tarafından hayvanat besleme e  imdikinden daha ziyade  kdam ve himmet olunması esbabının istihsalı zımında hayvan yetiştiren ahalinin ihtiya atı te hil edilmek suretinde nizam ve talimat yapılarak her vilayette bu ihtiya ın h sn  ceryanına nezaret ve himmet vazifesi dahi numune çiftliklerine tev il olunmak gibi tedabirin servet-i umumiyeyi temine medar-ı azimi olacağı bi i tibahdır."

C- SANAYİ VE TİCARET

Avrupada meydana gelen teknolojik gelişmeler ve sermaye bolluğu sonucu Avrupanın ucuz ve kaliteli malları Osmanlı pazarlarını doldurmasıyla birlikte yerli sanayi gerilemiş, ülke toprakları Avrupanın açık pazarı haline gelmiştir. 1838 ve 1840 yılları arasında İngiltere ve Avrupanın diğer belli başlı ticari güçleriyle imzalanan ticaret anlaşmasından sonra yüzlerce yabancı tüccar Osmanlı topraklarına yerleşerek deneyimsiz ve sermayesiz Osmanlı tüccarlarını piyasadan atmışlardır.⁵¹ Osmanlı devletinin kıyı şehirlerinde meydana gelen dış ticaretteki artışa rağmen dahili ticaret yetersiz seviyede kalmıştı. Ticaretin gelişmemesindeki en büyük engel öncelikle sermaye yetersizliği idi. Bunun yanında dahili gümrüğün varlığı da ticareti sınırlıyordu. Yolların yetersizliği, nakliyenin zor, pahalı ve ilkel surette yapılması dahili ticareti daha da güçleştiriyordu.

Müşir Şakir Paşa 16 şubat 312 tarihli layihasında⁵² ticaret ve sanayinin geliştirilmesi için öncelikle; "tarık ve meabir ve sair umur-u nafia tesviye ve inşasıyla nakliyata ve dahili gümrüklerin ilgasıyla ticarete suhulet verilmesi" gerektiğini bildirmektedir. Ticaret ve sanayinin gelişmesi için öncelikle yolların tesisi ile nakliyatın kolaylaştırılması gerekir. Yolların yetersizliği ve nakliyatın zor ve masraflı olmasının üzerine eklenen dahili gümrük ise mahsulatın tamamen değerden düşmesine yol açmıştır. Şakir Paşa bu durumu şu örnekle açıklar: "Mesela bugün Makarr-ı Saltanat-ı Seniyyede on iki kuruş derecesinde fiat eden sade yağ buralarda⁵³ altı altı buçuk kuruş kıymetinde bulunmasından ve dört beş kuruş eden a'lâ bezin elli altmış paraya tenezzül etmiş olmasından dolayı bunu imal edenler yalnız sarfiyat-ı dahiliyye derecesiyle kanaat ve ticari haric tahmil-i nakliyat ve

⁵¹ Shaw -Shaw,a.g.e. s.159.

⁵² BA. YEE. Ksm14, Evrak2287, Zarf126, Karton10, Müşir Şakir Paşa Layihası, s.96-109.

⁵³ Müşir Şakir Paşa layihayı Halepten yazdığı için buralar ile Halep şehrini kastediyor.

gümrük masrafı vermekten ise bu ticaretten ferağat etmek mecburiyetinde bulunmuşlardır."

Şakir Paşa ahali için mucib-i servet olabilecek hususları sayarken ticaretle ilgili olarak bahsettiği bir diğer tedbir ise; "dahili şirketler meselesinde emsal alınmayıp gerek umur-u naflaya ve gerek havaic-i zaruriyye-i umumiyyeden olan şeker ve mum ve şişe ve iplik ve sair bu makule fabrikalar tesisi zımında şirketler teşkiline hükümetçe erbab-ı serveti sevk ve teşvik olunmak"tır. Şakir Paşa bu konuda şöyle devam etmektedir: "Dahili şirketler tesisinde şimdiye kadar gerek vilayatta ve gerek merkez-i saltanatta gösterilen emsal muamelesi mahalli sanayi-i servetin pek çok kereler yed-i ecanibe geçmesini istilzam etmekte bulunduğu kabil-i inkar değildir. Bu makule tesisat-ı hayriyye ve nafia vücuda getirmek fikriyle teşkil eden şirketler hakkında emsal cihetini ilzamdaki ise bilakis müsaade-i mahsusa iltizam olunması ve hatta hükümet-i mahalliye tarafından ahalinin bu hususa teşvik ve muavenet-i istimalatları emrinde kusur olunmaması ve fakat mani-i umran ve terakki olan inhisar cihetinde mümkün olduğunca emsal edilmesi iktiza eder."

1297 (1879) tarihli mahalli sanayinin ilerlemesine dair yazılan bir layihada⁵⁴ dönemindeki ustaların sanayideki gelişmelere nasıl baktıklarını şöyle anlatmaktadır: "Efrad-ı millet-i Osmaniyye öteden beri askerlik ve hidemat-ı mütenevvia-i mülkiyede istihdam olunageidiğinden hali hazırına mahsus olan sanayiye meyl ve rağbet göstermeyip yalnız ordularca lüzumu olan silahçılık çadırcılık saraçlık muytablık sırıkcılık yorgancılık derzilik yemenicilik gibi kaba ve cismi sanatları ihtiyar ederek sanayi-i neflseyi aleddevam hali hazırda bulunan tebea-i gayri müslimeye terk eylemesi ve yeniçerî ocağının ilgasına değin merî olan usul ve adatın ceryanı müddetinde zikr olunan sanayi devam etmekte olduğu halde mezkur ocağın ilgası vuku bulmuş ve ahalinin olvakte kadar giydikleri elbise ve ayakkabıları değişmiş olduğundan islamdan bulunan terziler ve yemeniciler derhal yeni çıkan elbise ve ayakkabılarının imalini öğrenip o yola dökülmek lazım gelir iken cümleten terk-i sanat etmişler

⁵⁴ BA. YEE. Kısım31, Evrak1238, Zarf41, Karton79, Mahalli Sanayinin İlerlemesine Dair Layiha.

ve yeniçeri ağasının çizme ve mergubunu dikmek ile müftehîr olan yemenici kundura imaline rağbet etmeyip hamallara ve emsali suflaya mahsus olan ayakkabılarının imaline tenezzül ile elhaletü hezihî o yolda icray-ı sanata devam etmektedirler. Ve yeniçerilik zununda berberlik islama mahsus gibi olup iki bin kuruş sermaye ile dükkanlarını şimdiki yola koymak mümkün iken yine eski usulde icray-ı sanata devam etmeleriyle dükkanlara olmuş ve sair sanayi ashabı dahi intizaza yüz tutup ticaretleri kendilerini zaruretle geçindirmekte bulunmuştur. Velhaletü hezihî islam yedinde bulunan bazı sanatlar bundan iki üç yüz sene mukaddem ne yolda başlamış ise mamulatin gerek şekil ve heyeti ve gerek suver-i terkibîyyesi asla tağyir etmeyip hatta bazı mamulatin rengi bile tebdil olunmamış ve maa heze biraz vakitten beri Avrupa'dan Dersaadete o makule mamulatin envai adidesi vurud etmekte olmasıyla anları zikr olunan sanatlarla meluf olanlar pek suhuletle taklit etmeğe kabil iken bu surete kat'a rağbet olunmamıştır. Halbuki Avrupada sanayinin ilerlemesi gerçi maarif ve malumatın tevsii etmesi ve şirketler teşkil eylemesi gibi ve sair bir çok esbaba mübteni ise de ahalinin dahi bu babda pek çok gayret ve himmeti vukubulmuştur. Bir de erbab-ı sanayice en ziyade şayan-ı dikkat olan madde taksim-i amelîyat kazîyyesi olup bu suret hiç bir serzede-i hatır olmamış olduğundan mesela tahta sandık imaliyle meluf olan bir adam o sandığın icray-ı terekübmesini tamamiyle kendisi imal etmekte ve mamulat-ı saire dahi bu kabilden olmasıyla erbab-ı sanatın temettüat-ı vakia-i seneviyyeleri yevmiye üzerine taksim olunsa bayağı günde on ve onbeş kuruş yevmiye ile iktifa etmiş oldukları anlaşılmaktadır ve tebea-i gayri müslimeden bulunan erbab-ı sanayi dahi meluf oldukları sanayii bir dereceye kadar ilerledebilib andan ilerisine gidememiş ve kuvve-i ihtiraiyye bahsinde hemşehrileri bulunan islam ile hemhal oldukları ve Avrupadan vürud etmekte olan binlerce mamulattan hiçbirinin takliden imali tarafına gitmeyip yalnız ellerinde bulunan sanayinin bazı mertebe ıslahıyla iktifa eylemişlerdir."

Avrupada sanayinin ilerlemesi şöyle anlatılmaktadır: "Avrupa'da sanayinin bu derece ilerlemesinin esbabı müteaddid olup bunlardan en başlıcası aded-i nüfusa nisbetle arazinin killeti ve bunun dahi her yerde bir sınıf-ı mümtaziyyede bulunması kazîyyesi olduğu gibi Memalik-i

Devlet-i Aliyyede dahi arazinin kulleri miktarı ile efrad-ı ahaliden her biri yedinde kendisini geçindirecek ve taharri-i esbab-ı talışden müstağni edecek derecede arazi bulunması ve bir de herşeyde aza kanaatla tahsil-i gına ve servet arzuy-u mefkud olması maddeleri olmak gerektir ve Avrupa milletleri üçyüz seneden beri bu yola dökülüp mürur-u zaman ile maarif ve malumat ilerledikçe ve biraz vakitten beri dahi fabrikalar ve sanayi şirketleri tekessür eyledikçe malumat-ı sinaiyye bir derecede külliyyet üzere husule gelmeğe başlamış ve bir surette ehven baha ile çıkarılmakta bulunmuştur."

Devletin sanayiye teşvik için yapılması gerekenler de şöyle anlatılmaktadır: "Mamañın hükümet-i seniyyenin ahaliye meñuf oldukları sanayinin ilerledilmesi hakkında her türlü teşvikatı icra ve mümkün olabilecek musaadat ve teshilatı ita buyurması ve himmet-i mahsusası mahsulat-ı arazinin teksiri ve Avrupa fabrikalarının matbañı olup mevad-ı asliye tabir olunan eşyanın yani pamuk ve yapağı ve tiftik misillü ve sair şeylerin külliyyet üzere husule getirilmesi esbabının istihşaline matuf ve masruf olması lazım gelir. Ve memalik-i mahrusa-i şahaneden bu suretle harice çıkarılacak eşya esmanı Avrupa'dan Memalik-i Devleti Aliyyeye idhali olunacak mamulat-ı sanayi için verilecek mebalığın miktarını her ne kadar tecavüz eder ise memlekete oñ kadar idñai-i servet edñmiş olur. Ve sanayinin teşviki bahsine gelince bu babda ittihazı lazım gelen tedabirin en birincisi layiha-i hatirül hemam mezañir-i hazreti hilafetpenahiye olan eksperniyon usulüdür ki fiñhakika bunun vaz' ve tesisinden beri Avrupa'da sanayi pek çok meydan añmış ve mamulat-ı sanaiyyenin derece-i aliyyül ale isali emel ve arzusu izhan-ı erbab-ı sanayiye fevkalade teşhir eylemiştir. Bu usul-u meñasinin şimdilik vazına teşebbüsle beraber sanayi-i mevcudun islahı ve ilerlemesine hail olan bazı mevaninin ref' ve izalesi ve erbabının muñtac oñduğı teşhülatın icrası ve sair tedabir-i munasibe-i icabiyyenin ittihazı

Teşvik-i Sanayi komisyonu tarafından verilen 1304 (1888) tarihli layihada⁵⁵ sanayinin geliştirilmesi için Teşvik-i Sanayi komisyonunun

⁵⁵ BA. YER. Kısım14, Esmak38/35, Zarf38, Karton12, Teşvik-i Sanayi Komisyonu Layihası.

araştırması gereken hususları şöyle sıralamıştır:

"Evvela Memalik-i Mahrusa-i Şahane vaktiyle sanayi hayli terakki ederek oldukça ihtiyac-ı dahiliyyemize kifayet edecek derecede iken şimdi bunlardan evvelki kadar istifade edilememekte olup mesela Ankara sofları Bursa ve Halep ipeklisi ve fareşleri ve Bilecik çatmaları ve vilayat-ı şahanelerinin ekserisinde imal edilmekte olan alaca ipek ve yağlık ve Kütahya'nın çinileri ve halı imali ve bahusus sanayice derece-i vucubda olan demircilik sanatları hemen mahv ve munkarız olmak derecesine gelmiş olmakla bunların yine mahallerince tekrar ihyası ve ilerletilmesi taht-ı elzemiyette olmakla teşkil edecek heyetin evvel emirde sanayi-i mezkurenin inkirazını mucib olan esbabı ve badehu bunların hal ve zamanın terakkisi nisbetinde ıslahı için ne gibi teşebbüsata ibtidar edilmesi lazım geleceğini arıza ve amik-i teemül ve mülahaza etmesi.

Saniyen: Mahsulat-ı dahiliyyenin beynel ahali nazar-ı itibara alınması ve revacı çaresinin istihsali zımında ne yapmak lazım geleceği.

Salisen: Tebea-i islamiyyeden fenn-i mimariyyeden hayli zevat-ı meşhure gelmiş ise de her ne esasa mebni ise bir müddetten beri bu sanat-ı aliyyeye rağbet edilmemiş olduğu gibi oymacılık ve hakkaklık ve fenn-i nakkaş dahi geride kalmış olduğundan bunların ilerledilmesi lazimedden bulunduğu cihetle saye-i terakkivaye-i Hazreti Mülûkdarilerinde elan mevcut olan ve hal hazırıyla intizam ve mükemmeliyetli derece-i matlubede bulunan sanayi-i nefise külliyyetinin bu nokta-i nazardan tevsi ve mekteb-i sanayinin dahi tanzim ve ıslahı çaresini düşünmesi.

Rabian: Cam ve kağıt gibi pek çok sürümü olan eşya için memalik-i mahrusa-i şahaneden her sene milyonlarca paralar Avrupa'ya götürmekte olduğu cihetle bu paralar harice çıkmayarak dahil-i memalikde kalmak ve pek çok ahali-i islamiyye kulları dahi bu yüzden müstefid olarak erbab-ı sanattan ustalar yetiştirilmek üzüürü muntazam fabrikalar inşası zımında icab eden tedabiri teemmül ve mülahaza etmesi.

Hamisen: Ahali ekseriyet üzere pamuk bezi iksa ve istihlak etmekte

olduğu cihetle bu yüzden dahi Avrupa'nın memalik-i şahanedan almakta olduğu para cam ve kağıt için çıkan akçeden daha ziyade olduğu cihetle bunun daha harice çıkmayarak dahil-i memalikde kalmasına bir çare bulunması ve fakat bunun için fabrikalar inşası halinde maksad-ı iktisadın husulü mümkün olmayacağından bunun ahaliye imal ettirilerek bu yüzden pek çok efrad-ı islamiyyenin istifadesi çaresinin istihsali maddelerinden ibarettir.

2.5. ULAŞTIRMA

Osmanlı ekonomisinin gelişmesine engel olan en önemli sebep ulaştırmanın yetersizliğidir. Üretimin geçimlik seviyede kalmasında ve gelişmenin gecikmesinde en önemli faktör taşıma maliyetlerinin yüksekliğidir.

Üretici ürünü düşük bir ücretle taşıyamadığı sürece, geçimini karşılayacak miktardan fazlasını üretmeyi gereksiz bulacaktır. zira taşıma teknolojisinin geri kaldığı bir ekonomide, tarım ürünleri gibi hacimli malların üretim bölgelerinden sürüm piyasalarına getirilmelerine kadar katlanılacak taşıma maliyeti, çoğu zaman ürünün satışından elde edilecek kazancın büyük bir bölümünü götürecektir kadar yüksektir. Bu durumda taşıma teknolojisinin geliştirilmesi ve hacimli malların taşıma maliyetlerinin düşürülmesi, geçimlik bir ekonomide gelişmenin on şartıdır. Taşıma maliyetlerinde sağlanacak düşüş, köy ve şehir arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek; tarım sektörünün ticaret ve sanayi sektörleriyle bütünleşmesini sağlamak gibi hem tarım kesiminin hem de ülke ekonomisinin gelişmesini hızlandıracak değişmelerin başlangıcı olacaktır.⁵⁶

Müşir Şakir Paşa servet-i umumiyyeyi temin ve memleketi ve muvazene-i maliyeyi tehdit etmekte olan buhrandan kurtarmak, ziraat ve ticaretin gelişmesini temin etmek için vesait-i nakliyenin tezyid ve teksiri

⁵⁶ Gülan, a.g.e. s.230.

gerektiğini bildirmektedir.⁵⁷ Ulaştırmanın pahalı ve zor olması sebebiyle reayanın çekmiş olduğu sıkıntılar şöyle anlatır: " Nakliyat müşkilatı saikasıyla ahali yedinde bulunan hasılatın ve sair emval ve eşyanın bugünkü fiyatı mahrecin bu'd ve mesafesine göre iskele fiyatına nisbeten mahallerinde sülüs ve rubu' ve humusu ve belki daha aşağı bir derecede olup vesait-i nakliyyeye verilecek suhulet ve surat ile hasılat-ı mevcudenin kıymeti mütezayid olacağından tabiatıyla terakki ve tezayüd edecek ziraat ve ticaret hesaba konmaksızın şimdi ahali yedinde bulunan ve servet-i seneviyyeyi gösteren hasılat-ı mu'tade bile iki üç dört kat tezyid-i kıymet edeceği cihetle servet-i umumiyyenin birdenbire azim bir bedelat vukuu vareste-i burhan-ı atı bir emr-i bedihidir."

Şakir Paşa nakliyenin teshil sonucu arazinin de kıymetinin artacağını bildirerek şöyle der: "Mahsulata ne hacet vesait-i nakliyesi teshil olunan mahallerde bulunan arazinin bile kıymeti terakki edeceğinden bir köylünün bugün yüz kuruş etmeyen arazisi ol halde iki üç yüz kuruş kıymet hasıl ederek servet-i umumiyye o nisbette tezayüd etmiş bulunur."

Ahalinin servetinin artması neticesinde hazineye elde edilecek gelir fazlalığı ile birlikte hazine-i devletten verilegelen nakliyat-ı askeriye ve mülkiye de hafifleşerek devletçe elde edilecek menfaat bir hayli fazladır. Bu sebepten dolayı Şakir Paşa; " vesait-i nakliye ve inşaat-ı nafianın her nasıl mümkün ise tezyid ve teksiri " gerektiğini ısrarla beyan etmektedir.

Yapılacak inşaat-ı nafia yatırımları için gerekli sermayenin temini hususunda Avrupalı sermayedarlardan istifade edilebileceğini bildirerek şöyle der: " Şu aralık Avrupa sermayesi kendisine mahall-i istimal taharrisinde olmasıyla en evvel memalik-i şahaneleri içinde inşaat-ı nafia bulmak ümidiyle bir çok sermayedarın akın akın buraya dökülüp imtiyazat talebinde bulundukları görülüyor. Bundan başka bir de geçenlerde Amerikada meta-ı dahiliyye muhafazası fikrine müstenid neşr olunan gümrük kararnamesi Avrupanın Memalik-i Şahanelerine ihtiyacatını ziyadeleştirmiş ve bu münasebetle ehven şeraitle umur-u

⁵⁷ BA. YEE. Kasım14, Evrak28/38, Zarf28, Karton12, Müşir Şakir Paşa Teyitname.

nafiayı matlub-u şahaneleri derecesine isal etmeğe fırsat elvermiştir. Bu fırsat zamanını geçirip ashab-ı istidaa burada sermayelerinin istimaline mahal bulmaktan na ümid oldukları taktirde Afrika ve Asyaya müracaat fikrine düşebilmek ve bu suretle bize yüz gösteren fırsat fevt edebilmek ihtimaline mebni zamanın ehemmiyeti pişnazar-ı mütalaaya alınmak lüzumunun arz ve ihtarını vecibe-i abudiyyetten add eylerim. "

Şakir Paşa "demiryolları ve sair vesait-i nakliye imtiyazına esas olan taahhüd-ü teminat meselesi "için de; bunun hazineye yük olacağı düşüncesinin yersiz bir düşünce olduğunu bildirerek taahhüd-ü teminat meselesinin aşar fazlasıyla rahatlıkla halledilebileceğini savunarak şöyle der: "Demiryolları ve sair vesait-i nakliye imtiyazına esas olan taahhüd-ü teminat meselesi hazine-i devleti birden bire pek büyük bir yük altında bulunduracağı dercinin evvel varid-i hatır olmak pek tabiidir. Ancak esas mesele iyice tetkik olunduğu halde müthiş gördüğümüz bu taahhüdün dehşet verdiği mertebelerde korkunç olmadığı zahir olur. Hengam-ı inşaat faizi namıyla bir şey verilmek taahhüd olunmayan hatlarda devletin taahhüdatı hattın küşadından sonra başlayacağından hattın varidat-ı gayri safiyesi temin olunan mikdarı kapamayıp ilk senelerde biraz açık kalsa bile demiryolu sebebiyle tezayüd edecek aşar varidatı ve bu nisbette terakki edecek servet-i ahali beher kilometre başına açık kalacak bir kaç bin frankdan kat kat ziyade olacağı derkar olmakla buna mukabil terakkiyat fazlasından yüzde iki üç kadar mikdarın bidayet ahvalde değil bütün imtiyaz müddetinde bile tesviyesinde mülken muhsenattan başka mazarrat tevellüd edemez. Bizim için hepsinden yüz hasılat alınabilecek bir mahalle doksanını sarfetmek bile lazıme-i tasarrufdandır. Halbuki şimdiye kadar istenilen demiryolu hatlarından hiçbirinin varidat-ı gayri safiyesi taahhüd olunan teminattan aşağı düşmeyeceği muhakkaktır denilecek derecede ağleb ihtimaldendir. Böyle olmamış olsa dahi memalik-i şahanelerinin bedelat-ı öşriyyesinde görülecek fazlalar teminatın kusurunu değil bütün teminatı tediye maa ziyadeten kifayet edecek kadar tezayüd edeceği inkar olunamaz. Bu hesaba göre imtiyazat itasında teminat taahhüdünde ibtidalarında bazı fedakarlık melhuz olsa bile bu fedakarlık açılan kısımlara mahsus olarak tedricen başlayıp en son kısım açılmazdan mukaddem en evvel açılan

kısmın varidatı teminatı kapadabileceğinden ibtidalarında kısmen ihtiyar olunacak fedakarlık dahi korkulacak derece değildir."

Şakir Paşa demiryolu ve sair inşaat-ı nafianın masraflarının ~~edenmesinde~~ bir başka yol daha olduğunu söyler: "Güzergahında meadla ve arazi-i haliye bulunub da anlardan istifade verildiği halde bila teminat inşası dahi mümkün görünür."

Şakir Paşa demiryolu inşa edilirken hareket-ı askeriyyeye elverişli olmasına özellikle dikkat edilmesi gerektiğini söyler: "Demiryolu inşasında esas olunacak şeraitten biri ve belki birincisi de bunların hareket-ı askeriyyeye elverişli bulunmasıdır. Ticaret için yapılması lazım gelen demiryolu ve sair vesait-i nakliyenin ciheti ve şerait-i inşaiyyesi mütalaa olunurken makasid-i inşaiyyeye muhalif olmayacak vechile menafi-i askeriyyesinin temini meselesi en evvel pişnazar-ı mütalaya alınacak mevaddandır."

Şakir Paşa 16 Şubat 312 tarihli bir başka layihasında⁵⁸ ahali için mucib-i servet olabilecek hususları sayarken; "tarik ve meabir ve sair umur-u nafia tesviye ve inşasıyla nakliyata ve dahili gumruklerin ilgasıyla ticarete suhulet gösterilerek mahsulat-ı dahiliyyeye bir kıymet verilmesi" bahsinde vesait-i nakliyenin durumun şöyle anlatır: "....Yoisuzluk belasıyla vesait-i nakliye tezyid-i servet edecek nakliyata kafi değildir. Yolların adem-i müsadese mebni isti'mali zaruri olan ve kağıt tabir olunan iki tekerlekli arabalar nihayet ikiyüz kıyyeden ziyade hamule nakline mütehamil olamadığından bizzarure hayvan sırtında nakliyata ihtiyaç hasıl ve bu cihetle hasılat-ı dahiliyyenin mahreclere kadar nakliyesi bir hayli meblağa vasıl olarak ekseri vakitte malın bedelini ekl ve beli' etmekte ve rekabet-i hariciyye mahrecdeki malın kıymetini düşürmekte bulunmasıyla kadimen cari olan ticaret mahv ve berbad olmak derecesine gelmiş ve ziraat da ticarete tebean mikdarca gereği gibi tedenni eylemiştir."

⁵⁸ BA. YEE. Kısım14, Evrak2287, Zarf126, Karton10, Müşû Şakir Paşa Layihası, s. 96-109.

Şakir Paşa nakliyenin kolaylaştırılması için şöyle tavsiyede bulunur: "Ticaretgah olan mahallerde keçi yollarına bedel sehiümürür şoseier ve dağlık mahallerde kağnya bedel ist'male müsaid Rumelide müstamel dört tekerlekli arabalar yaptırılsa ikiyüz kıyyeye bedel dört beşyüz kıyyeyi suhuletle nakl etmek kabil olacağına binaen (masarîf-ı) nakliyat ekaili ma yekün nısfâ tenezzül etmekle hasılat-ı mahalliye ticarete salih bir hale gelmiş olduğundan şimdi madum olan ticaret yeni başdan vücud bulup hem faili ve hem de tüccarı için istifade yolu açılmış ve bu suretle mahsulat-ı dahiliyyenin kıymeti ve o nisbette mahsulat sahiplerinin ziraat ve serveti mütezayid olmuş bulunacağına istibah yoktur."

Bununla birlikte Şakir Paşa; "teshil-i nakliyat cümlesinden olarak Memalik-i Şahanede bulunan büyük nehirlerin ve bazı göllerin seyr-i sefayine kabil olanlarının dahi bazı ameliyat icrasıyla mecray-ı ticaret haline konulmasını" da tavsiye ederek bu nehir ve gölleri şöyle anlatır: "Anadolu, Memalik-i Şahanede Karadeniz ve Akdenize mensub olup mecray-ı ticaret haline konulması mümkün olan Yeşilirmak, Kızılırmak, Sakarya, Mihalıç, Menderes, Seyhan, Ceyhan ve Asi nehirleri ve bahr-i Hazara dökülen Aras ve Basra körfezine muttasıl Fırat ve Dicle nehirleri ve Zap suyu gibi mecray-ı miyahın bazılarında umumen ve bazılarında kısmen seyr-i sefayin kabiliyeti olup mecray-ı mezkurede Anadolunun hemen her tarafını ihata eylemiş olmalarıyla bunlardan müstefid olacak vilayat-ı şahanede istifadenin ehemmiyeti nisbetinde sermayeyi cem edebilecek şirketler teşkil olunmuş olan vapurlar bila efate-i vakit tedarik olunarak veyahut talib olan tebea-i şahaneye tahdid-i müddetle imtiyaz verilerek vapur işletilmesi esbabının istihsali ve bunların mecray-ı ticaret makamında istimalleri fevkalade mucib-i istifadedir. Göllere gelince göllerin ekseri deniz ve enhar gibi meharic-i tabiiyyeden münfasıl olduklarına mebnî bu gibilerin ihracaat nevinden olan ticaret hizmetleri mahdud isede pek ziyade kabiliyyet-i tabiiyyeleri hasebiyle seyr-i sefayin pek sehil olmakla beraber muamelat-ı dahiliyyeye teshil edecekleri derkar ve bazılarının ise doğrudan doğruya veyahud kantaralarında bazı ayaklar inşasıyla meharice ittisalatı istihsal olunabilmek imkanı aşikar olmakla Van gölünde ve Konya civarında Tuz gölü Eğridir Beyşehir ve

Burdur gölleri ve Sabanca gölü ve Bursa dahilinde Apolon ve Manyas göllerinde dahi vapurlar tedarikıyla işledilmesi emrinde erbab-ı ticaretin teşviki ve iktiza eder ise mecburiyeti kaidesinin ittihazı menafi-i ticariyyeyi ve bu da server-i dahiliyyeyi mucip olacağında ıstıbah yoktur."

Maliye müsteşarı Vetendrof⁵⁹ da ihdas olunacak yollar hakkında şöyle der: "Şose yolların dahi tanzimi ve teksiri ne derece fevaidi mucip olacağı nezd-i hakayik-i şahaneilerine malumdur. Memalik-i Şahaneilerinin nokat-ı dahiliyyesi sevhil-i bahriyyesine rabt etmek için şimendiferler tesisi dahi bu fevaidin yüz mertebe fevkindedir. Mahsulat-ı ziraiyye ve sanaiyye-i memleket ihraç olunmağa başlandığı günden itibaren varidat-ı devlet gittikçe tezayüd eder. Ve refah-ı hai-i raiyyet dahi o nisbette takarrür eder."

Yollar ve umur-u nafia konusunda en ayrıntılı layiha, Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşanın tahkikat ve incelemeleri sonucu hazırlanmış olduğu layihadır⁶⁰. Bu layihada; "vilayat-ı mezkurede icrası labüd olan imalat-ı nafianın derece-i ehemmiyeti ile tahminen o yolda sarfi lazım gelen mebaliğin mikdârı arzoluunduğu gibi arazinin mümkün mertebe keyfiyyan ile envai mahsulatı dahi gösterilmiştir. Bununla beraber şu maksadın husulünde gerek umur-u ziraiyye ve gerek muamelat-ı ticariyye ve sinaiyye tabii tevsî ve terakki eyleyeceğinden dolayı vücuda gelecek fevaid ve menafii ile elyevm alınagelen mahsulat dahil olmaksızın servet-i mülkiyeye inzıam eyleyeceği tahmin edilen fazlanın derecatı dahi "gösterilmiştir.

Hasan Fehmi Paşa layihasında; "şose ve demir yollar, limanlar, bataklıklar ve göllerin kurutulması, arazilerin sulanması için kanalların inşası ve seyr-i sefayine müsait nehirler gibi inşaat-ı nafia hizmetleri üzerinde durarak bunların gerçekleştirilmesiyle ülkenin daha mamur ve müreffahbir hal alacağını bildirmektedir.

⁵⁹ RA. YFE. Kısım14, Fvrak88/65, Zarf138, Karton13, Maliye Müsteşarı Vetendrof Beyin Layihası.

⁶⁰ RA. YFE. Kısım14, Fvrak2289, Zarf126, Karton11, Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa Layihası.

Yolların Osmanlı devleti için zaruriyeti hakkında Hasan Fehmi Paşa şöyle der: "Devlet-i Aliyyece matlub olan emniyet ve itibarla şevket ü iktidarın iade ve istikmal-i vesait-i lazime-i saireye itina ile beraber yine mutlaka kemal-i süratle umumen intizam-ı turuk esbabının istihzarına ikdam olunmağa mevkuf ve münhasır ve bunsuz bizce kesb-i yesar ve servet ve def-i muzayaka ve zaruret adeta mutazarrırdır. Ve mademki yollar hareket ve nakliyyat-ı askeriyye işlerine de aynı suhulet ve medar-ı kuvve-yi hükümettirmuhafaza-i emniyet ve asayiş-i bilad ve neşr ü tamim-i adl ü vedad ile gerek dahilen temin-i teeyyüd-ü nüfuz-u devlet ve gerek haricen def-ü tasallutat ve müdahalat emrinde hüsn-ü muvaffakiyetin teyessürü husulü dahi her halde anların vücuduna mütevakkıftır. Muntazam yolların fevad-i azimesinden biri de kıtaat-ı mezturedede ara sıra zuhur idüp ve hatta el'an bazı mahallerde mevcut olup devlet ve milletçe malen ve canen envai zaylatı istilzam eden kaht ü gala gibi felaketin önünü almak ve zuhurunda hükmünü tesirsiz bırakmak ve bu suretle memleketi o misillü mesalib ve hasarat-ı azimeden kurtarmak gibi hüsn-ü neticedir ki bunun da derece-i ehemmiyeti malumdur."

Nehirlerin temizlenerek müsait olanların seyr-i sefayine açılması ve bazı nehirlerin de arazinin sulanmasında istifade edilerek değerlendirilmesi hususunda da şöyle der: "Memalik-i Osmaniyyede bulunan nehirlerin bazısı tathir idülür ise seyr-i sefayine salih bir hale gelmeğe ve ekserisi dahi cedveller açılır ise etrafındaki araziye iska eylemek kabil iken şunlardan dahi hemen istifade olunamamaktadır. Halbuki bunlar da devletçe pek ciddi bir nazar-ı ehemmiyete alınacak ve heman icab iden tedabirin ittihazıyla istifade idülür bir hale vazına sarf-ı gayret edilecek şeylerdir. Mesala Fırat ve Şat ve Ceyha ve Seyhan ve Sakarya gibi nehirler bittathir bunlara ve enhar-ı saireye cedvellerin küşadıyla feyz ü bereket-i tabiliyyesi şöhetgir-i alem ve matmah-ı enzar-ı ümem olan arazi-i mütecaviresinin iskası ve geçen sene olduğu gibi bazı seneler yağmursuzluktan mahsulatça zuhur iden noksanın şu tedbirlerle ikmal olunması çarelerinin istihsalı vacibat-ı umurdandır."

İhracaat ve ithalatın büyük kısmının limanlar vasıtasıyla

gerçekleşmesi nedeniyle memlekete pek büyük katkılarının bulunduğunu belirttikten bunların geliştirilerek yenilerinin eklenmesini tavsiye eder ve şöyle der: "Limanlara gelince malumdur ki ekseriya mahsulat ve mamulatin nakliyat ve mübadelatının mahrec ve medhalleri sevahil-i bahriyye olduğuna ve ticaret-i bahriyye mücerret bu vasıta ile vücuda gelmekte ve hususiyile sefayın-i harbiyyece derece-i lüzum ve ehemmiyeti müstağni-i tarif idüğüne ve şu muamelatin limanlar ve rıhtımlar gibi terakkisine teshilat ve teminat verecek vesaltın vücuduna mütevakıf bulunduğuna ve sevahil-i Osmanıyyenin vüs'atı mahumesiyle beraber anlardan hakkıyla istifade olunamaması şuna layıkıyla ehemmiyet verilmemiş olmaktan gayri bir sebep ve illete isnad olunamayacağı ve envai zahmet ve külfetle yapılan ve hatta el'an bazı müşkilatı bile mevcut bulunan İzmir limanı ile rıhtımın memlekete bahşeylediği guna guna zuhulet ve zinet ve umur-u idare-i hükümete maddi ve manevi müstelzim olduğu durlu menfaat velnası her nevi muamelata gösterdiği teshilat ile inşaatı esnada ahalice istihsal edilen istifade pek bedihi bulunduğuna nazaran sevahil-i Devlet-i Aliyyede bulunan limanların tanzim ve ıslahıyla rıhtımların tesis ve inşası esbabının istikmaline müsarraat etmek dahi fariza-i zimmettir."

Hasan Fehmi Paşa yapılması tavsiye ettiği nafia hizmetleri masraflarının karşılanması hususunda üç türlü tedbir olduğunu ifade ederek bunları şöyle anlatır: " Her nerede olursa olsun o misillü imalat üç türlü tedbirden birinin ittihazıyla vücuda getirilir. Şunlardan biri hazine-i devletten akçe sarfıyla imalat-ı matlubeyi vücuda getirmektir. Fakat gerek bizde ve gerek memalik-i sairede bittecrübe sabit olmuştur ki bu tedbir cihetüyle muzırdır ve bununla beraber şu yolda defaatle idilen tecrübeler hazine-i devlete pek çoğa mal olmuş ve hatta ayrıca derdest takdim olan layiha-i mahsusada gösterileceği üzere on kuruş ile vücade gelecek bir iş mübalagasız seksen ve belki yüz kuruşa çıkmış ve bu da na tamam kalmış olduğu meydanda iken yine o tarike azimet menfaat-i mülkiye ve milliyeye gayr-ı muvafık bir harekettir. Mamafih şu suret pek müfid ve munasip olduğu farz ve teslim olunmak tarafına gidilse bile buna da hal-i hazır-ı hazine gayr-i müsait ve binabirin o makule amelıyyatın devletçe icrası elyevm maddeten na kabilidir."

Nafia hizmetlerinin devlet tarafından gerçekleştirilmesinin imkansız olduğu bildiren Hasan Fehmi Paşa ikinci yolu da şöyle anlatır: "Tedbir-i diğer imalat-ı mezkurenin masarîf-i mukteziyyesinin alat ü edevat-ı hafriyye ve umur-u fenniye için takriben yüzde yirmi kadarı yine hazine-i devletten tediye ve itasıyla ve baki seksen kadarı amele-i mükellefenin istihdamıyla vücade getirilmesine teşebbüs eylemektir."

Hasan Fehmi Paşa bunun da imkansız olduğunu belirterek nafia hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde yabancı sermayeden istifade edilmesi gerektiğini söyler: "Tedbirin uçuncusu memalik-i mamure-i sairede olduğu gibi ecnebi sermayedarına muracaat etmektir ki husul-u maksada vusul için efkar-ı acizanemce çare-i münferide budur. Ve hal-i hazırımızla beraber eshab-ı sermayenin meyl ü rağbetini davetle istihsal-i maksat çarelerinin bulunması da müşkil değil bilakis pek sehl ü asandır. Şu da devletçe bir akçe verilmeksizin ve temin-i temettü ve sair guna maddi bir fedakarlığın ihtiyarına hacet olmaksızın yalnız azm-i kavi ve hulusi niyyet ve mümkün mertebe sürat ile imalat-ı nafia için zuhur edecek taliblerden muktedir ve muteber olanlara şerait-i mukteziyye ve kavanin-i Devlet-i Aliyye ahkamı dairesinde hürriyet-i ameliyyenin itasıyla teshilat-ı lazimenin iraesî esasının la yetegayyer bir hükm-ü karar altına alınmak ve devletçe buna menfaat-i hazine-i mülkiyye nokta-i nazarıyla bakılması hususu düsturî amel tutulmak kaziyyesinden ibarettir."

E- MADENCİLİK

Müşir Şakir Paşa layihasında⁶¹ vesait-i nakliyenin ve yolların yetersizliğinden ve dış rekabetten dolayı mahsulatın değerinin düşmesi sonucu servet-i umumiyyenin gelişmemesine çare olarak madenlerin değerlendirilmesini tavsiye eder: "Vesait ve mecray-ı nakliyenin fıkdanından ve rekabet-i hariciyyeden dolayı mahsulat-ı arzıyyenin hası

⁶¹ BA. YEE. Kısım14, Evrak88/38, Zarf88, Kanton12, Müşir Şakir Paşa Layihası s.110-128.

olduğu memalik-i ecnebiyyeye icrası kesb-i tuassir ettiğinden dolayı servet-i umumiyyeye arız olan sekteye sanaatın bir derece ilerü sürülmesiyle mahsulat-ı arzıyyenin daha dakik ve değerli bir hale irca ve bu maksadı temin için memalik-i mahrusa-i şahane arazi-i münbitesinin servet-i tabiiyye-i medfunesinin zahire ihracı gibi teşebbüsât ile indifaina çare ve ilac edilmek farizadandır."

Madenlerin zahire ihracıyla devletin gelirinin bir çok yönden artacağını bildiren Şakir Paşa bununla birlikte bunların dışardan temini yerine içeridekilerin çıkarılmasıyla sanayi ve ticaretin de gelişeceğini bildirmektedir: "Mahsulat-ı arzıyyeyi değerli bir hale tahvil için bir takım tesisat-ı sanaiyye lazım gelip bu makule tesisat-ı sanaiyye ise ekserisi maden kömürüne ihtiyac göstereceği meydanda bulunduğu gibi servet-i medfun-e-i tabiiyyeden ibaret olan maadin-i saire müsamaha ve ihmal oldukça kendilerinden istifade kabil olamayıp bilakis ihrac ve imalinde nakden birçok faide istihsal olunacağı ve mesela demir ve gazyâğı ve alüminyum ve selika ve zırnıh gibi ihtiyacat-ı beşeriyyenin her asıl ve fer'inde isti'mali zaruri olan maadinin haricden celbinden ise dahil-i memalikde vücudu takdirinde terakki-i sanaat ve ticaret için dahi pek çok hizmet edebilecekleri derkardır."

Osmanlı devletinin pek çok yerinde değerli madenler bulunduğunu bildirerek bunların işletilmesi için şu tavsiyelerde bulunur: "Meadin-i mezkurenin keşf-i evsafıyla işe yarayanların ya mahalleri devair belediyelerine veyahud ihrac ve imale muktedir bir şirkete tevdi ve ihalesi lüzumuna mebni lieclil keşf maden mühendisi erbabi hakkında orman ve maadin nezaretine vukubulan müracaatlar masraf ve tasarruf mütaalasına mebni semeresez kalmakta bulunur. Bu makule iki maden mühendisine verilecek maa harcırah maaş-ı şehri nasıl olsa ceman yüzelli lirayı yani senevi bin sekizyüz lirayı tecavüz edemeyip bir sene içinde keşfedecekleri ekallı me yekün bir iki madenin yalnız miriye aid rüsum-u nisbiyye veya bedel icaresi masraf-ı mezkuru kat kat tecavüz edeceği ve ahalinin intifai ve hazinenin menfaati ise bunun pek çok fevkinde bulunacağı vareste-i tafsildir. Memalik-i mahrusa-i şahane dahilinde kârhane tesis ederek maden işletmeği müteahhid zuhur eden

taliblere mahsus olmak şartıyla maden nizamnamesince bazı teshilat ve tadilat icra olunarak maadin-i medfunenin zahire ihracı esbabı istihsal ve nezarete kağıd hafifliği ile meşgul edilen maden mühendislerinden bir ikisinin Anadolu cihetine bili'zam maden keşfiyetiyle iştigal edilmesi lüzumu mübeyyin ve mütehakkıktır."

Sakir Paşa bir başka layihasında ⁶²ahali için mucib-i servet olacak hususları anlatırken madenler hususunda; maden nizamnamesinde yeralan müşkilat ve zorlukların değiştirilerek kolaylaştırılması ve madenlerin zahire çıkarılarak işletilmesinde elde edilecek gelirin mahsulat-ı arziyyeden daha ziyade olduğunu bildirerek memleket dahilinde fabrikalar ve fırınların kurulmasının teşvik edilmesi gerektiğini ve gerekirse madenlerin cevher olarak Avrupaya ihracına izin verilmesini bildirerek bunun memleket için büyük bir gelir kaynağı oluşturacağını ifade etmiştir.

Maliye müsteşarı Vetendrof⁶³ da madenler için özellikle Ereğli kömür madenleri üzerinde durmuştur. Bu madenin dünyadaki kömür madeni yataklarına göre daha zengin ve işletilmesi daha kolay olduğunu bildirmiştir. Fakat bunun fena surette idaresinden dolayı kısa süre zarfında bir daha istifade edilemeyecek duruma gelebileceğini bildirerek bu ve diğer maden ocaklarının istifade edilecek surette idare edilmeleri halinde bütçe açığını kapatmakla birlikte hazineye bütçe fazlası oluşturabileceğini ifade etmiştir.

Amiral Silvin ve Kaptan Ferholm⁶⁴ tarafından verilen layihada madenlerin küşadıyla hem devlet için ve hem de ahali için büyük bir gelir kaynağı elde edileceği bildirilmektedir. Madenlerin işletmeye açılmasıyla yeni bir gelir kaynağı oluşacağından ziraat ve ticaret gelişerek piyasada bir canlanma ortaya çıkar. Bu gelişme inşasına başlanılan

⁶² BA. YEE. Kısım14, Evrak88/38, Zarf88, Karton12, Müşir Şakir Paşa Layihası s.96-109.

⁶³ BA. YEE. Kısım14, Evrak88/65, Zarf88, Karton13 Maliye Müsteşarı Vetendrof Beyin Layihası.

⁶⁴ BA. YEE. Kısım14, Evrak88/32, Zarf88, Karton12, Amiral Silvin ve Kaptan Ferholm imzalı layiha.

demiryolu hatlarıyla, hattın geçtiği yerlere yakın mahallerde işletmeye açılan madenlerde daha büyük olacaktır. Layihada madenlerin işletilmesi için Avrupalı sermayedarlardan istifade edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bunun için maden nizamnamesinin tadili ile nizamnamedeki zorlukların giderilmesi ve bu işin Avrupalı sermayedarlara cazip gelecek hale getirilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MALİ YAPI

1- SULTAN II. ABDULHAMİD ÖNCESİ MALİ YAPI

Tanzimatçılar sorunun öncelikle bir nakit para sorunu olduğunu düşündüklerinden para bulunursa devletin sıkıntıdan kurtulacağını zannettiler. İç ve dış borçlanma yoluyla hazinenin açığı kapatıldı. Fakat borçlanmayla elde edilen gelirin, pek az bir kısmı, ülkenin üretim potansiyelini geliştirmeye yönelik alanlara harcadığından yapılan borçlanma, kendi döneminin rahatını gelecek kuşakların sırtından sağlamaktan başka bir işe yaramadı. Başka bir ifadeyle, olağan harcamalardan kaynaklanan bütçe açıklarının borç ile kapatılması, borcun dahi borç ile ödenmesi gibi mali politikalar sonucu devlet bütçesinin açık vermesinin ıslahı yerine sorun büsbütün içinden çıkmaz bir hale çevrilmiştir.⁶⁵

Sultan II. Abdulhamid işbaşına geldiğinde devletin, siyasi, askeri ve mali durumu hiç de iç açıcı bir durumda değildi. 1875 mali yılının devlet bütçesinde beş milyondan fazla açık bulunuyordu. Borçların ödenmesinde karşılaşılan güçlükler yüzünden Mahmut Nedim Paşa hükümeti, gazetede yayınladığı resmi bir tebliğde, iç ve dış borçların faiz ve itfa bedellerinin, beş yıllık bir süre içerisinde, sadece yarısının ödenebileceğini ve diğer yarısı için ise on yılda itfa edilebilecek yüzde beş faizli tahviller verileceğini alacaklılara duyurmuştu.⁶⁶

⁶⁵ Engin Deniz Akarlı, "1872-1916 Bütçeleri İçerisinde Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları " C.O. Tütengil'e Armağan, İÜ. İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayınları, İstanbul, 1982, s. 226.

⁶⁶ Nihad S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İ.T.T.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1977, s.237.

Bu dönemde Osmanlı maliyesinin en önemli sorunu, bütçe açıkları meselesidir. Layihaların ana konusunu bütçe açığının giderilmesi için alınması gereken tedbirler oluşturmaktadır. Bütçe açığının kapatılması için iki yol vardır. Bunlardan birincisi tezyid-i varidat, ikincisi ise tenkîs-ı masarifat cihetidir. Yani hazinenin gelirlerin arttırılması ve giderlerin azaltılması yollarıdır. Tezyid-i varidat ve tenkîs-ı masarifattan önce umur-u maliyenin ıslahı hususunda en önemli husus verginin tahsili sırasında memurunin suistimalatının önlenmesi hususudur. Bu konuda maliye müsteşarı Vetendrof layihasında şöyle der: "Tebea-i şahanelerinden bu günkü günde istifa olunmakta olan rûsum ve tekalif-i mütenevviadan hasıl olan mebalîğ suret-i muhakkikada ve tamamıyla ve evkat-ı matlubede istifa kılınarak tamamıyla hazine-i celile-i maliyelerine teslim kılınsa masarifat-ı vakıayı ifaya kafi olduktan sonra fazla dahi zuhur edeceği itikadındayım. Rivayete nazaran hazine-i maliyeye dahil olan mebalîğ ahaliden istifa kılınan mebalîğin sülûsü raddesinde imiş."⁶⁷

1297 tarihli gümrük ve rûsumat için yurtdışına öğrenci gönderilmesi hususunda yazılan bir arzıda⁶⁸ Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durum şöyle anlatılmaktadır: " Devlet-i Aliyyenin idare-i umur-u hesabiyye-i maliyesi pek çok zamandan beri meri olan usul dairesinde ceryan etmekte olduğu halde bundan birkaç sene mukaddem bazı mertebe tadil olmuş ise de bu derecesi husul-ü maksada kafi olmadığından nekayısı herhalde muhtac-ı ikmal olduğu derkardır. Avrupalılardan bazıları Devlet-i Aliyyenin varidat-ı mütenevvia-i mülkiyesinin rub'u ve sülûsü ve bazıları dahi bayağı nısfı hazine-i devlete girmeyip zayi olmakta olduğunu iddia etmekte olduklarından varidat-ı mezkurenin nısfı derecesinde zayii muhtemel değilse de rub' ve sülûs derecesi zann-ı karib olup bunun birazı mevcuddan zayi edilmekte ve miktar-ı küllisi dahi husul-ü miktar olan fazladan istifade olunamamasıyla keenne istihsal olunmuş olduğu halde duçar-ı pençe-i ihtilas-ı devlet olunmaktadır."

⁶⁷ BA. YEE. Kısım14, Evrak86/63, Zarf86, Karton13, Maliye Müsteşarı Vetendrof Beyin Layihası.

⁶⁸ BA. YEE. Kısım18, Evrak94/3, Zarf94, Karton44, Gümrük ve Rûsumat için Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi hakkında.

II- II. ABDULHAMİD DÖNEMİNİN MALİ YAPISI

A- DEVLET GELİRLERİ

Müşir Şakir Paşaya⁶⁹ göre devlet gelirlerini iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlar, vasıtalı olarak tahsil olunan gelirler ve vasıtasız olarak tahsil olunan gelirler. Yani, vasıtalı ve vasıtasız vergilerdir. Vasıtalı verginin tahsilinde doğrudan doğruya halk ile ilişki ve irtibata girilmediğinden bu gibi gelirlerin tahsilinde her türlü değişiklik imkanı mevcuttur. Bunlar hakkında alınması gereken tedbirler her ne zaman olsa devlete hizmet edecek surete çevrilebilir.

Vasıtasız olarak, doğrudan doğruya tahsil olunan devlet gelirleri, aşar, ağnam, emlak, temettü vergisi ve bedelat-ı askeriyye olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır. Bu vergilerin her birinin tahsil usulü farklı farklı kaidelere tabidir. Bu kaidelerin icraatı son derece külfetli olmasından dolayı tatbikatında görülen en ufak bir aksaklık ve ihmal sonucu büyük zararlar oluşmaktadır.

Esnaf ve reayayı şikayete mecbur eden ve hazinenin gelirini vaktinde tahsil edememesinin sebeplerinden biri ve belki de birincisi vergi tahsil usulünün çok çeşitli ve külfetli olmasıdır. Müteaddid vergiler tarh olunarak hem usul-ü muhasebe ve hem de tahsilat karışık bir hale getirilerek sui ahlak ashabına vesile-i ihtilas verilmiş ve ahali müstaid-i zulm ve teaddi bir hal içinde bulundurulmuştur. Tedbir ve çare hususunda en ziyade nazar-ı dikkate alınması gereken husus budur. Doğrudan doğruya ahaliden tahsil olunan vergilerde ne derece sadelik temin edilirse hem ahaliye ve hem de devlete o derece faidesi olacaktır.

Çiftçi ahali, külfetli ve zor birtakım kaideleri öğrenip devlete karşı mükellefiyet derecesini anlamaya muktedir olamadığından dolayı suistimalin oluşmasına imkan vermekte ve hatta fesad ahlak sahibi

⁶⁹ BA. YER. Kısım14, Evrak2287, Zarf126, Karton10, Müşir Şakir Paşa Layihalar Defteri s. 62-88.

tahsildarlardan başka kendi tayin ettikleri kabzımallar tarafından dahi türlü zarara uğradılmaktadırlar.

Buna alınacak tedbir, ise ahaliye üzerindeki mükellefiyeti ve bunun tahsilindeki kaideyi öğretip hükümetle aralarındaki vasitanın suistimalatına, öğrendikleriyle karşı durabilme iktidarının verilmesidir. Bu da mükellefiyet çeşitlerinin ve tahsili usulünün sadeleştirilmesine dayanmaktadır. Bu mükellefiyetler de aşar, ağnam, temettü ve emlak vergisidir. Her ne kadar devletin tahsil ettiği vergi dört kalemden ibaret ise de ahalinin herbiri yalnız bunun ikisini ve nihayet hayvan sahibi olanlar üçünü vermekle mükellef olacaktır. Zira erbab-ı ziraat temettü vergisi vermeyeceği gibi erbab-ı sanat ve ticaret de öşür vermeyecektir.

Şu hale göre erbab-ı ziraat ziraatten, ashab-ı ağnam hayvanattan, ashab-ı ticaretle ehl-i hiref ve sanayi temettülerinde ve ashab-ı akar mutasarrıf oldukları musakkafat ve akarat-ı saireden vergi vermek üzere mükellef tutulup sair vergiler mükellefiyete eklenerek tevhid-i mükellefiyet imkanı temin edilmelidir.

Gerçekten erbab-ı ziraat mahsulden vergisini verdikten sonra ziraatın levazımından olan tarlasına ve ziraat için bulunacağı karyede kendisinin ve çift hayvanının iskan ve muhafazasına hadim hane, ahur ve anbar gibi şeylere bir de emlak vergisi vermesi hilaf-ı muadelettir. Erbab-ı sanat temettü vergisini devlete verdikten sonra kârhane, dükkan ve hanesinden belediye vergisi haricinde bir vergi vermekle mükellef tutulması doğru değildir. Bundan dolayı erbab-ı ziraatın emlak ve temettü vergisi aşara, erbab-ı ticaret, ehl-i hiref ve sanayinin mükellef oldukları emlak vergisi dahi temettü vergisine eklenmesini gerektirecektir.

Müşir Şakir Paşa 16 Şubat 312 Tarihli layihasında⁷⁰ hazineye kısa zamanda gelir getirecek tedbirler tavsiye eder. Bunlar:

*Aşarın mukataa zemin tarzında araziye tahmiliyle mütezim

⁷⁰ BA. YEE. Kısım14, Evrak2287, Zarf126, Karton10, Müşir Şakir Paşa Layihalar Defteri s.96-109.

temettüü namıyla yüzde yirmi derecesinde bedelen zamayım icrası.

*Taleb vukuunda bedel-i öşrü sairleri gibi vermek şartıyla mukataa istifa olunarak bir bedel mukabilinde arazi-i öşriyyenin mülkiyet suretinde tasarrufuna ruhsat itası.

*Arazi-i mevat ile miriye aid otlak ve meranın ve arazi-i mahlulenin mukataa-i zemini tediye şartıyla talib olan köylülere ve köylüler talib olmadığı halde ahar taliblere bedelin cüziyyetine bakılmayarak parça parça hemen ihale ve tefvizi.

*İstanbul ve bilad-ı selase ve sair kasabat ve kurada bulunan evkafa aid musakkafatın taleb vukuunda kezalik takdir olunacak ve mukataa istifa edilecek bir bedel mukabilinde kema kane emlak vergisine tabi olmak şartı altında mülkiyete tahviliyle bundan hasıl olacak meblağın bir kısmı vakfa ve diğer kısmı hazine-i celileye almak.

*Memalik-i Şahaneye dahil olan gazın kıyyesinden on pare derecesinde bir resim istifası.

*Oyun kağıdının beher destesi üzerine beş kuruş derecesinde bir vergi vaz ve tahmili.

*Cigara kağıtlarının taht-ı inhisara alınmasıyla bundan hazineye bir varidat istihsali.

*Borsa muamelatı üzerinden memalik-i sairede olduğu vechile bir vergi istihsali.

*Memalik-i mahrusa-i şahanede altı aydan ziyade ikamet eden ecnebilere ikamet ruhsatiyyesi namıyla Rusya memalikinde olduğu vechile zabıta ve polis sandığı için bir vergi istihsali.

*Hicaza ve Kudus-ü Şerife varid olan her nevi hacılardan masarif-i mahalliye karşılığı namıyla yirmişer lira derecesinde bir vergi istihsali.

*Tecdid-i tarife müzakeratına hitam verilip fark-ı tarifeden dolayı tezyid-i varidat olunması.

⁶Ecnebi postaların ilgasıyla postane varidatının tezyidi.

⁷Patent resminin tatbikauna hali esbabın izalesiyle memlekette ticaretle meşgul tebea-i ecnebiyye dahi mükellefiyetten hisse ifraz olunmak şartıyla tatbikaatının icrası

⁸Maden taharri ruhsatnamesinden biraz ziyade vergi isti'mali.

1- AŞAR VERGİSİ

Aşar vergisi toprak mahsullerinden alınan vergidir. Aşar; onda bir manasına gelen öşürün çoğuludur. İslam fıkında öşür, Osmanlı uygulamasından farklıdır. Herşeyden önce İslamda öşür, toprak ürünlerinin zekatıdır. Aynı zamanda bir ibadet niteliğine sahip olduğu için yalnız müslümanlardan alınır. Oranı elde edilen ürünün %5'i veya %10'udur. Esas itibariyle mülk topraklardan alınır.⁷¹

Osmanlılarda en önemli vergi olma niteliğini devletin kuruluşundan nihayetine kadar sürmüş olan aşar, gayri safi ürün tutarının yarısından onda birine kadar farklı oranlarda uygulanmıştır. Mülk araziden değil mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı reayaya ait olan miri arazilerden alınan aşar gayrimüslimler de ödemişlerdir.⁷² İslam fıkındaki ve Osmanlıdaki aşar aynı şey değildir. Osmanlılardaki İslami bir kavram olarak aşarı, Hicaz ve Basrada mülk araziye sahip olanlar, kendi istekleriyle ve ibadet kasdıyla yoksullara devlet zoru olmaksızın verirlerdi.⁷³

Osmanlıda tımar usulü cari olduğu zamanlarda tımar sahipleri, tımarları dahilindeki yerlerin, bugün devlet tarafından alınan vergilerini alırlar; bu varidat mukabilinde kanunen götürmeğe ve devamı müddetince yedirip içirmeğe mecbur oldukları silahlı adamlarıyla

⁷¹ Selim A. Sütlüki, İslam Devletinde Mali Yapı, çev. Rasim Özdenören, İstanbul, 1972, s. 71-77.

⁷² Şener, a.g.e. s. 120.

⁷³ Sadık Albayrak, Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973, s.119.

beraber, kendileri de harbe iştirak ederlerdi. Aşar da tımar sahipleri tarafından tahsil olunan varidat cümlesindendi. Tımar usulü kaldırıldıktan sonra aşarın devlet tarafından tahsili lazım geldiğinde ağnam cizye ve sair vergiler gibi aşarın da mültezimlere ihalesine başlandı. Mültezimler devlete ait olan aşarı müzayede ile ahırlar, mahsulün öşrünü koydukları adamları vasıtasıyla tahsil edebildikleri gibi ikinci birine de ihale edebilirlerdi.⁷⁴

a) Aşar Tahsil Usulünün Geçirdiği Aşamalar

Tımar sistemi kaldırıldıktan sonra aşar geliri mültezimlere ihale yoluyla tahsil edilmiştir. Tanzimat dönemine kadar bu usul kesintisiz olarak devam etmiştir. Tanzimat ilan edildiği sırada tüm aşar gelirleri iltizam usulüyle idare edilmekteydi. Gülhane Hatt-ı Hümayununda iltizam usulünün kaldırılacağı ifade edilmiş, hemen arkasından Anadolu ve Rumelide tanzimatın uygulandığı yerlere muhassıl denilen merkeze bağlı maliye memurları atanmıştı. 1256 [1840-1841] mali yılından itibaren aşar ve diğer devlet gelirleri muhassıllar vasıtasıyla emaneten idare edildi. Fakat muhassıllık denemesi de başarılı olamadı. Emaneten idareden hem halk memnun kalmadı ve hem de öşür gelirlerinin düşmesine sebep oldu. Bunun üzerine emaneten idare 1258 [1842-1843] mali yılından sonra bir daha uygulanmadı.

Bu tarihten sonra tekrar iltizam usulüne dönmüş ve aşar gelirleri de kazalar itibariyle iki yıl süreyle iltizama verilmeye başlanmıştır. Ancak kısa süreli iltizamın tarım kesimi üzerindeki yıkıcı etkileri dikkate alınarak aşarın daha uzun süreli iltizamının mültezimlerce, çiftçilerin üretim çabalarının desteklenmesi açısından yararlı olacağı düşüncesiyle 1263[1847-1848] yılından itibaren aşarın devlet görevlileriyle zengin kişilere teker teker yada ortaklaşa olarak beş yıl süreyle iltizama verilmesi kararlaştırılmıştır. Beş yıllık iltizam süresi 1269 [1853-1854] yılında sona erdi. Aynı yıl başlayan Kırım savaşı askeri ihtiyaçları karşılamak için büyük miktarlarda hububata ihtiyaç doğurdu. Bu nedenle

⁷⁴ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihî Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, Cilt. 1, İstanbul, 1993, s. 96-98.

Kırım savaşının sürdüğü 1269-1271[1853-1856] yılları arasında bazı bölgelerin aşarının doğrudan devlet adına (emaneten) idaresi veya kısmen para kısmen ürün alınmak üzere iltizama verilmesi uygun görüldü.

Kırım savaşının sona ermesinden sonra tekrar iltizam usulüne dönüldü. Hazırlanan nizamnameye göre her kazanın aşar gelirleri önce kaza meclisinde köyler itibariyle daha sonra sancak meclisinde ve vilayet merkezinde kazalar itibariyle arttırma usulü ile isteklilerine ihale olunacaktı. Aynı mültezim birden fazla sancağın ihalesini alamayacaktı. Bu dönemde, mültezimlerin halk üzerindeki yüklerinin artması, vaktinde taşıre başlanmaması sonucu ürünlerin harmanlarda bekletilmesi, mültezim ve sarrafların ödemeleri vaktinde yapmamaları gibi olumsuz durumlar neticesinde 1276[1860-1861]mali yılı sonunda aşarın tahsil usulünde yeniden değişiklik yapılmıştır.

Çiftçiye mültezimler elinden kurtarma çabası, devlete olan aşar borcunun sorumluluğunu köylünün üzerine devredip mültezimleri aradan kaldırma düşüncesini doğurdu. Hazırlanan nizamnameye göre aşar gelirleri beş senelik olmak üzere çiftçi halkın üzerine ihale edilecekti. Karye halkına ihale usulü de tahsilatın nüfuzlu kişilerden yapılamaması, toplanan aşarın korunamayıp çürümesi, ürünlerin satılamayıp elde kalması ve bir hayli gelirin bakayada kalması gibi neticeler sonucu halk eski usulü arar olmuştu.

Bu sırada taşra yönetiminde vilayet esasına bağlı olarak yeni düzenlemeler yapılmıştı. Teşkilatta yapılan değişime uygun olarak aşar idaresi de yeniden gözden geçirildi. 1287 [1871-1872] mali yılından itibaren aşar idaresi gerek emaneten gerekse iltizamen olsun tamamıyla vilayetlere bırakıldı. hazırlanan nizamnameye göre her kazanın aşarı merkez kazada merkez kazada köy köy taliblerine açık arttırma ile ihale edilecek, iltizama verilemeyen yerler de emaneten idare edilecekti. 75

75 Görün, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları* [1841-1861], Ankara, 1989, s. 14-15. Şener, a.g.e. s.131-139. ve Ziya Karamürşel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK. Yayınları, Ankara, 1989, s.167-171.

b) Layihalara Göre Aşar Vergisi

Aşar vergisi devlet varidatının büyük kısmını oluşturur. Osmanlı ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomi olduğu için devletin en büyük gelir kalemini de tarımsal ürün vergisi olan aşar vergisi oluşturur.

Vakanüvis Lütflü Efendi tarafından verilen layihada⁷⁶ daha tanzimat döneminde zararlarından bahsedilen iltizam usulünün zararlarının giderilmesi hususunda alınan tedbirler ve masrafların hep boşa çıktığını bildirmektedir. Bu döneme kadar aşar-ı şeriiye kah emaneten kah iltizam usulüyle idare edilmiş fakat bu iki usulün hiçbirisi ne devlete ne de reayaya faydalı olmuştur. İltizam usulünün zararı mültezimlerin davranışlarından kaynaklanmaktadır. Mültezim menfaati için elinden gelse mahsulün onda birini değil mahsulün tümünü almak isteyecektir. Mültezimden kaynaklanan sıkıntılara karşı ahalinin müracaat kapısı mutasarrıftır. Emanet usulünde iltizam usulündeki gibi ahalinin sıkıntı çekmeyeceği düşünülerek bu usul tercih edilmiştir. Fakat sıkıntının kaynağı celb-i menfaat düşüncesidir. Bu düşünce emaneten idare edenlerde de bulunabilir. Bazı yerlerde emanet usulünün tercih edilmesinin sebebi aşar ilzam edecek mültezimin bulunamaması ve geçmiş sene bedelinin tutturulamamasıdır. Emanet usulünün tercih edilmesi halinde bir vilayetin aşarını idare için ne kadar memur ve anbarlar lazım ve bunların masrafından başka mahsulün telefati ve vaktiyle satılamayan zehayirin fiat farkından veçürümesinden dolayı ortaya çıkabilecek olan zayıatın hesaba katılması gerekir.

Vakanüvis Lütflü Efendi iltizam ve emanet usulünün terkiyle bir üçüncü bir usul olan aşarın bedelen tahsil edilmesini tavsiye eder. Fakat bu usul daha önce uygulaması yapılan karye ahalisine ilzam usulü gibi değildir. Buna göre; "her memlekette aşarın beş seneliği bilmuvazene hasıl humus ol memleketin ehl-i ziraatı olan vergi bedelatıyla

⁷⁶ BA. YEF. Kısım14, Evrak88/3, Zarf88, Karton12, Vakanüvis Lütflü Efendi Layihası.

birleştirilerek tahsil usulü ittihaz olunsa hazine-i celile bu aşar idaresi masarfindan kurtulmuş ve sunuf-u zürra ekip biçmelerinde serbest bırakılmış olur. Ehl-i ziraat yalnız senede bir kere vergileriyle beraber bedel-i öşürleri kaç kuruş edecek ise nakden tekasit-i meriyye ile mahalleri mal sandıklarına tediye ederler."

Müşir Şakir Paşa vermiş olduğu layihalarında⁷⁷, aşarın devletin önemli bir gelir kalemini oluşturması, tahsilatında meydana gelen yolsuzluklar ve çekilen güçlükler, tarh ve tahsil esnasında ahalinin ve hazinenin çekmiş olduğu büyük sıkıntılardan dolayı ıslahatı mucib en önemli husus olduğunu bildirmektedir.

Ziraattan başka sanata pek rağbet olunmayan Osmanlı devletinde aşar tahsilatında meydana gelen yolsuzluklardan dolayı bu varidat istenilen derecede hasılat verememekte ve bunun bir kısmı da ele geçirilemeyerek zayi olmaktadır. Ahalinin verdiği verginin bir kısmının mültezim temettüü namıyla üçüncü bir şahsa geçmesinden dolayı hazinece meydana gelen zarar sebebiyle bu usulün devam etmesine izin verilmemelidir.

İltizam usulünün kaldırılması için ve bir deneme olarak Bursa ve Yanya vilayetlerine memurlar gönderilerek yapılan tahrir-i emlak işlemleri çok masraflı olduğu için tüm memlekete yaygınlaştırılamamıştır. İltizamın kaldırılması için yapılan bedelat-ı öşriyyenin beş senelik yekünü tahmin olunarak bedel-i öşrün ahali uhdesine ihalesi işlemi bir netice vermeyerek tekrar iltizam usulüne dönülmüş, sonra emaneten idare usulüne geçilmiş ve tekrar iltizam usulüne dönülerek ahali ve hazine-i devlet zarar ve sıkıntıdan kurtarılamamıştır.

Aşar konusunda ne düşünülürse düşünölsün öncelikle aşarın erbab-ı ihtikarın tamamını celb edecek ticaret muamelesinden çıkarılması gerekir. İltizam usulü ise çeşitli yolsuzluklara yol açtığı için öncelikle terkedilmesi gereken bir usuldür. Arttırmaya konan bir aşar bedelinin gerçek

⁷⁷ SA. YEE. Kasım14, Evrak2287, Zarf126, Karton10, Müşir Şakir Paşa Layihalar Defteri, s.40-59, 62-82.

değerinin bulunabilmesi için çok sayıda mültezimin bulunması gerekir. Fakat mültezimlik yapabilecek güç ve iktidara sahip mültezimler her yerde gün geçtikçe azalmakta ve yüzde elliden aşağı kazanmaya pek alışık olmayan bu mültezimler, kendi aralarında anlaşarak iltizam alanlarını paylaşıyorlar ve hiç birisi ihaleye pey sürmüyorlardı. Bunun üzerine ihale ve mal memurları iltizam alabilmeğe muktedir kişileri binbir rica ve minnetle davet ederek toplantıya çağırıyor, bunlar da güya istemeyerek ve mal ve ihale memurlarının hatırı için yapıyorcasına az bir pey sürerek aralarında anlaştıkları gibi karyeleri aralarında paylaşıyorlardı. Ürünlerinde kesin artış olabilecek köyleri öncelikle kapatıyorlar, eski bedellerinden fazla bir vergiyi taşıyamayacak olan karyeleri ise geride bırakıyorlardı. Geriye kalanları ise alacak mültezim kalmadığından ihale ve mal memurlarının çeşitli teşvik ve yardım vaadiyle icad ettikleri iktidarsız bir takım mültezimlere verilirdi. Bu adamların teminat olarak göstermeleri gereken arazi ve emlakın değeri sırf iş görülsün diye yapay olarak yükseltiliyor ve sonuçta da bu adamlar aşarı toplasalar dahi iltizam bedellerini ödememeyi tercih ederek değersiz bir malı hiç kimsenin ödemeyeceği bir flatla devlete devretmiş oluyorlardı.

Aşiretlere bağlı köylerin aşarını aşiret ağalarından başka kimse iltizama cüret ve cesaret edemezdi. Bunlar da müzayededen sonra bedel-i sabıkının üzerine yüzde iki üç oranında zam yapılarak büyük minnet ve rica ile kabul ediyorlardı.

Bütün bunlardan sonra mültezim bulunamayan köyler kalır ise bunlar da karye ahalisine ya yerine getirilmesi imkansız sözler vererek veyahud cebir ve şiddet kullanılarak ihale edilmek çaresi aranılırdı.

Kâr ve kazanç umularak muktedir mültezimlere ihale olunan karyelerde ihale memurunun bir yakın adamı mültezime ortaklık ediyor ve bu arada hükümet ve mal memurlarından sui ahlak sahibi olanlar da ortaklığa dahil oluyorlardı. Hatta ihalelerin sonuçlanmasındaki gecikmeler bir ölçüde o yılın ürününü doğru olarak kestirebilmek için mültezimlerin beklemesinden kaynaklanıyorsa da, bir ölçüde de söz

konusu ortaklığın pazarlığının hayli zaman almasından ileri geliyordu. Bunun üzerine temmuz ayı sonunda ihalesi gereken aşarın kısmen eylül sonuna kadar tartışmada bırakıldığı devamlı zuhur ediyor ve bu da ahalinin şikayetinin ayyuka çıkmasına sebep veriyordu.

Ayrıca aynen toplanan ürünlerin aşar bedelinin tayininde, köylünün güçlük çıkarmasına, şikayette bulunmasına engel olmak maksadıyla, mahsulün sayımında mültezimler ağır davranıp, işi yağmur mevsimine kadar sürdürüyorlardı. Bu zulüm karşısında köylüde mültezime itiraz edecek mecal kalmıyordu. Dürüst memurlar yapılan şikayetleri değerlendirerek mültezimleri cezalandırma yoluna gitseler, o saatten sonra aşarı toplayacak kimse bulamayacaklarında, hazine malı mahva uğrar endişesiyle mültezimlerin tutumu karşısında çaresiz kalmaktydılar. Sui ahlak sahibi memurlar ise zaten kendi istifadeleri için bu tür baskılara göz yummakta, hatta bazen mültezimleri onlar hazinenin ve üreticinin zararına olacak yollara teşvik etmekteydiler. Şakir Paşa bu durumun büyük vergi kayıplarına ve ürünün ziyana yol açtığını bildirerek umur-u hükümete ve hazinenin menfaatine zararlı olduğunu bildirmiştir.

Emaneten idare usulünde ise, ahalinin çektiği sıkıntı iltizamdan daha ziyadedir ve hazine için de büyük zararları neden olmaktadır. İşin zahmeti ve ürünün nakde çevrilmesinin güçlükleri karşısında yerel memurlar bu usule pek yanaşmıyorlar. Ya mevsim sonu gelip dayandığı ve başka çare kalmadığında, yada bunda mutlaka şahsi hesapları bulunduğunda bu yola başvuruyorlardı. İlk durumda ürün en azından gecikme yüzünden zarara uğrarken, ikinci durumda memurların köylüye zulmü mültezimlerden geri kalmıyor, yolsuzlukları ise onlarınkini misliyle geçiyordu. Aşarın toptan karye ahalisine ihalesi halinde ise karye muhtarları mültezim makamına geçerek bunun zararı usul-ü iltizamdan daha az değildir.

Bütün bu usullerin sonuçları hep aynı kapıya çıkmakta hep hazine ve ahalinin zararıyla nihayetlenmektedir. Son zamanlarda dış rekabet zahire hasılatını günden güne düşürmekte, buna bağlı olarak da devletin

aşar geliri de gün geçtikçe azalmaktadır. Fakat hasılat-ı öşriyyenin azalmasının asıl sebebi vergi tahsil usulünün bozukluğudur.

Şakir Paşa bütün bu usullere karşı şu yolu tavsiye eder: Mukataa-i zemin tarzında tahsili usulüdür. Buna göre, altı sekiz veya on senelik bedel-i aşar alınarak aded-i seneye taksim olunmak suretiyle bir bedel-i mutavassıt bulunarak işbu bedel üzerine zeytin, ipek, palamut ve sair bunun gibi ayrıca üretilen mahsullerin öşrü ve bir de bütçe açığının hiç olmaz ise bir kısmı zam olunarak tapu ile tasarruf olunan arazinin dönüm ve cerib-i aşariyyesi üzerine mukataa-i zemin tarzında devlete edaya mecbur olduğu mikdar ortaya çıkar. Ashab-ı arazinin mutasarrıf olduğu arazi kaç dönümden ibaret ise bu hesap üzere vergi vererek istediği mahsulatı ekip ve istediği vakitte kaldırıp dilediği gibi tasarruf edeceğinden memleketin hasılat-ı dahiliyyesinin tasfiye olunmasına, aynı araziden ziyade mahsül alabilmek hevesinin oluşmasına ve en önemlisi eşraf-ı ahaliden bila ziraat araziyi tasarrufları altında bulundurarak uzun müddet devlete vergi vermeksizin istifade fikrinde bulunanların artık bu ihtikarlarına meydan verilmemesine hadim olacağından memleketçe ilm-i servet cihetiyle de istifade olunmuş ve devletin bütçesi, malum bir varidata dayanıp tereddütten kurtulmuş olur. Bundan başka arazi-i öşriyye ve arazi-i emiriyye denilerek üç sene ziraattan hali bırakılan arazinin müstehakk-ı tapu olması ve vereseden bir kısmının arazi-i metrukeye tapu misli denilen bir bedel mukabilinde tevariüs etmesi gibi kaide-i zulmiyyenin artık devamına da gerek kalmaz.

Bu usulün en büyük sıkıntısı arazinin dönümünün ölçüm işidir. Bunun için de kadaastro işlemi yapılana kadar geçici olarak arazi sahiplerinin beyanına göre hareket edilir. Bir de ziraat ashabının aşar bedelini nakden vermekde çekecekleri müşkilat vardır. Bunu da bedel-i öşrün rayic-i mevkie göre aynen alınmasına izin vererek halledebiliriz.

Ethem Efendi de layihasında aşar hususunda; aşarı tahsil usulünün bir daire-i mazbutiyete konulmasından sonra aşar varidatını arttırmak için asıl yapılması gerekenin çiftçinin kullanmakda olduğu alet, edevatın geliştirilmesi ve hayvanat ve hubuat tohumlarının ırk ve cinslerinin

ıslahıyla usul-ü ziraat-ı cedidenin talim ve tamim edilmesi, çiftçinin emeğinin ürünü olan mahsulü dilediği zamanda, istediği mahallere sevk ve nakil edebilmek için yolların temin ve tesviyesi hususlarıdır.

2- AĞNAM VERGİSİ

Ağnam vergisi şer'i tekalifden olup aşar vergisi kadar eski ve yaygın olarak hayvanlardan alınan vergidir. Şer'i ahkama göre at ve sığır cinsinden de zekat alınması caiz ise de Osmanlı devleti memleketin ziraat ve nakliye işlerine gerekli olan bu hayvanlardan vergi tarhına gitmemiştir. Ağnam resmi bidayette her on hayvandan biri devlet adına alınmak usulüyle tahsil edilmiştir. Sonraları vergi tahsilinde tatbik edilmeğe başlanan iltizam usulü, ağnam resmine de uygulanmıştır. Tanzimatın ilanıyla birlikte iltizam usulü terk edilerek beş kuruş resm ve yirmi para mübaşiriyye denilen tahsilat ücreti vazolundu.

Ağnamdan çeşitli zamanlarda çeşitli adlar altında resimler toplanmıştır. Bunlar; ondalık ağnam resmi, adet-i ağnam resmi, selamet akçesi, toprak bastı parası, geçit resmi, ağıl resmi, çit parası, ağnam bacı, serçin, derçin, zebhiyye, murde bacı, otlak, yaylak ve kışlak resimleridir. Ondalık ve adet-i ağnam haricinde kalan diğer resimler pek önemli olmadığı için hazinece müzayede ile taliblerine verilirdi. Ondalık yalnız Rumeli'deki hayvanlardan alınırdı.

Ağnamdan muhtelif namlarla resim alınması şikayeti mucip olması üzerine bunlardan zebhiyye haric olmak ve diğerlerinin yerine kaim olmak üzere 1857 tarihinden itibaren Bosna, Hersek ve İşkodra eyaletlerinin haricinde Rumeli'deki ağnamın mevki ve hasılatı beş sınıfa taksim olunarak birinci sınıf itibar olunun sancaklardakilerin herbirinden dörder, ikincilerden üçerbuçuk, üçüncülerden üçer, dördüncülerden ikişer buçuk, beşincilerden ikişer kuruş alınmasına başlandı. Arabistan'a ve Anadolu'ya şumulü olmayan bu karar ertesi seneden itibaren ve fakat hayvan başına altmışar para alınmak suretiyle oralara da yayıldı. Ancak bu resim az görüldüğü için 1863 senesinden itibaren hasılatlarının

miktarı yirmi kuruşdan aşağı olan bazı sancaklar ağnamından eskisi gibi altmışar para alınmak üzere diğerlerinden. İstanbul'a yakın olan yerlerin de ağnamıyla tiftik keçilerinden dörder ve diğer yerler ağnamından da en az ikişer ve en fazla üçer kuruş alınmaya başlandı. 75

Müşir Şakir Paşa ağnam vergisi hakkında şunları söylemektedir: 79 Ahali ağnam vergisine zekat gözüyle bakmaktadır. Lakin koyunun değeri en fazla elli altmış kuruş ve yıllık hasılatı onbeş kuruşu geçmediği gibi ağnam resmi olarak alınan üç buçuk kuruş ahaliye çok ağır gelmekteydi. yani beher koyunun değeri ve hasılatı bu vergiyi ödemeye ödemeye mütehammil olmadığı halde daha da üzerine zam yapılmak isteniyordu. Bu nedenle halk sayım esnasında koyunların bir kısmını saklamakta kendini haklı olarak görüyordu.

Bu arada sayım memurlarının suistimalatı da söz konusuydu. Bazı memurlar, ağnam sahibinin ikram ve rüşveti karşısında ağnamı görmeksizin ve saymadan beyanına göre, geçmiş sene mikdarına yakın bir rakamı deftere kayd edip, bu şekilde mal memurlarına teslim ediyorlardı. Bu durumda milyonlarca koyun gizli ve tahsil olunacak mal da meydanda iken bakaya kalmasına lüzum ve ihtiyac yokken hazinenin geliri uzun müddet bakayada bırakılarak hazine zarar uğradılmakta idi. Hatta sayım memurluğunu adet edinmiş bazı kimseler ır kaç ay zarfında aldıkları üçer dörder yüz kuruş maaşdan fazla değil iken gelecek sayım mevsimine kadar aldıklarıyla geçinebilmesi memurların yolsuzluğunun mikdarını ortaya koymaktadır.

Ağnam gelirini arttırmak için ağnam bedelatına zam yerine her yerin haline göre tenzilat yapılması ve sayım haricinde kalan hayvanların da ortaya çıkarılması gerekir.

Ethem Efendi de layihasında şöyle anlatmaktadır 80: Ağnam rüşumı için sayım işlemi bazı yerlerde şubat onbeşinden ve bazı yerlerde ise

75 Fakih, a.g.e. Cilt 1 s.23-26. Şener, a.g.e. s.140-144.

79 BA. YEE. Kısım 4, Fırak 2287, Zarf 126, Karton 10, Müşir Şakir Paşa Layihaları Defteri, s.40-59, 62-82.

80 BA. YEE. Kısım 14, Fırak 88/44, Zarf 88, Karton 13, Ethem Efendi Layihası.

martın başlangıcında başlamakta ve aynı ayın nihayetine kadar tamamlanıp vergisi de haziranın onbeşine kadar tamamlanmaktadır. Her mahallin pazar, ticaret ve alış veriş merkezine uzaklığı ve yakınlığı dolayısıyla farklı resimler uygulanmaktadır. Osmanlı devletinin toprakları geniş bir alana yayılmaktadır. Bu sebeple bölgeleri sıcak, soğuk ve ılıman iklimlere ayırabiliriz. Sıcak bölgelerde sayım işlemi şubatın başlangıcından başlanılarak verginin tahsil işleminin de aynı mevsim sonunda gerçekleştirilmesinde bir mahzur yoktur. Ancak ılıman ve soğuk bölgelerde aynı şekilde sayımı müteakiben verginin tahsili koyun sahiplerinin mağduriyetini doğurmaktadır. Çünkü nisan, mayıs, haziran ayları varidsiz ve kısır aylardan ibaret olduğundan bu aylarda koyunun gerek yapağısından, gerek süd ve ürünlerinden istifade edilemediğinden koyun sahibi vergi miktarını temin edebilmek için bir takım muhtekirlere ihtiyaç göstererek henüz meydanda olmayan yapağı ve mahsulat-ı sairesini değersiz bir flatla satıp vergisini ödemektedir. Bu yüzden bir çok koyun sahibi zarar ve ziyana duçar olarak koyunlarını elden çıkarmaktadırlar. Ahalinin ve hazinenin menfaati için, ağnam rüsumunun tahsili işlemine mahsulatın elde edileceği zaman olan haziran ayından itibaren başlanılarak temmuz sonuna kadar sürdürülmelidir.

Ağnam rüsumunun yüksekliği koyun sahiplerini isteksizliğe sürüklemektedir ve gittikçe sürülerini azaltmaktadırlar. Bunun için rüsumun tedricen indirilmesi hem ağnam miktarını arttıracak, hem de hazinenin gelirini düşünülenenden daha ziyade yükselmesine hizmet edecektir. Ağnam rüsum oranının birden indirilmesine hazine müsaid olmadığından seneden seneye onar para tenziliyle istenile netice elde edilecektir.

3- TEMETTÜ VERGİSİ

Tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergidir. temettü vergisinin temeli 1241 (1825) tarihinde Sultan Mahmut tarafından ihdas olunan ihtisap resmidir. İhtisap resmi, şehriyye-i dekakin ve yevmiyye, i dekakin adıyla anılan vergilerle bütün yiyecek,

içecek ve saireden muhtelif adlarla ve tarifelerle alınan vergilerden ibareti.

1839 tarihli fermanla, ihtisab resminin kaldırılması düşünülerek yerine, herkesin emlak, arazi ve hayvanlarına, esnafla tüccarın senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunarak tarh ve tahsil olunması kararlaştırılmıştır. Fakat kazanç üzerine ayrı bir vergi tarh olunmayıp herkesin emlak arazi ve hayvanatı ve senelik kazancı için birer kıymet takdir olunarak servet üzerine vergi vaz olunmuştur. 1858 senesine kadar bu vergi an cemeatin tahsil olunmuştur. Bu tarihten sonra herkesin emlak ve arazisi ve senelik kazancı tahrir ve tahmin olunarak ilk defa senelik kazanç üzerinden binde otuz olarak alınmıştır. 1880 tarihinden itibaren temettü vergisi binde kırka ve daha sonra 1885 senesinde binde elliye çıkarılmıştır. ⁸¹

Bu vergi, sadece Osmanlılardan alınıyordu. Yabancıların oturmadığı dönemde özellikle Osmanlılardan alınması normaldi. Fakat yabancı uyrukluların Osmanlı topraklarında oturmaya müsaade edilmesiyle tanınan imtiyazlar neticesinde bunlardan temettü vergisi alınamıyordu. Bu da Avrupalıların içerideki uzantıları olan azınlıkların dış ticaretin büyük kısmını ellerinde tutmalarıyla devletin bu gelişmeden temettü vergisi olarak istifade edememesine yol açmıştır.

Ethem Efendi temettü konusunda şöyle der⁸²: İstanbul haricinde tüm Osmanlı devletinde sanat, ticaret ve sanayi erbabının servet ve ticaret durumu o bölgenin imam, muhtar ve özel komisyonunun takdir ve tahminine kalmıştır. Halbuki, ticaret erbabının servet ve ticaret durumları her sene ticaret odalarına kayd ve tescil olunarak güzel bir usule bağlandığı takdirde tüccarın ahvali ve şanı ve derece-i ticaret ve servetleri kolayca ortaya çıkacağından temettü vergisinin tayininde zorluk ekilmeyecektir. Odaya kayd olan ticaret erbabına birer ilmühaber veya ruhsatname verildiği takdirde ahval ve şanı, servet ve itibarı

⁸¹ Pakalın, a.g.e. Cilt.3, s. 453-454. Ayrıca Abdullatif şener, a.g.e. s. 156-159. A. Du Velay, Türkiye Maliye Tarihi., Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1978, s.448-449.

⁸² BA. YEE. Kısım14, Evrak88/44, Zarf88, Karton13, Ethem Efendi Layihası.

müstehak olmayan hiçbir kimsenin tacir nam ve sıfatı altında piyasada dolandırıcılığına meydan verilmeyeceği gibi hileli iflas vukuatı da ortaya çıkmayacaktır. Böylece, temettü vergisinin tarhında ve piyasada emniyet ve itimad oluşacak, ticaretle uğraşan yabancı tüccarlar da bu durumu memnuniyetle kabul edebileceklerinden hazinenin geliri daha da artmış olacaktır. Diğer ehl-i hıref ve sanayinin dahi ticaret odalarına, sanayi odaları namını da ekleyerek esnaf kethüdaları ve komisyonları huzurunda kayd ve tescil veilmühaber veya ruhsatnameleri de verilerek temettü vergilerinin derece-i sanat ve ticaretlerine göre takdiri halinde temettüat vergisi istenilenden daha fazla bir noktaya ulaşacaktır.

Şakir Paşa da temettü vergisini şöyle anlatır: Sanat, sanayi ve ticaretle meşgul olanlar umumi olan şahsi vergisinden başka senevi kazancı oranında bir vergi vermek mecburiyetinde tutulmalıdırlar. Bu vergiyi verdikten sonra esnaf tezkiresi, gedik ve ruhsatiye namı altında enva-i vergilerin de lağv edilerek kasaba ve şehirlerde bulunan emlak için devair-i belediyeye ait vergiden başka hiçbir şey alınmamak şartıyla devlet memurları dahi istisna edilmeyerek tahsil olunmalıdır.

4- EMLAK VE ARAZİ VERGİSİ

Tanzimatla birlikte örfi vergiler ilga edilerek bunun yerine umumi bir vergi vaz olundu ki buna an cemeatin vergi adı verildi. Islahat fermanından sonra an cemeatin verginin de ilgasına karar verilerek bunun yerine herkesin emlak, arazi ve temettüatı kayd ve tesbit olunmak suretiyle bunların üzerine ayrı ayrı vergiler vaz olunması kararlaştırıldı. Arazi ve emlak vergisi 1275 tarihinde vaz olunmuştur.⁸³ Binalar mesken olarak kullanılanlar ve gelir getirenler olarak ikiye ayrılıyordu. Bina vergisi binde dördtü buna ek olarak, gelir getiren binalardan akar vergisi adıyla binde dört oranında ikinci bir ek vergi alınıyordu. Binalarda hem değer ve irad takdirinin yapılmasında, hem de mesken-gelir getiren bina ayırımındaki zorluklar nedeniyle 1880'de bu

⁸³ Aynizade Hasan Tahsin, *İlm-i Mali*, İstanbul, 1926, s.163-164.

yöntemden vazgeçilerek yeni bir kararnameyle, değeri yirmi bin guruşu geçmeyen ve sahiplerince mesken olarak kullanılan binalardan binde dört, değeri yirmi bin guruşa denk olmakla birlikte, kiraya verilen binalarla, değeri yirmi bin guruşu geçen binalardan binde sekiz vergi alınması kararlaştırıldı.⁸⁴

Emlakin böyle bağımsız bir vergi konusu oluşturmasıyla bina sayısındaki artış arasında bir ilişki vardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda binalar arazinin bir parçası sayılırken XIX. yüzyılda başlı başına ekonomik bir değer ve servet unsuru haline gelmiştir.⁸⁵

Müşir Şakir Paşa⁸⁶ emlak vergisinin, salyane vergisi namıyla topdan kasabat ve kuraya tevzi olunan şahıs vergisinin arazi üzerine naklinden ibaret olduğunu söyler. Anadolu ziraat erbabı Rumelideki çiftçilere nisbetle daha fazla vergi vermektedir. Arazinin kıymetine göre tahsil olunan temettü vergisi tahrir esnasında emlak-i mevcude değerinin çok üstünde tahmin ve takdir edilmesi, emlak değerinin zamanla düşmesi, ferağ ve intikal harçlarının dahi tahrirdeki değeri üstünden talep edilmesi ahalinin üzerine çok ağır bir yük oluşturduğundan şikayetlerin artmasına yol açmıştır. Eğer bu hususun düzeltilmesinden uzak durulursa emlak vergisinin tahsilatı zorlaşacağından bakayada kalmasına yol açacaktır.

Ahalinin öteden beri ödeyegeldiği bir verginin isminin değişmesiyle birlikte hissolunan ağırlıktan doğan şikayet ancak bu verginin hafifletilmesiyle giderilebilir.

Ethem Efendi⁸⁷ emlak ve arazi vergi gelirlerini iki kısma ayırmaktadır. Bunlar, tahriri yapılmış ve tahriri yapılmamış vemaktu surette ahali arasında tevzi ve taksim kılınan mahallerin vergisidir.

Tahriri icra kılınmış mahallerin vergisi bahsine gelince: Tahrir-i

⁸⁴ İhsalyat-ı Maliye. s.23-24.

⁸⁵ Şener, a.g.e. s.107-108.

⁸⁶ BA. YEE. Kısım 14, Evrak 2287, Zarf 126, Karton 10, Müşir Şakir Paşa Layihalar Defteri s.62-88.

⁸⁷ BA. YEE. Kısım 14, Evrak 88/44 , Zarf 88, Karton 13, Ethem Efendi Layihası.

emlak işlemi seksen iki senesinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren ahalinin ileri gelenleri ve nüfuz sahibi kimseler tesiri ve memurların suistimalatı sonucu, bunların emlak, arazi ve musakkafatları gerçek değerinden düşük olarak fukara ve zuafa emlak ve arazilerini ise değerinden yüksek kıymet takdir edilmiştir. Bununla beraber arazinin hakkıyla ölçülmemesinden dolayı birçok yerler eksik yazılmış veya hiç yazılmamıştır. O zamandan beri bu durum devam etmekte ve alım satım işlemleri bu kayıtlar ile yapılmaktadır. Alım satım muamelesinin icrası ve ve defter-i hakani tarafından icra ettirilen yoklama muamelelerinde ise memurların irtikab ve suistimalatıyla bu durum değişmemekte, ahalinin ve hazinenin büyük zararlara duçar olmasına ve hazinenin gelirinin artması gerekirken gittikçe azalmasına neden olmaktadır.

Tahriri icra olunmayan mahallerin vergisi iki kısımdır. Bunların birincisi, meskun bulunan ahali ve diğeri aşair, urban ve kabail vergileridir. Urban ve aşairden tahsil olunan vergilerin maktuatı nişancı vasıtasıyla tahsil olunmaktadır. Bu gibi yerlerdeki memurlar, ehliyetsiz ve hukuk ve menfaat-i devleti kendi istifadesi uğruna feda edib vergi tahsili yerine yağmağirlik suretiyle efrad-ı aşair ve urbana zulümde bulunarak ahalinin şikayetini mucip olmaktadır.

5- BEDELAT-I ASKERİYYE

Kırım savaşı sonrası 1856 yapılan Viyana protokolü gereği Osmanlı tebeası olan hristiyanların müslümanlarla hukuki eşitliği sağlanacaktı. Viyana protokolü gereği barış antlaşması öncesi Osmanlı devleti 18 Şubat 1856 tarihinde ıslahat fermanını ilan etti. Müslüman ve hristiyan tebea arasındaki eşitlik konusu, gayrimüslimlerin askerlik hizmetine alınmasını ve cizyeyi gündeme getiriyordu. Islahat fermanıyla birlikte eşitliğin sağlanması için cizye kaldırılacak ve gayri müslimler askere alınacaktı. Bu yükümlülüğü gayrimüslim nüfus kabul etmezken müslümanlar da memnun kalmamışlardı. Gayrimüslimlerin askere alınmaları, toplumsal tepkiler karşısında mümkün görülmeyerek bu yükümlülüğün bedelen ödenmek suretiyle yerine getirilmesi kararlaştırıldı.

Cizye yerine ihdas edilen bu vergi bedel-i askeri vergisi olarak isimlendirilecek ve bu yükümlülüğün tutarı şu şekilde olacaktı: Yapılan hesaplara göre, asker alınan yerlerdeki dokuz milyon civarındaki erkek nüfusun üçte biri, gayrimüslimdi. Her yıl alınacak asker miktarı elli bin kişi olduğuna göre, her yüz seksen erkek nüfusun biri asker olmaktadır. O halde her yıl 33.334 müslüman ve 16.666 gayrimüslim asker alınacaktır. Askere alınacak gayrimüslimler sayısında bazı indirimler yapılarak bu sayı 12.500 olarak tesbit edildi. İsmine kura eden müslümanların ödediği 5000 kuruş bedel-i nakdi esas alınarak, gayrimüslimlerin ödeyeceği yıllık bedel-i askeri tutarı toplam $(12.500 \times 5000) = 62.500.000$ kuruş olarak belirleniyor ve 1855 yılı eylül ayından itibaren gayrimüslim nüfus üzerine tevzi edilmesine karar veriliyordu.

Bedel-i askeri, tevzi veya tahrire dayanan vergileri ödeyen gayrimüslimlerin vergilerine ilave edilmek suretiyle uygulanmıştır. Tanzimatın son yılında bedel-i askerinin ağırlığından duyulan rahatsızlığı azaltmak için mükelleflerin sayısını arttırma yoluna gidilerek 15-70 yaş grubundaki gayrimüslimlerin papazlar, ruhbanlar, yoksullar ve sakatlar hariç olmak üzere bedel-i askeri ödeyecekleri hükme bağlanmıştır.⁸⁸

Müşir Şakir Paşa, gayrimüslimlerden alınan bedel-i askeri miktarının düşük olmasına rağmen pek çoğunun bakayada kalmasının sebeplerini şöyle anlatır: Her sene bedelat-ı askeriyenin tevzii meselesi, rüesa-i ruhaniyyeye tefviz olunarak vermiş oldukları deftere göre tevzi pusulaları dağıtılmaktadır. Rüesa-i ruhaniyye, sadece defter tanzimiyle mükellef olup, verginin tahsilatı yine hükümet memurlarına kaldığından ortaya çıkan müşkilata pek ehemmiyet vermemektedirler. Kendi nüfuzlarını korumak için zenginlerin nüfuzunun tesiriyle fukaraya veyahud şahısları bilinmeyen isimlere ziyade vergi tahmiliyle hem fukarayı ve hem de hazineyi büyük zarara sokmaktadırlar. Gerek verginin tahsilatında ve gerek bakayanın teftişinde çeşitli müşkilatlar çekildiğinden, tebea-i gayri müslimeden idare ve mal memurluklarına müteaddid memurlar alındığında bu sıkıntılar en aza inecektir.

⁸⁸ Şener, a.g.e. s.117-118.

Şu halde ya tevzi muamelatının da vergi memurlarına verilmesi veyahud tahsilat işi dahi cemeata terk olunarak bedelat-ı askeriyyeyi toptan hazine-i devlete teslim etmekte cemaatin mükellefiyeti şıklarından birinin kararlaştırılması gerekir.

Ethem Efendi de bedel-i askeri konusunda şunları söylemektedir: Bedel-i askeri an cemeatin tevzi olunmakta ise de cemeatler tarafından bunların müfredat tevzi defterleri vakit ve zamanıyla hükümet-i mahalliyelere verilemediğinden dolayı pek çok bakaya kalmıştır. Tevzi defterlerinin, cemeatlerin külliyelerinde mevcut bulunan vaftiz defterleriyle kontrol edilmesi imkanın sağlanması halinde bakaya sorunu rahatlıkla halledilebilecektir ve zayılat mümkün mertebe azalacaktır.⁸⁹

6- BAKAYA MESELESİ

Müşir Şakir Paşaya göre bütçede bakayanın artmasının sebebi; tahsilat işleminde yapılan yolsuzluklar ve tahsilata memur olanların himmetsizliği olarak özetlenebilir.

Aşar ihalesinde kudretsiz mültezimlerin icad olunması, resm-i ağnamin tahsil işleminin mal üzerine icrası lazım gelir iken defter üzerine icrasına kalkışılması, bedelat-ı askeriyyede ise tevzi ve tahsilin muhtelif maksatlara ita edilmesi ve ona mukabele edecek sahih bir nüfus defterinin bulunamaması, emlak vergisinde ise dahi mükellefiyete emlakın kıyem-i mevhumesi esas kılınması olup palbuki emlakın gerçek kıymeti mükellefiyetle mütenasib olmaması gibi hususlar bakayanın artmasına ve varidatın azalmasına sebep olmaktadır.

Şakir Paşa bu arada teftiş esnasında gördüğü hususları da zikretmektedir.

Tahsilat nizamnamesi mucibince, kabzımallar tarafından tahsil olunması gereken tevzi pusulaları ahaliye tevzi olunmayarak,

⁸⁹ Müşir Şakir Paşa ve Ethem Efendi layihaları.

kabzımalların elinde kaldığından tahsilat için ahali sıkıştırıldıkça tevzi pusulaları üzerine işlem yapılmayıp kabzımallar açıktan topladıkları paranın bir kısmını mal sandığına teslim edip diğer kısmını da zimmetlerine geçirmeğe adet edinmişlerdi. Kabzımallar ile hesaba girişilecek olur ise bakayada bulunan verginin bir kısmının bunların zimmetinde bulunduğu ve bazan da kabzımallar tarafından gerçekleştirilen teslimat için sandık emaneti tarafından verilen pusulaların bakayadan mahsub olunmayarak açıkta bırakılarak sandık emaneti zimmetinde olduğu görülmüştür. Bu sebepten dolayı tahsil olunmuş bir takım meblağlar tahsilat sütununda görülmeyerek bakaya hanesinde kalmıştır.

Aşar tahsilatında mültezimlerden pek çoğu ödemesi gereken zimmetlerini mümkün olduğu kadar elinde tutmakta faide olduğunu düşünmektedirler. Kefil olarak ortaya koyduğu emlakın gerçek değerinden daha ziyade borçlu kalan mültezimler ise eldeki nakit mevcude mukabil kıymet-i mevhume nemalı bir malını mal sandığına terkde daha ziyade istifadeli olduğunu düşünmektedirler. Bunun yanında, bazı icra memurlarının infaz-ı ahkamdan uzak kalmaları ve bazen de sahibinin hatırına binaen müzayedeye çıkarılan emlake taleb ve rağbetin olmaması gibi sebebler bakayanın artmasında etken rol oynamıştır.

Velhasıl bakayada kalan miktarlar gün geçtikçe artmakta ve bu arada, borçlu kişilerin borçlarını ödememesinden dolayı bir şey yapılmadığını gören borçlarını ödeme arzusunda olanlar dahi borçlarını ödememeye başlamışlardır.

Zaman zaman tahsili mümkün olmayan borçlar için yapılan devletçe yapılan af işlemi ise ashab-ı zimemi ümid-i intifaa düşürmekte ve bu arada elde bu kadar bakaya var iken içinde bulunulan senenin varidatının tahsilatı da tehlikeye düşmektedir. Bunun için bu sene gelirinden mümkün olduğu kadar bakaya bırakılmamasına gayret ve ihtimam edilerek, bakayaları dahi tahsili mümkün olanlar ve tahsili mümkün olmayanlar olarak ikiye ayırmak gerekir.

Teşkil edilecek bakaya tahsil komisyonlarıyla bakayanın tahsili yoluna gidilerek ve varıdatın bakayada kalmasında kusuru olanlara tevbih, kar'ı maaş, azl ve tebdil gibi cezalar uygulanacağı memurine anlatılarak ve bu hususa özellikle dikkat edilerek bakayanın mümkün olduğu kadar azalması sağlanmalıdır. Komisyonlarca yapılan tedkik neticesinde bakayanın durumu ortaya çıkarılacak bunlar içerisinde mümkün, müteassir ve mümteni' olanlar ayrıştırılarak ayrı ayrı kayıtlunarak gereken işlemler yapılacaktır. Bu suretle yapılan tahkikat neticesinde tahsili imkansız olan bakayalar için tekrar bir tetkik yapılarak gerçekten bu durumda olanlar bakayadan tenzil, tahsili mümkün olanlar ise ya nakden veya emlak ve arazinin tefriğiyle tahsil olunacak ve bakaya işlemleri sadece tahsili müteassir olanlar kısmına münhasır kalarak bu da sened ve kefalete bağlanarak taksitle tahsil olunacaktır.

Bu arada tahsilat komisyonundaki memurları, menfaat-i hazineye muvafık olan bakaya tahsili işinde teşvik için bakaya tahsil işleminden dolayı ek bir maaş tahsis olunmakla beraber tahsil edecekleri bakayadan dahî cüzi bir hisse verilebilir.

B- DEVLET GİDERLERİ

Defterdar Ethem Sabri Efendi layihasında⁹⁰ muzayaka-i maliyenin intizam-ı idareye yol açıp, müşkilat-ı dahiliyye ve gavail-i siyasiyyeye neden olduğunu bildirerek bütçe açığının kapatılması için şimdiye kadar birçok tedbir alınmasına rağmen yine halledilemediğini bildirmiştir. Bunun sebebi olarak da şöyle der: "Çünkü müşkilat-ı mevcude-i maliyenin bu misillü vesait-i gayri kafiye ile ref' def'i mümkünattan olmadığından tedabir-i mezkureye rağmen muzayaka seneden seneye artmakta bulunmuştur."

Ethem Sabri Efendi, muvazene-i maliyenin ıslahı için masarifatın taklilî yolunu önerenlere de karşı çıkarak şöyledir: " Muvazene-i

⁹⁰ BA. YEE. Kısım 14, Evrak 88/61, Zarf 88, Karton 13, Defterdar Ethem Sabri Efendi Layihası.

maliyenin ıslahı için masarifatın taklili lazım geleceği bazıları tarafından bila teemmül dermeyan olunmakta isede devletin ihtiyacını zaten temin edememekte olan sarfiyatın bundan ziyade kasrı şiraze-i idareyi ihlal edeceği bedihi bulunmakla mütalaa-i maruzada isabet tasavvur olunamaz."

Ethem Sabri Efendi, toprak büyüklükleri ile birlikte Avrupa devletleri ile Osmanlı devletinin giderlerini karşılaştırarak masarifatın tenkisinde meydana gelecek zararları şöyle anlatmaktadır: "Hükümetlerin dahilen temin-i idare-i mülkiye ve haricen muhafaza-i hukuk-u siyasiyye edebilmeleri herşeyden evvel sarf-ı nükuda vabeste bulunduğundan bu mecburiyete binaen devletler her türlü vesailerle tevessül ederek teksir-i varidata himmetle yekünü milyonlarca frank teşkil eden masrafların kemal-i suhuletle tesviye etmekte ve sarfiyatları nisbetinde de terakki eylemektedirler. Bugün İngiltere devleti bütçesinde yüz seksen milyon ve Fransa bütçesinde yüz yetmiş sekiz buçuk milyon ve Almanya devleti bütçesinde yüz kırk dört milyon liralık masarifat görülmekte iken tenkiyat ve tasarrufat hususu oralarda bile düşünülmemektedir. Sathen Memalik-i Mahrusa-i Şahanenin onda bir vüsatını haiz olmayan İtalya devletinin masarifatı doksan buçuk milyon hatta Devlet-i Aliyyeye hiçbir vecihle kıyas edilemeyen İspanya Devletinin masarifatı kırk sekiz buçuk milyon lira raddesinde olduğu ve mesaha i sathıyye itibariyle Adana vilayetinden bile küçük olan Belçika devletinin masarifatı yirmi dört buçuk milyonu mütecaviz bulunduğu halde mukaddema neşr olunan bin üç yüz on üç maliyesi bütçesine nazaran Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyenin onsekiz buçuk milyon lira raddesinde bulunan masarifatının taklili nasıl mütenasib ve mümkün olacağı muhtac-ı teemmüldür."

Ethem Sabri Efendi Osmanlı devletinin masarifatının diğer devletlerin masarifatına oranla çok az olduğunu belirttiikten sonra bütçede yer alan gider kalemlerini ele almakta ve bunlarda tenzilatın mümkün olmadığını şöyle açıklamaktadır: "Başlıca üç kısma ayrılmış olan masarifatın duyun-u muntazama ve gayr-i muntazama faizi ve re'sül mal tediyeatına ait bulunan birinci kısmından tasarrufat icrası bittabi mevzu bahs olmaz. İkinci kısmı olup nizamiye, bahriye, tophane ve jandarma dairelerine

taalluk eden ve yekünü altı buçukmilyon liradan ibaret görünen mahsusat-ı askeriyyeyi yistiksar edenler eksik değil ise de bu fikrin red ve cerhi hususunda düvel-i sairece kuvve-i berriye ve bahriye uğurunda ihtiyar olunan masarifat-ı azimenin zikr ve iraesı icab etmeyib Amerika'da yalnız polis memurları için senevi yedi milyon ingiliz lirası sarf edilmekte bulunduğunun beyanı kifayet eder. Mamafih nizamiye mahsusatından tasarrufat icrası herhalde askerin takliline mütevakkıf olup halbuki Memalik-i Şahaneninkıtaat-ı selasede mesahaca üç buçuk milyon kilometreye karib olan vüsatı ve büyük küçük on beş kadar devlet ve hükümetle hemhudud bulunmaktan dolayı mevkiyen haiz olduğu ehemmiyeti derkar ve ahval-i dahiliyye başkaca şayan-ı tezakir bulunmakla asakirin taklili ve binaenleyh mahsusat,ı askeriyyeden bihakkın tasarrufat icrası kabil alamayacağı bedihi ve aşikardır. Masarifatın üçüncü kısmı olup mecmuu üç milyon sekiz yüz bin liradan ibaret bulunan mülkiye mahsusatından her ne tasarruf edilse masraf açığının külliyyetine nazaran muzayaka-i hazıra-i maliyeyi tehvin edemeyeceği tabiidir. " Ethem Sabri Efendi, bu sebeplerden dolayı bütçe açığının tenkıs-ı masarifat yoluyla değil tezyid-i varidat yoluyla kapatılması gerektiğini bildirmektedir.

Sadr-ı Esbak Hakkı bey de tezyid-i varidat için⁹¹; memleketin yeni vergi tarhına müsaıd olmadığını söyler. "Çünkü köylerde dünyanın en hafif vergileri tekalif-i Osmaniye olmasına rağmen yine de bu vergileri verecek nakit bulunamıyor. Patent usulünün icrası, yeni gümrük tarifelerinin tatbiki, şimendiferlerin tekessürü ile ticaret ve ziraatteki durgunluğun giderilmesi varidat-ı devleti beş altı misline çıkaracağı kesin olmakla birlikte bunun elde edilebilmesi için on onbeş seneye ihtiyaç olup o vakte kadar hazinenin durumu ise içinden çıkılamayacak bir durum alacaktır." Bunun için Hakkı beye göre çareyi masarifatın tenkısında aramak gerekir. Bunlar da maaşatın tenkısı ve mübayaatın ıslahı tedbirleridir.

⁹¹ BA. YEE. Kısım 14, Evrak 1299, Zarf 126, Karton 10, Sadr-ı Esbak Hakkı Bey Layihası .

1- MAAŞAT

Hakkı bey masarîf-ı devlet iki şubeye ayırmaktadır. Bunlar maaşat ve mübayattır. Maaşattan bir hayli tenzilatı imkan vardır. Çünkü bazı büyük memurlara verilen maaşlar Avrupanın en zengin ülkelerinde verilen maaşatın iki mislidir. Fakat bu mebalığın birer ihsan-ı mülükane olması ve bu miktarda maaşa sahip olan maaş sahibinin az sayıda olması sebebiyle bu hususda tasarrufça pek büyük fayda elde edilemez. Küçük memurların maaşları ise gerçekten az ve ailesini geçindirmeye ancak yeteceğinden bunların maaşlarında tenzilat yapılması mümkün değildir.

Fakat memurların mikdarı pek çok olup bir memur icab eden hizmette beş altı kişi bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı memurun miktarında tenzilat yapılmakla hayli büyük istifade elde etmek mümkündür. Fakat kimsenin geçim kaynağından mahrum bırakılmaması için bu usulün peyder pey yapılmasında fayda vardır.

Hakkı beyin memurinin azaltılmasıyla elde edilecek tasarruf görüşüne, maliye müsteşarı Vetendrof bey de layihasında yer vererek yapılacak memurun miktarındaki tenkîsat ile diğer memurların maaşlarına zam da yapılarak suistimalatın da önü alınmış olur⁹²

Müşir Şakir Paşa tenkîs-ı masarîfat hakkında şöyle der:⁹³ "Nizamiye, bahriye ve jandarma tahsisatı masarîfatın en büyük kısmını teşkil etmekte iken ol cihetten tasarrufa imkan olmadığı gibi ne duyun-u umumiye ve ne de masarîf-ı fevkalade kabil-i tenkîs olmadığından vech-i tasarruf memurun maaşatına inhisar edip tenkîhat mütevalileyeye uğratılmıştır."

Bazı memurların maaşları evlad ve iyallerini geçindirmek bir tarafa kendilerini bile geçindiremeyecek kadar azdır. Tenkîs-ı maaşat

⁹² BA. YEE. Kısım 14, Evrak 88/65, Zarf 88, Karton 13, Maliye müsteşarı Vetendrof Beyin Layihası.

⁹³ BA. YEE. Kısım 14, Evrak 2287, Zarf 126, Karton 10, Müşir Şakir Paşa Layihası, 40-59.

durumunda hamiiyetli ve namuslu memurlar bir hayli müşkilat ile sıkıntıya deva olmak istemişler ise de diğer kısım memurlar tenkîs-ı maaşat noksanını gayri meşru suretle temin etmeye kalkışmış tekrar bir tenkîhat icrası ise suistimalatı daha da arttıracığından hazineye gelir elde edilmesi yerine daha fazla zarar verecektir. Tenkîhatla eksilen maaşını temin için gayri meşru olarak ya geliri azaltacak yada gider üzerine biraz şey uydurmak suretiyle masrafı kabartacak ve bu arada dışardan bir ortak gerektiği durumda, buna da devlet hesabından daha büyük bir kısmını feda ederek tenkîhatla beklenen varidattan daha fazlasını gayri meşru yollarla hazinenin gelir kaleminden eksilerek bütçenin denkleştirilmesi arzusu sekteye uğratılmış olur. Görüldüğü üzere tenkîh-ı maaşat usulüyle bütçe açığını kapatmak mümkün değildir. Çünkü tenkîh-ı maaşla memurların ahlak bozukluğu gibi bir hastalığa düşmelerine neden olmaktadır. Tenkîh-ı maaş yerine memurları bu durumdan kurtarmak için maaşlarına zam yapılması daha yerinde bir davranış olur.

2- MÜBAYAAT

Hakkı beye göre devletin şu andaki buhrandan kurtulması için acil olarak ıslah edilmesi gereken ikinci husus mübayaatça edilecek tasarruftur. Şimdiye kadar mübayaatça yapılan suistimalatın mikdarı akıl ve tasavvurun üstündedir. Senevi dört beş bin lira maaş ve tayinat alan bir daire büyüğünün senevi on onbeş bin lira masraf eylediği halde yine senede elli altmış bin lira biriktirebilmesi, mübayaatın haiz olduğu suistimalatı ortaya koymaktadır. Bir şeyin mübayaasında iyi cinsi alınacak diye flat kesilir sonra fena cinsi verilir ve miktarı da azaltılarak hazine-i devletten çıkan miktarla anbara giren miktarın farkı pek göze çarpacak dereceye gelir. Bu sebepledir ki bal tutan parmağını yalar kabîlinden olarak bir türlü ayrılamıyorlar. Bu suistimalin ıslahı ise, tevhid-i mübayaat usulünün tesisi ve başına da sağlam ve dürüst memurların tayini iledir. Tevhidi-i mübayaat usulü ile hazine en az bir birbuçuk milyon kazanacaktır.

3- HAVALAT

Muayyinat-ı askeriyye genellikle müteahhitler vasıtasıyla temin olunmaktadır. Yaptıkları hizmet karşılığında müteahhitler nakit para yerine senet veriliyordu. Bu senetle borç ve faizi, belirli gelirlerden ödenmek üzere o gelirleri toplayacak olan yer ve daireye havale ediliyordu. Bir çok daire, bir takım ihtiyaçlarını ilerideki ihtiyaçlarını karşılık göstererek havale yoluyla sağlayabiliyorlardı.

Havale usulünde, müteahhidler meşru olmayan masraflarını da fiata ekleyerek ihale zamanında ona göre fiat gösteriyorlar. Havale pusulası ile ödeme yapılan kimseler havaleyi vade süresini beklemeden bankerlere çok düşük bir oranla kırıdıyorlardı. Devlete yapılan hizmet veya satılan malın fiatı bu iskontoyu içerecek şekilde yüksek tutuluyordu. İhtiyaçlarını yüksek fiatla sağlayabilen devlet ise borcların ödemekte güçlük çekiyordu.

Harcamalarda yapılacak tasarruf için öncelikle havale usulünün terkedilmesi gerekir. Havale usulünün terk edilerek dairelerin alımları merkezileştirilmelidir. Müşir Şakir Paşa bu hususda ödemelerin ya banka şubesi vasıtasıyla veya doğrudan maliye tarafından yapılmasını tavsiye ederek her vilayetteki tahsilattan maliye nezaretinin malumatı sağlanmış olacağını bildirir. Böylece havale kırıdormanın da önü alınarak masarifattan yüzde onbeş yirmi gibi bir tasarruf sağlanmış olur.⁹⁴

4- TEKAÜD SANDIĞI DÜYUNU MESELESİ

Tanzimattan sonra tekaüd nizamnamesi mucibince memurun-i mülkiye ve askeriyenin maaşlarından yüzde beş kesilerek birer askeri ve mülki tekaüd sandığı oluşturulmuştur.⁹⁵ Bu sandıktan saltanat-ı seniyyelerinde yaşlılık ve bazı sebeplerle hizmetten aciz kalanlara maaş bağlanırdı. Geçen muharebede, bu sandıklarda biriken mebalığ alınarak

⁹⁴ Akarlı, a.g.e. s.246-247 ayrıca Müşir Şakir Paşa Layihası, s.40-59.

⁹⁵ Pakalın, a.g.e. Cilt.3, s.442.

kullanılmış ve hazine de borç altına girdiğinden, emeklilik maaşına hak kazanan memurların hazine hesabına açıktan laşe edilmeleriyle bu yolda hazine bir çok masrafı üstlenmek zorunda kalmıştır. Müşir Şakir Paşa⁹⁶ bu borcun tesviyesi için; oyun kağıtları, kibrit kutuları ve sigara kağıdı desteleri üzerine bandrol usulüyle tarh olunacak vergi karşılık tutularak, dahili borçlanma veya başka bir suretle tekaüd sandıklarına olan borç kapatılıp sandıklar tekrar canlandırılmasını tavsiye etmiştir. Böylece devlet tarafından ödenilegelen emeklilik maaşlarının sandıktan ödenmesi sağlanarak hazine hem borcdan ve masraftan kurtulmuş ve hem de devlet hizmetinde efnay-ı vücud eden memurların maaşları vaktinde ödenmiş olur.

Tekaüd sandıkları canlandırıldığı taktirde, tenkîh olunan memurlardan vücutça hizmete yarayanlara mazuliyet, alil ve hasta olanlara tekaüd maaşı verilebilir. Bundan başka, bu sandıklardan ihtiyaçlarından dolayı maaşını yüzde yirmi otuz eksikğine sarrafa kırdıran memurlara yardımcı olmak üzere memurin-i mülkiye ve askeriye maaş senedatına mukabil uygun şartlarla akçe borç vererek sarrafların esaretinden kurtarılmış olur. Aynı zamanda sandığın geliri de günden güne artar.

⁹⁶ Müşir Şakir Paşa Layihası, s.40-59.

SONUÇ

Osmanlı iktisadi ve sosyal sisteminin esnekliğini kaybetmesiyle birlikte yenileşme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Dünya konjüktüründe meydana gelen gelişmeler ve Osmanlı devletinde ortaya çıkan olumsuzluklar yenileşme ihtiyacını daha da arttırmıştır.

Batı kapitalizminin gelişmesiyle Osmanlı ekonomisi gerilemiş, yapılan ticaret antlaşmaları neticesinde Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarına dolmasıyla sanayi ve ticaret durma noktasına gelmiştir.

Sultan II. Abdulhamid'in tahta çıkış yılları Osmanlı devletinin en sıkıntılı dönemidir. Bu sıkıntıların giderilmesi için çeşitli konularda layihalar sunulmuştur. Layihalara göre ülkenin önündeki en büyük sıkıntı bütçe açığı meselesidir. Bütçe açığının giderilmesi için çareler aranılmaktadır. Bütçe açığının kapatılması için iki yol olduğu ileri sürülerek bunlardan -tezyid-i varidat ve tenkıs-ı masarifat usullerinden-tezyid-i varidat usulünün uygulanması gerektiği savunulmaktadır.

Giderleri azaltıcı tedbirlerin uygulanması zordur. Çünkü masraflar mümkün olduğunca kısılmış ve bundan ziyade kısılması memleketin idaresini sekteye vuracaktır. Giderlerin kısılması yolunun uygulanamayacağına delil olarak da Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa devletlerinin giderleri arasında yüzölçümleri ve nüfusları da göz önüne alınarak karşılaştırmalar yapılmıştır.

Hazinenin gelirinin arttırılması için öncelikle vergi tahsilatında görevli memurların suistimallerinin önlenmesi gerekir. Tahsilatta ortaya çıkan suistimaller çok büyük boyutlardadır. Halkın elinden çıkanla hazineye giren miktar arasında büyük bir fark olduğu söylenmektedir.

İkinci olarak ahali üzerine yeni vergi tarhı yada vergi nisbetini artırmak mümkün değildir. Çünkü halk bu vergileri dahi vermekte sıkıntı

çekmektedir. Bunun için öncelikle halkın gelir seviyesinin yükseltilmesine gayret ve himmet edilmelidir. Bunun için memleketin mamur ve müreffeh bir hale getirilmesi gerekmektedir.

Memlekette ulaşım zor ve masraflıdır. Ulaşımın zor ve pahalı olmasının yanında, sermaye ve bilgi birikiminin yetersizliği ve geri teknoloji neticesinde reaya geçimlik ekonomiyi tercih etmek zorunda kalmakta ve ihtiyacı kadar üretim yapmakla yetinmektedir. Üretim miktarını arttırmak, ürünün gerçek değerinin temini, sanayi ve ticaretin gelişmesi için ulaşımın kolaylaştırılması yolların geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için şose ve demir yolları yapılmalı ulaşımına müsait nehir ve göller ulaşımına açılmalıdır. Bu arada içerideki malın dışarıya ihracı için de yeni limanlar yapılmalıdır. Bu tür nafia hizmetlerinin yerine getirilmesinde yabancı sermayeden istifade edilmelidir. Ulaşımın kolaylaştırılmasıyla üretimde meydana gelecek artış yabancı sermayenin teminatını rahatlıkla karşılayacaktır. Bu arada ticaretin önündeki en büyük engel dahili gümrükler de kaldırılmalıdır. Dahili gümrüğün kaldırılmasıyla sanayi de gelişecektir. Dahili gümrüklerle malın üzerine eklenen masraf gümrük geçtikçe artacağından yabancı mallarla rekabet zorlaşacaktır. Dahili gümrüğün kalkmasıyla rekabet kolaylaşacaktır.

Ulaşım maliyetinin ucuzlatılarak ulaşımın kolaylaştırılmasıyla birlikte ziraatte yeni teknolojilerin uygulanmasına çalışılmalı, tohum ve hayvan cins ve ırkları iyileştirilmeli, geçimlik üretimden pazar için üretime geçiş temin edilerek üretim arttırılmalıdır. Üretimin arttırılmasıyla vergi oranları arttırılmasa dahi üretimin artışı oranında devlet gelirleri de artacaktır.

Devletin gelirini arttıracak ve halkın gelir seviyesini yükseltecek bir diğer husus da madenlerdir. Madenleri işletmek için elde yeterli sermaye, teknoloji ve bilgi birikimi bulunmadığından, bunun şirketler vasıtasıyla yada yabancı sermayedarlar vasıtasıyla işletilmesine izin verilmelidir. Madenlerin işletmeye açılmasıyla yeni bir gelir kaynağı elde edileceğinden hem ticaret gelişecek ve hem de hazinenin geliri artacaktır.

Vergi hususuna gelince; bu hususda öncelikle vergi çeşitlerinin

sadeleştirilmesi gerekmektedir. Ahalinin ne için ne kadar vergi vermesi gerektiğini yani mükellefiyetini bilmesi sağlanmalıdır. Eğer bu temin edilirse vergi tahsili esnasında ortaya çıkan suistimaller de ortadan kalkacaktır.

Verginin, aracılardan kurtarılarak devlet memurları vasıtasıyla tahsili sağlanmalıdır. Vergi tahsildarlarının suistimalleri de ahalinin mükellefiyeti konusunda bilinçlendirilmesiyle ortadan kalkacaktır.

Layihalarda arz edilen görüş ve düşünceler büyük ölçüde gözlem ve tecrübeler neticesinde elde edildiği için sunulan tedbirler de uygulamaya yönelik tedbirlerdir. Layihalarda öncelikle aksaklıklar ve sıkıntılar belirtilmekte ve daha sonra bu aksaklıkları gidermek için çareler aranılmaktadır. Yani layihalarda pratik çözümler önerilmektedir.

Layihalarda arz edilen tedbirler, devlet gelirini arttırıcı nitelikte olmakla birlikte, ahalinin gelirinin de arttırılmasını sağlayıcı özelliktedir. Eğer bütçe açığının kapatılması için devlet gelirinin arttırılması gerekiyorsa bu artış yeni vergi tarhı yada vergi nispetinin arttırılmasıyla değil ahalinin gelirinin arttırılması yoluyla sağlanmalıdır. Çünkü diğer türlü bir artış sadece kağıt üzerinde bir artış olacaktır.

Arz edilen tedbirlerin bir diğer özelliği, gelir artışını mümkün olduğu kadar ahaliye yük olmayacak şekilde sağlanmasını temin edecek niteliktedir. Ahali zaten normal vergileri vermekte zorluk ve sıkıntı çekmektedir. Bu sebepten dolayı, gelir artışı ahalinin sıkıntı ve külfetini azaltacak şekilde temin edilmelidir.

EKLER

LAYİHA 1

MÜŞİR ŞAKİR PAŞA LAYİHASI-1

Memalik-i mahrusa-i şahanelerinde cülus-u humayunlarından beri görülen asar-ı terakki ve imarat gerçi hayrethahş akıl olacak derecelerde azim ve hi payan ise de şimdiye kadar emsali görülmemiş bir surette taraf-ı eşraf-ı mülükanelerinden buyurulan ikdamat ve hüsnü niyet-i hilafetpenahilerine nisbetle pek dun olup bunun başlıca sebebi aranılır ise terakkiyat-ı maddiye ve maneviyyenin menafii istihsal olunmak derecesine gelmezden evvel esas vazına muktezi masarıfıdan bütçenin bütün bütün sekteye uğradılması mütalaasını icab eden servet-i umumiyye fikdani kazıyyesi olduğu tahakkuk eder. Muvazene-i maliyede husul-ü tevazinin mevkuf-u aliyyesi servet-i umumiyyenin terakkisi olduğucihetle servet-i umumiyyenin terakkisine muktezi masarısı-ı ibtidaıyyenin kabul ve tediyesinden ihtiraz olunduğu halde bu devir ve neslin içinden çıkılmak kabil olamaz. Halbuki ihtiyacat-ı mülkiyeyi bir tarafa bırakmış olsak bile Avrupa'nın hali hazırı icabınca berri ve bahri kuvve-i devletin müdafa-i taaruzata kifayet edecek ihtiyacatı dahi arz olunan bütçe muvazenesizliği sayesinde ikmal edilememek ve işbu noksan sebebiyle yevmen feyevmen ihtiyacat ziyadeleşip ağırlaşmak zaruri ve tabiidir.

Öyle ise bîlcümle tebea-i şahanelerinin istihsal-i refah ve saadeti için memleketin servet-i tabliyyesinin tevsi ve hasılat-ı mevcude değerinin tezyidi çaresi araştırlarak tedbir olunmak iktiza eder.

Nezdil himam ve cenab-ı mülükanelerinde muhtac-ı arz ve izah olmadığı üzere nakliyat müşkilatı saikasıyla ahali yedinde bulunan hasılatın ve sair emval ve eşyanın bugünkü fiatı mahrecin bud ve mesafesine göre iskele fiatına nisbeten mahallerinde sülüs ve rubu' ve humusu ve belki daha aşağı bir derecede olup vesait-i nakliyyeye verilecek suhulet ve surat ile hasılat-ı mevcudenin kıymeti tezayüd olacağından tablatıyla terakki ve tezayüd edecek ziraat ve ticaret hesaba konmaksızın şimdi ahali yedinde bulunan ve servet-i seneviyyeyi gösteren hasılat-ı mutade bile iki üç dört kat tezyid-i kıymet edeceği cihetle servet-i umumiyyede birdenbire azim bir bedelat vukuu vareste-i burhan-ı ati bir emr-i bedihidir.

Mahsulata ne hacet vesait-i nakliyyesi teshil olunmuş mahallerde bulunan arazinin bile kıymeti terakki edeceğinden bir köylünün bugün yüz kuruş

etmeyen arazisi ol halde iki üç yüz kuruş kıymet hasıl ederek servet-i umumiyye o nishette tezayüd etmiş bulunur.

Bundan başka hazine-i devletten mecburen verilregelen nakliyat-ı askeriyye ve mülkiye dahi hafifleşerek bütçede bile menfaat his olunabilir.

İşte bu nokta-i nazardan bakarak abd ü memlûkleri vesait-i nakliye ve inşaat-ı nafianın her nasıl mümkün ise tezyid ve teksiri ile servet-i umumiyyeyi ve muvazene-i maliyeyi tehdid etmekte olan buhrandan kurtarmak maddesi saltanatı seniyyeleri için mesele-i mabellhayattır zan ve itikadındayım.

Gerçi maruzat-ı vakıa-i çakeranemin herbir dekayık ve gavamızı nezd-i himam ve cenab-ı mülûkanelerinde mevad-ı malumeden olup burada tekrarı zaid olduğu muterif isem de şu aralık Avrupa sermayesi kendisine mahal-i istimal taharrisinde olmasıyla en evvel memalik-i şahaneleri içinde inşaat-ı nafia bulmak ümidiyle bir çok sermayedarının akın akın buraya dökülüp imtiyazat talebinde bulundukları görülüyor.

Bundan başka bir de geçenlerde Amerika'da meta-ı dahiliyye muhafazası fikrine müstenid neşr olunan gümrük kararnamesi Avrupa'nın memaliki şahanelelerine ihtiyacatını ziyadeleştirmiş ve bu münasebetle ehven şeraitle umur-u nafiayı matlub-u şahaneleri derecesine isal etmeğe fırsat elvermiştir. Bu fırsat zamanını geçirip ashab-ı istidaa burada sermayelerinin istimaline mahal bulmaktan naümid oldukları taktirde Afrika ve Asyaya müracaat fikrine düşebilmek ve bu suretle bize yüz gösteren fırsat fevt edilmek ihtimaline mebni zamanın ehemmiyeti pişnazar-ı mütalaaya alınmak lüzumunun arz ve ihtarını vecibe-i ubudiyyetten ad eylerim. İmtiyazat itasının mevkuf-u aleyhi olan taahhüd-ü teminat şartı zaten açık olan bütçeyi daha ziyade ağırlaştıracağına ve birde hirinin maksad-ı teminden kasır ve diğerinin masarır-ı zaideyi mucib olmasından dolayı dar ve geniş yollara dair vaki olan itirazatın halliyle bu sırada bir karar-ı kati verilmesi lüzumu acil olmakla ol mebhusedeki mütalaat-ı kasire-i çakeranemin arzına da cesaret eylerim.

Demiryolları ve sair vesait-i nakliye imtiyazına esas olan taahhüd-ü teminat meselesi hazine-i devleti birden hire pek büyük bir yük altında bulunduracağı dercının evvel varid-i hatır olmak pek tabiidir. Ancak esas mesele iyice tetkik olunduğu halde müthiş gördüğümüz bu taahhüdün dehşet verdiği mertebelerde korkunç olmadığı zahir olur. Hengam-ı inşaat faizi namıyla bir şey verilmek taahhüd olunmayan hatlarda devletin taahhüdatı hattın küşadından sonra

başıyacağından hattın varidat-ı gayri safiyesi temin olunan mikdarı kapamayıp ilk senelerde biraz açık kalsa bile demiryolu sebebiyle tezayüd ederek aşar varidatı ve bu nisbette terakki edecek servet-i ahali beher kilometre başına açık kalacak bir kaç bin frankdan kat kat zaid olacağı derkar olmakla buna mukabil terakkiyat fazlasından yüzde iki üç kadar bir mikdarın bidayet ahvalde değil bütün imtiyaz müddetinde bile tesviyesinde mülken muhsenattan başka mazarrat tevellüd edemez. Bizim için hepsinden yüz hasılat alınabilecek bir mahale doksanını sarfetmek bile lazıme-i tasarruftandır.

Haibuki şimdiye kadar imtiyazı istenilen demiryolu hatlarından hiçbirinin varidat-ı gayri safiyesi taahhüd olunan teminattan aşağı düşmeyeceği muhakkaktır denilecek derecede ağırlık ihtimaldendir. Böyle olmamış olsa dahi memalik-i şahanelerinin bedelat-ı öşriyyesinde görülecek fazlalar teminatın kusurunu değil bütün teminatı tediye maa ziyade kifayet edecek kadar tezayüd edeceği inkar olunamaz. Bu hesaba göre imtiyazat itasında ve teminat taahhüdünde ibtidalarında bazı fedakarlık melhuz olsa bile bu fedakarlık açılan kısımlara mahsus olarak tedricen başlayıp en son kısım açılmazdan mukaddem en evvel açılan kısmın varidatı teminatı kapadabileceğinden ibtidalarında kısmen ihtiyar olunacak fedakarlık dahi korkulacak derece değildir.

Bu tafsilat bütçenin hali hazırında tahammül olmadığı halde yine taahhüdü teminat olunmasında mazarrattan ziyade menfaat olduğunun ispatına aid olup mamafih zaten açık olan bütçeye masarır-ı ibtidaiyyesinin tahmilindeki tereddüdü izale için varidat-ı hazineyi sektedar etmeksizin inşaat-ı nafianın teksiri balada arz olunan müsaade-i zaman mülabesesiyle müşkil olmamak lazım gelir.

Mesela Samsun'dan sivas'a kadar Mösyö Döparşinin fazla-i aşarın nısfıyla temin olunmak şartıyla bir demiryolu inşası taahhüd etmiş olması hazine-i celilelerine yeni bir çığır açmıştır. Bu şart icabınca şimdi dahil-i hütçe olan varidata kat'a nakısa gelmedikden başka şart-ı maruzun altında inşa olunacak bir hattın varidatı ne kadar zaid olur ise sahib-i imtiyazın menafii o nisbette tezayüd edeceğinden hattın matluba ve menfaat-ı ahaliye muvafık surette inşa ve idaresi tabii olmak faidesi derkar olmakla bu kaidenin tamimi kabildir.

Bazen güzergahında meadin ve arazi-i haliye bulunub da anlardan istifade hakkı verildiği halde bila teminat demiryolu inşası dahi mümkün görünür. Ancak demiryolları inşasında esas olacak şeraitten biri ve helki birincisi de

bunların hareket-i askeriyyeye elverişli bulunmasıdır. Rınaen ala zalik ticaret için yapılması lazım gelen demiryolu ve sair vesait-i nakliyyenin ciheti ve şerait-i inşaiyyesi mütalaa olunurken makasid-i inşaiyyeye muhalif olmayacak vechile menafi-i askeriyyesinin temini meselesi en evvel pişnazar-ı mütalaaya alınacak mevaddandır.

Askerlikle şöhret olan Avrupa devletlerinden bir takımı demiryolu hututunun cihet-i askeriyyeye en ziyade taalluku olanlarını devlet hesabına mübayaada fevaid-i harbiyye mütalaasında bulunarak bu teşebbüsata kalkışdıkları malum-u alidir.

Bu faide mülahazasının esash olduğu kabul ve tasdik buyurulur ise şimdiye kadar yapılmış veya imtiyaz verilmiş hututun mübayaasına ileride çare düşünölmek üzere şimdilik yapılacak hatların içinden bazı mühimleri devlet hesabına inşa ettirilmek imkanı bulunabildiği taktirde fırsattan bilistifade yeni yapılacak hatlarda ol suretin birinci maddesi bu nazariyatın netice-i tabiiyyesinden olur.

İşte kulları bñdçe mñsaadesizliğı ve birde hututun memleket malı olarak inşasındaki arz olunan mñtalaay-ı nazara alıp demiryolu hututundan bazısının devlet ve ahali tarafından mñstereken inşası esasına mñstenid layiha-i hatır-ı kasır-ı abidanem olan suretin arzına mñcaseret eyledim.

Ticaretce ve askeriyyece nazar-ı devlette inşası derece-i vñcubda görñnen demiryolu hututu masaríf-ı inşaiyyesi takriben hesab ettirilip mecmuu ne kadar mebalığa ihtiyac göstereceğı anlaşıldıktan sonra bu sayede ziraat ve serveti terakki edecek sancaklardan hazineye aid ÷şürden başka demiryolu inşası ve masarífı tahsisatı namına nısf-ı ÷şür veyahud andan biraz ziyade birşey ahz ve istifa ve hazine-i celile dahi terakkiyat-ı maruzadan dolayı bedelat-ı ÷şriyye üzerinde vukuu bulacak zamayimin yani fazlanın nısfını bu hususa tahsis ve ita ile menafi-i mñstahsile demiryolunun varidat-ı safiyesi karşılık tutularak onbeş seneden otuz seneye kadar bir müddette masaríf-ı inşaiyyeyi maa faiz tediye etmek üzere bazı ciddi inşaat mñteahhidleriyle mukaveleye mñsaade buyurulduğı halde inşaat için pek çok mñtaahhid ve anlara para verebilecek bir çok bankalar bulunabileceğı derkar ve bir kere demiryolu itmam ve ikmal olunduğı gibi işletmeyi ya talibine icar veyahud memleket ve hazine hesabına idare etmekde ve istediğı hatta istediğı gibi güzergah tayiniyle ana göre inşa eylemekde devlet muhrar olup demiryolları dahi tebea-i şahaneleri ile hazine-i

devletin müştereken malı olarak ecanibin tasarruf ve tevliyesinden masun ve varesten bulunmak menfaatini cami olur.

Gerçi bu usulün ittihazında zaten fıkdan-ı servetten bahs olunan ahali üzerine yeni bir vergi tahsisi heyecanını varid-i hatır olmamak kabil değildir. Ancak demiryollarının memlekete mucip olduğu terakkiyi flat sayesinde bu suretle kendilerinden istihsal olunacak vergiyi vermekte ahalinin müşkilata uğramayacağı mebalîğ-i müstahsile mevzu-u lehine sarf olunmak şartıyla bu surete kendilerinin razı ve rağib olacakları derkardır. Hatta mukaddema Konya ahalisi vekillerinin ve muahheren Derma Kümlüce Kavala yolu ahalileri vekillerinin iki kat öşür istifasıyla kendilerine demiryolu inşası istidasında bulunmuş olmaları buna delil-i kafidir. Bundan maada şimdilik bu usulün ahalisi tarafından talep ve istida vukubulmuş memleketlere tahsisi ileride tamimini teshil edeceğinden ol vechile istida vukuuna talik olunması dahî maksadı temin edeceğinde istibah yoktur. Bu usule dair tasilat-ı lazimeyi gereği gibi itla' husulüne medar olmak üzere şerait ve esasiyyeyi havi talimname kaleme almış olduğum varaka merbuten takdim-i hatib-i ulyay-ı hilafetpenahileri kılınmış ve sur-u maruzadan hangisi muvafık-ı rey ve irade-i cenab-ı cihanbanileri olur ise ol suretin icrasının bab-ı aliye tebliği mutlaka merhun-u müsaade-i hikmet ade-i şehriyarileri bulunmuştur.

Geniş ve dar yolların rüchanı bahsine gelince muhat-ı ilim alim-i eray-ı şehinşahileri bulunduğu üzere bu mesele bütün Avrupa'da mevzuu bahisdir. Erbab-ı fen ve tecrübeden bir çoğu dar yolların ibtida-i inşaatta gösterdikleri tasarrufat faidesi hakiki olmayıp suri ve işletme masrafı ise gördüğü işe nazaran geniş yolların işletme masrafından ziyade olması mecburi olduğunu ve böyle olmayıp da vevleki hakiki olsun bir memleketin tevsii ziraat ve ticarete geniş yolların vücuda getireceği hizmet-i cedideyi dar yollar vücuda getiremeyeceğinden müsteta'dan olan bir memlekete dar yol yapmak ol memleketin ziraat ve ticaret ve servetini tahammülü sadedinde bir daire-i mahdudedede kasr ve hasra icbar demek olacağı beyan ve ifadede ve diğer kısmı da geniş yolların menafii ve muhsenatını itiraf ile beraber külliyetli bir sermayeyi kısa bir hatta hasr etmekten ise ol sermaye ile hututun tulunu uzatıp bir çok araziyi bu faideden müstefid etmek memleket için daha ziyade menfaatbahş olduğunu iddiada bulunmuştur. Ancak her iki tarafı mümaselet hututun lüzumunu kabul ve itirafda müttelik olup bir memleket içinde muhtelif

şubede demiryolu inşasında mahzur mütalaa etmişlerdir. Beçika'da tah ve neşr olunan fenni bir gazetenin her iki cihetin delaili ve senedatını havi olarak bu bahse dair yazıldığı bend-i mahsus tafsilat-ı kafiye şamil olmakla bittercüme merbuten takdim hakipay-ı hümayun cenab-ı mülükaneleri kılındı.

Bend-i mezkurun hulasa-i müddeası bir memleket dahilinde muhtelif şube kabûlündeki mazarrat la tahsaya ispat ederek tevhid-i mesaha lüzumunu mertebe-i hidahete götürdükden sonra geniş yolların iki katar ile göreceği bir işte dar yollar üç katar tertibine ihtiyaçda bulunacağından ehven masraf ile inşa olunduğuna itimad olunan dar yollar o nisbette edevat-ı müteharrike tedariki zımnında muahheren zaid bir takım masarîf ihtiyarına ve işletme masarîfının beyhude tezyidine mecburiyet husulû gibi bir takım esbaba mebni geniş yollar inşasını kabulden başka çare olmadığını ispat sadedinden ibarettir.

Kulları her ne kadar fen memuru değil isem de mukaddema nafia müdürlüğünde ve demiryolları hizmetinde bir hayli zaman bulunmuş olduğumdan hasbel memuriyet ettiğim tahkikat ve tedkikata mebni bu bahsi diğer bir nokta-i nazardan muhakemeye cüret eyledim.

Muhtac-ı arz ve izah olmadığı üzere dar yolların masarîf-ı inşaiyyesinde tasarruf-u ameliyat tedabirinin mesahası 45 santimetre noksan bulunmasından ziyade geniş yollarda mültezim olan surat-ı seyr ve hareket mûlabesesıyla katarları üçyüz metreden az ve iniş ve yokuşların tayin-i meyilinde yirmi milimetreden ziyade caiz olamamak lüzum hasebiyle güzergahın bazen müşkil-üt'tesviye mahaller üzerine düşmesine geniş yollarda hasıl olacak mecburiyeti bidayet-i inşaiyyede besaiti kabul olunan dar yollarda bulunmamasından ve bir kere seyir ü harekette iltizam-ı sûrat olunmadığı gibi edevat-ı sabite ve daireye ol derecelerde metanet verilmeğe hacet kalmayıp taklîtiden tenkısı imkan hasıl olmasındandır.

Fransa nafia nazırının emriyle geçenlerde Paris'de hendesehane baş müfettişinin riyaseti altında teşkil etmiş bir komisyon suratte yirmi beş kilometre sûratında giden bir katar için nısf katarlarının yüz elli metre ve muhtelif iki arasında bulunan hatt-ı müstakimin yalnız tulu kadar olmasında ve mecburiyet-i sahiha takdirinde meyillerin tezyidinde beis olmadığını ve hattın müşkilil mürur olan arazi üzerindeki kısmında katarın sûrat-ı seyr ve hareket yirmibeş kilometreye hasr olunmak şartıyla dar yolların masrafından az farklı bir masrafla geniş demiryolu inşası kabil olacağını kabul

etmiştir.

Hal böyle olduğu ve şimdiye kadar Anadolu'da yapılmış ve yapılmakta bulunmuş demiryolları geniş bulunduğu halde şimdi bir kısmının dar olmasından dolayı hasıl olacak aktarma mahzurunu kabul etmekten ve Hindistan'da ve Avusturalya'da İngilizlerin külliyetli masarîf ihtiyarıyla tashihine kalkışdıkları hataya yeni başdan düşmekten ise ehemmiyeti komisyon-u maruzun kararı vechile masraf ciheti tehvin maksad temin olunmak imkanı üzere umum hutut-u asliyenin müttehid mesahada bulundurulması ve inşaallhüteala memalik-i mahrusa-i şahanelerinde bütün hutut-u asliye-i askeriyye ve ticariyye yapıp da sıra şuubata geldiği vakit masrafı adi şose masrafından ziyade olmayan (Dö Kovil) usulü demiryolları bile inşa olunmak üzere hutut-u asliye namıyla yaptırılacak demiryollarda bundan böyle (144) metre mesahanın kabul buyurulması fikri kasır-ı çakeraneme göre ve vecaib-i umurdan görünür ise de iktiza-i halin icrası mutlaka herhalde müsaade-i celile-i cenab-ı hilafetpenahileri bulunmuştur. Olbahda ve kati-i ahvalde irade ve ferman hazreti veliyyül emr efendimizindir.

LAYİHA2

MÜŞİR ŞAKİR PAŞA LAYİHASI -2

Tezyid-i Varidat Suretiyle İstihsal-i Muvazene Olunması ve Cebayetin Sadeleştirilmesi Hakkında Layiha (Birinci Takdimi 4 Temmuz 1890 İkinci Takdimi 18 Temmuz 1891)

Bir hayli vakitlerden beridir devletin iradı masarısını kapatmadığı cihetle buna bir çare taharrisi ile istiğal olduğu malum-u enamdır. Bütçenin istihsal-i muvazenesi iki suretten birinin fiile getirilmesine yani ya iradın tezyidine veyahut masrafın takliline mütevakkıf bulunduğu bedihiyat-ı umurdandır.

Şimdiye kadar edilen tecarüb icabınca iradın tezyidi zımında akdine teşebbüs olunan istikrazlar tezyid-i varidatı müstelzim imarata sarf olunamamasından veyahut tasavvur ve tasmim olunan neticeye vusul müyesser olunamamasından dolayı tezyid-i varidata hizmet şöyle dursun istikrazat-ı mütevaliye devletin varidatından kısm-ı küllisini ekl ve beli' etmekle sene-i müteakibede varidat azalmış masraf çoğalmış ve buna çare olmak üzere akd edilen diğer istikrazlar sayesinde hazineye daha büyük yaralar açılmış olmakla devletin itibar-ı maliyesi yüz bulup yeniden istikraz akdine teşebbüs olduğu taktirde ya hiç mukriz zuhur etmemiş veyahud zuhur eder ise şeraiti kabul olunamayacak mertebelerde ağır bulunmak tabii olduğundan istihsal-i muvazene maksadıyla tezyid-i varidat yolunda bir teşebbüse karşı istikraz yolu mesdud kalmıştır.

Masarıfat ve iradat arasında tezyid-i varidat ciheti ise hazı mütalaata mebni düşünülmek istenilmediğinden husul-u muvazenede tenkis-ı masarıfat ciheti nazara alınmıştır.

Nizamiye ve bahriye ve jandarma tahsisatı masarıfatın en büyük kısmını teşkil etmekte iken ol cihetten tasarrufa imkan olmadığı gibi ne duyun-u umumiye ve ne de masarî-ı fevkalade kabil-i tenkis olmadığından vech-i tasarruf memuriyin maaşatına inhisar edip tenkihat-ı mütevaliyeye uğratılmıştır.

Bir memur ötedenberi irad ve masarîfını uydurup dolabını döndürmekte iken iradından bir kısmının tenkisi hasebiyle evvelki hesaba hâlel gelmiş bulunacağından memurun içinde hamiyetli ve namuslu olan takım masarîfından birazını tenkis tarikiyle ve bir hayli müşkilat ile bu hastalığa deva olmak istemiş olsalar bile diğer kısmı tenkis-ı maaşat noksanını gayri meşru surette cebr

etmeğe kalkışmış ve ikinci tenkihatta evvelkilerin bir kısm-ı küllisi dahi sui misale tabiatla o tarik-i gayri meşrua sülûk mecburiyeti karşısında bulunmuş olacağı derkardır.

İşte bu halin neticesi olarak memurinin bir büyük kısmı tarafından tarik-i gayri meşrua sülûk olunmuş bulunduğuna delil aramağa hacet yoktur.

Ber minval maruz maaşat tenzilatı hadd-ı tahammülü geçip namusuyla evlad ve iyalini geçindirmek bir tarafa kalsın bazı memurların maaşları şahıslarını bile geçindirmek derecesinden dun bulunduğu ve bu miktar maaşın dahi bir kısmı senesi içinde verilemediği halde yine herkesi memuriyet talebinden ferağat etmediği görülmektedir. Bu suretle gayri meşru vasıta-i taişe koyulan memurların cebir noksanı için ittihaz edecekleri meslek ise varidat üzerinden biraz şey uydurmak veyahud edeceği masrafı kabartmak cihetine münhasır kalacağına ve bunun fiil ve vücuda getirilmesinde haricden bir şerikin taht-ı tedariki ihtiyacında bulunup buna da devlet hesabından daha büyük bir kısmını feda etmedikçe destres olamayacağına binaen maaşdan edilen tenkihatın ed'af-ı mudaafını varidattan eda veyahud masarifata ilave etmek ve bu cihetle bûdcede maksad olan husul-ü tevazin maddesi vartalara uğrayıp maksadın tamamiyle aksini intac eylemek zaruriyet-i umurdandır.

Tafsilat-ı meşruhadan tenkih-ı maaş suretiyle bûdçe açığını kapamak mümkün olmadığı anlaşılır. Bir de umum küçük memurların maaşatı kamilen bûdçeden tay ve tenkis olunmak lazım gelse asrın icabatına tabiatıyla devletlerin muhtac olduğu masarif-ı kesire saikasıyla vücuda gelen açığı kapamaya kifayet etmez. Öyle ise memurların ahlak bozukluğu gibi bir müessiri hastalığa düşürmemek için tenkih-ı maaş etmekle bûdçeye çare taharrisli tedbirinden katiyyen ferağat lazime-i tasarrufdandır. Hatta buna ilac olmak ve halkı maaş kaydirmaya veyahud bir şey uydurma vesilesiyle hergün öteye beriye müracat beliiyesinden kurtarıp umur-u memureleri başda bulunmağa imkan vermek üzere tedahil-i maaşat keyfiyeti dahi ciddi bir çare ve tedbir edilmesi hem siyaseten ve hemde tasarrufa riayeten ve icabet-i umurdan olduğunu tasdik etmeyecek bir fikir yoktur zan ederim.

Bundan başka gayri meşru bir surette maişetini istihsal ve ikmal fedahatını irtikaba ilişen yaptıkları bu hareketlerini oldukça mazur göstermek üzere idare-i hükümet aleyhine lisani itirazı açıp herkesden ileri geçdikde ve ahval-i haziranın mintac-ı vehamet idliğini ağzına gelen tabirat-ı şedide ile işae ederek

icraat ve islahat için en muktezi olan emniyet-i umumiyyeyi dahi esasından oynadıp umuma emniyetsizlik ilkasına meccanen himmet edivermekde bulundukları kemal-i teessüf ile görülyor.

İşte bu nokta-i muhakemeye bakarak fikr-i kasır-ı çakeranemce küçük memurlar maaşından tenkihat şöyle dursun hizmet-i memurelerini hüsn-i ifaya muktedir olanların maaşları üzerine biraz şey zam ile hadd-i layıkına ihlağ olunmaktan eslem bûdçe muvazenesi için bir tarik bulunamaz. Bu da memurunin maaşlarına değil adedi üzerine tenkihat icrasına manuttur.

Ancak müddet-i medide hizmet-i devlette mahv-ı vücud etmiş olan bir memurun hasbet tasarruf hizmetten bilihrac atıvermesi merhamet-i veliyyi nimefle mütenasib olmayacağından zirde başkaca tarif olunacak suret ile anların da iâsesi nazara alınmak iktiza eder.

HAVAIAT

Müstağni-i arz ve tafsil olduğu üzere tahsisat-ı askeriyyenin en büyük ve mühim kısmı tayinat ve mübayaattır. Fikr-i çakeranemce bu kısımdan bir hayli tasarrufat icrası imkansız değildir.

Muayyinat-ı askeriyye bayağı umumen müteahhidler vasıtasıyla deruhde olunup verilmektedir. Bu ademler hin-i münakısada verdikleri erzakın esmanını vilayetten birine havale suretiyle istifa etmeleri lazım gelip bunda ise na meşrû masrafları olmakla o masrafları dahi hesaba idhal ederek ana göre vakt-i münakısada flat gösterdikleri muhakkaktır.

Senesi malından olur ise yüzde onbeş ile yirmi arasında ve üzerinden sene geçer ise yüzde otuza kadar senedat-ı mahsusadan tenzilat vukua getirildiği rivayet ve tahkikatten istidlal olunur.

Binabirin muayyinat-ı askeriyye üzerine ciddi zemayimi icab ettiren havale meselesinin katiyyen ilgasına çare aramak lazım gelir.

Her vilayetin tahsilat-ı vakıası her ay nihayetinde mahdud olmakla mebaliğ-i mezkure ya banka şubesi marifetiyle veyahud doğrudan doğruya maliye nezaret-i celîlesine irsal olunup oradan tesviye ettirildiği taktirde hem her vilayetteki tahsilattan maliye nezaretince malumat hasıl olmuş ve hemde takdimul ehem alel mühim kaidesine riayet olunmuş ve havale kırmak gibi fedahatın da oldukça önü alınmış bulunur gibi hatıra gelir.

Elhasıl havaleye ve havalenin kırılmamasına gerek suret-i maruzada olsun ve gerek ahar suretle olsun illetten salim bir çare bulunur ve geçen sene

büdcenin bu sene malından tesviye olunamaması gibi bir tedbir bertaraf edilir ise matlub hasil olarak masarifat-ı vakıanın le akl yüzde onbeş yirmisi tasarruf edilmiş olurki mecmu-u masarifat-ı askeriyyenin yüzde onu kadar bir şey demek olacağından nazar-ı ehemmiyete alınmağa şayandır.

TEKAÜD SANDIĞI DÜYUNU

Memurin-i mülkiye ve askeriyyenin maaşlarından yüzde beş kat' olunarak birer tekaüd sandığı teşkil buyurulup bundan saltanat-ı seniyyelerinden şuyuhat veya bazı illet hasebiyle bizzat hizmetten aciz kalanları şan-ı meali-i nişan cenab-ı mülükanelerine layıkı vechile temin-i idarelerine memur edilmişdi. Geçen muharebede hasbel icab bu sandıklarda müddehir bulunan mebalîğ ahz ve sarf olunarak hazine-i celile mukaddes bir borç altına girmiş olmakla şimdi ol vechile müstehak-ı maaş olan memurin-i mülkiye ve askeriye hazine hesabına açıktan iase olunmak lazım gelip hazine-i devlet mezkur sandıklara borçlu kalmakla beraber bu yolda bir çokda masarif-ı ihtiyari mecburiyeti altında bulunduğundan oyun kağıtları ve kibrit kutuları cigara kağıdı desteleri üzerine bandrol usulüyle tarh olunacak vergi karşılık tutularak bir istikraz-ı dahili akdiyle veyahud sur-u saire-i münasibe ile duyun kapadılıp bu sandıklar ikdar olursa ve şimdi devlet tarafından tesviye olunagelen müstehakk-ı tekaüd zevat-ı kirama maaş oradan verdirilse hazine-i celile hem borçdan ve bu misillü fazla masarifdan kurtulmuş ve hemde hizmet-i devlette efnay-ı vücud eden kudema-i memurin dahi vakti vaktine maaşlarını almış bulunur.

Bir kere bu sandık kesb-i iktidar ettiği halde balada arz olunduğu vechile tenkih olunan memurlardan vücudça hizmete yarayanlara münasib mazuliyet ve mülazemet ve alil ve dermandelerine müstevfi tekaüd maaşları verilmek imkan altında bulunur. Bundan başka memurin içinden ihtiyac-ı sahih altında bulunan biçareler hin-i iktizada maaşlarını yüzde yirmi otuz eksiğine sarraflara kırdırmak ihtiyacında bulunduklarından bu mahzura çare olmak üzere başkaca bir nizam yapılarak bu sandıklar memurin-i mülkiye ve askeriye maaş senedatına mukabil ehven şerait ile akçe ikraz ederek sarrafların esaretinden halas etmek ve sandığın varidatını günden güne tezyid eylemek gibi iki büyük menfaate hadim olur.

Miralaya kadar bulunan rütüb-i muhtelifede bulunan zabitanın maaşları pek dun olduğu cihetle bunlar içinde dahi ahlaki bozuk ademler görülüyor. Yeniden askere girecek efraddan başlamak şartıyla üç sene hizmette bulunan

neferat-ı askeriyyenin birincisine sene onar ve ikincisine sene onbeşer ve üçüncüsüne sene yirmişer kuruş tahsis olunduğu halde bu tasarruftan hasıl olacak mehalîğ ile yalnız kumandada bulunan zabitan maaşına birer miktar zam etmek imkanı vardır gibi hatıra gelir.

TEZYİD-İ VARİDAT

Balada tafsil olunduğu vechile masarifat cihetinde edilen bu kadarcık tasarruf bittabi husul-ü muvazeneyi istilzam edemeyeceği zahir olmakla varidatın tezyidi çaresi birlikte aranılmak zaruridir. Şimdiye değin hazinece her nereden varidat istihsali memul olunmuş ise hatıra gelen münasebetli münasebetsiz kavaid ile envaı muhtelifede müteaddid vergiler tarh olunarak hem usul-ü muhasebe ve hemde usul-ü cebayet karışık ve müzebzebi bir hale getirilmiş ve bu cihetle varidat-ı devletin mukabelesi kesb-i müşkilat ederek sul ahlak ashabına vesile-i ihtilas verilmiş ve ahali müstaid-i zulm ve teadi karışık bir hal içinde bulundurulmuştur.

Doğrudan doğruya ahaliden istihsal olunan vergilerde ne derecelerde sadelik iltizam olunur ise hem ahaliye ve hem devlete ol derecelerde faidesi müzdad olacağı derkardır.

Bu fikir tasdik buyurulduğu halde hazine-i devlete aid olan varidatın aşar vergi ve temettü veya patent vergisi ve adet-i ağnamdan ibaret olarak dört kısma inkısam ve inhisarı kabildir.

AŞAR

Beyana hacet olmadığı üzere devlet varidatının kısm-ı küllisi aşar varidatıdır. Usul-ü cebayetin yolsuzluğundan naşı ziraatten maada sanaata candan rağbet olunmayan memalik-i mahrusa-i şahanede bu varidat memul olduğu derecelerde hasılat verememekte ve bir kısmı ele geçirilemeyip zayi edilmekte olduğu görülüyor. Bu usulün mazarratı ve ahalinin zararına olarak mülteziminin tadiyahatı tafsilatına girip ahalinin bundan dolayı çektiği tadiyahatı herkes bildiğinden tekrara hacet yoktur.

Bir ahz ve itada hükümetin hem müddei ve hem hakim bulunmasında zürrain mazarratı ve ahalinin verdikleri vergiden bir kısmının mültezim temettüü namıyla üçüncü bir şahsa geçmesi cihetle hazinece derkar olan noksan-ı keyfiyeti mütalaa usul-ü mezkurun devamını adem-i tecvize kifayet eder zan ederim.

Hatta bu hale bir netice verilmek ve bir tecrübe olunmak üzere Bursa ve

Yanya vilayetlerine mahsus mühendisler ve memurlar gönderilip tahrir-i emlaka mübaşeret olunmuşdu. Fakat iş pek mükemmel surette tutulduğundan külli masarifatı icab etmekle sair vilayetlere tamim olunamayıp kalmıştır.

Yetmiş yedi senesi usul-ü iltizamın mazarratına bir çare olmak üzere bedelat-ı öşriyyenin beş senelik yekünü tahmin olunarak bedel-i öşür itibar olunup o bedel ile ahali uhdesine ihalesine ve beş sene sonra tekrar ilzamına ve sonra emaneten idaresine ve en sonra yine ilzam usulüne müracaat olunarak cidden hiç bir tedbir ittihaz olunamamağla zürra tadiyattan hazine-i devlet hasarattan kurtarılamamıştır.

Bu bahisde her ne suret düşünülürse düşünölsün aşar meselesi erbab-ı ihtikarın tamamını celb edecek ticaret muamelesinden çıkarılmadıkça matlub hasıl olamaz. Usul-ü iltizam ise envai muamelat-ı na meşruuiyyeye bir büyük kapı açmakda olmasıyla bundan behemehal tevki olunmak icab eder.

Emaneten idaresinde ahalice hasıl olan mazarrat iltizamdan ziyade olduğu halde hazinenin istifadesi mevhum bir hal ve hey'et kesb ettiği hezar kere tecrübe olunmuştur.

Mukaddema yapıldığı vechile bir karye aşarının toptan karye ahalisine ihalesi halinde karye muhtarları mültezim makamına geçmekte olmakla mazarratı usul-ü iltizamdan daha az değildir.

Bu halden ise altı veya sekiz veya on senelik bedel-i aşar alınarak cem' ile aded-i seneye taksim olunmak tarikiyle bir bedel-i mutavassıt bulunarak işbu bedel üzerine zeytun ve ipek ve ve palamut ve sair bu makule ayrıca istihsal olunan mahsulat öşrü ve bir de bûdçe açığının hiç olmaz ise bir kısmı zam olunarak batapu tasarruf olunan arazinin dönüm veya cerib-i aşariyyesi üzerine merbut talimat müsveddesinin on altıncı ve on yedinci maddelerinde tarif olunduğı vechile sunuf-u selaseye taksim olunduğı halde beher dönüm arazinin mukataa-i zemin tarzında devlete edaya mecbur olduğu mikdar tayin eder.

Ashab-ı arazinin mutasarrıf oldukları arazi kaç dönümden ibaret ise bu hesap üzere vergi vererek istediğı mahsulatı ekip ve istediğı vakitte kaldırıp beğendiğı gibi tasarruf-u kesb-i iktidar edeceğinden memleketin hasılat-ı dahiliyyesinin tasfiye olunmasına ve aynı araziden ziyade mahsul alabilmek hevesinin husulüne ve bir de en başlıcası eşraf-ı ahaliden bila ziraat araziyi taht-ı tasarruflarında bulundurarak müddet-i medide devlete vergi vermeksizin

istifade fikrinde bulunanların artık bu ihtikarlarına meydan verilmemesine
hüküm olarağında memleketçe ilim-i cervet cihetiyle dahi istifade olunmuş ve
devletin bütçesi de malum bir varidata dayanıp tereddülden kurtarılmış olur
Bundan başka arazi-i tırtıyye ve arazi-i emiriyeye denilerek üç sene ziraatten hali
hırakılan arazinin müstehakk-ı tapu olması ve vereseden bir kısmının arazi-i
metrûkeye tapu misti denilen bir bedel mukabilinde tevarüs etmesi gibi kura
ahalisine bir vahi-i azime olan kaide-i zulmiyyenin ar-tık idame ve ibkasına dahi
hacet kalmaz. Bunda hatıra gelebilen mehazirin en büyüğü kurada bulunan
hunca arazinin dönümünü mesaha etmek müşkilatı meselesidir.

Merbut talimname mütalaasından malum olacağı vehile tedbir-i muvakkat
olarak arazinin sahiplerine mesaha ettirilmesi ve zaman-ı müsaidde kadastro
ierası gibi kolay bir tedbirin bu müşkilata çaresiz olabileceği derkardır.

Bir de ziraat ashabının bedel-i aşarı nakden vermekde müşkilata tesadüf
etmeleri kazıyyesidirki bunun da rayic-i mevkie göre aynen zahire istihsalinin
mecaz tutulması tedbir-i kafi görüldür. İş bu aşar meselesinin sur-u taksimi ve
tahsiliyyesi hakkındaki tafsilat marelarz talimnamede münderic bulunduğundan
mütalaasıyla esas maddeye daha ziyade kesb-i ittila olunur.

VERGİ

Vergi hakkında denilecek sözler pek büyük tafsilata muhtac değildir.
Şimdiye kadar kura vergisi karyede mevcut duhan veya boyunduruk veyahud
ocak bacası üzerine tevzi suretiyle veyahud emlak vergisi namıyla istihsal
olunageldiğinden ziraat bir derece tazyik altına alınmağla naksa-ı ziraate hizmet
olunuyor demek mümkündür. Bir karye halkı mahsulatının öşrünü verdikten
sonra mahsulatının idrakine alet olan edevat-ı çift için diğer bir vergi vermeğe
mecbur tutulmak muvafık-ı muadilat değildir.

Bütçe ahvâliyle mütenasib ve sunuf-u selaseye münkasım şahıs üzerine bir
vergi tarh olunur ve artık kurada hane ve emlak vergisi lağv edilir ise gerek
ahaliye ve gerek hazineye bir büyük hizmetin ekâtârı. Naki
şehirlerde bulunan hanelerin vergisi hazineye aid olmayıp ol şehrin imar ve
tezyinine ve asayiş-i dahiliyyesinin muhafazasına tahsis olunmak lazım
geldiğinden bu vergi devair-i belediye hesabına olarak kema fissabık başkara
istihsal olunmak tabüddir. Buna dair olan tafsilat dahi merbut ikinci talimnamede
olmakla daha ziyade tafsile tahmili yoktur.

TEMETTÜ VERGİSİ VE PATENT RÜSUMU

..... arz olunduğu vechile beyt olarak inşa olunan bir hane veyahud çift edevat ve hayvanat-ı lazimesi için yapılan ahır ve anbar gibi şeyler ziraate alet olduklarından oşturden sonra bunlardan birde emlak vergisi namıyla diğer bir vergi istihsaline imkan olmamak lazım gelir.

Ancak kasabat ve kurada meskun ashab-ı akarat ve erbab-ı hıref ve sanai dahi zurra ahali kadar ve belki anlardan ziyade memlekette istifade ettikleri ve zurra ahali menba-ı istifadeleri olan ziraatlerinden hisse-i emiriyye ifrag ve ita eyledikleri halde erbab ve ashab-ı akar ve tuccar ve sanatkar olanların bu vergiden muaf tutulmaları adl ve hakkaniyetle ve nısfet ve muruvvete muvafık değildir. Binabirin memlekette icray-ı sanat veya ticaret etmekle meşgul olanların veya akar sahi-bi bulunanların temettü vergisi veyahud tabir-i aharla patent rüsumu vermeleri lüzum-u mubaheseye muhtemel olmayan hakikatlerdendir.

İşte hıref ve sanayi ve ticaretle işigal edenler umumi olan şahsi vergisinden maada senevi ettiği temettü nisbetinde olarak bir vergi vermek mecburiyetinde tutulmak ve artık bu makule vergi verdikten sonra esnaf tezkiresi ve gedik ve ruhsatiyye namı altında envai vergilerin lağvıyla kasabat ve medayinde bulunan emlak için tezyin ve tenvir ve tanzif-i memleket için devair-i belediyyeye aid varidattan maada hiçbir şey alınmamak şartıyla bunlar daan temettü vergisi istifa kılınmak ve memurin-i devlet dahi bu vergiden istisna olunmayarak usul-u cebayet teshil edilmek muvafık olur.

AĞNAM

Ağnam üzerinden alınan vergi hakk-ı raiden ibaret olduğundan çift ve nakiye hizmetinde istihdam olunmayıp da damızlık suretinde yapılan umum hayvanata tamimi lazımdır. Şu kadarı varki hayvanat-ı mezkureden alınan zekat kıymetleri nisbetinde olmayıp hasılat-ı seneviyyenin oşru nisbetinde bulunmak lüzumu tabii olduğundan dört veya beş kuruş kadar beher koyundan bir meblağ istihsaline mütehammil değildir zan ederim.

Bir koyun beher sene ile beraber ne kadar mahsul veriyor ise hesab olup mecmuunun yüzde oniki kadar bir resim alınması hakka makrur olur. Bu cihetle her kazanıp hayvanatından muhtelif resim istihsali ihtiyacı bunun netayic-i tabiyyesindendir.

Diğer damızlık hayvanattan istihsal olunacak meblağ dahi bu nisbette

olarak vaz ve istihsal olunmak lazım icab eder.

MÜLAHAZAT

Bu suretle istihsal olunagelen hakk-ı miri her ne kadar dört kalemden ibaret ise de ahalinin herbiri yalnız bunun ikisini ve nihayet hayvan sahibi olanlar üçün vermekle mükellef olacak demektir. İhra erbah-ı ziraat temettü vergisi vermeyeceği gibi erbah-ı sanat ve ticaret de ösur vermeyerekten derkardır.

Bunun haricinde olarak ahaliden doğrudan doğruya başka vergiler alınmama tabii isettirnişin olan asair halkı ziraat etmedikleri gibi huref ve sanayide meşgul olmadıklarından onlardan tedarik-i sukna edim-ceye değin kadar vergisi namıyla bir vergi istifası hem hakka makrun ve hemde bir dereceye kadar tavattun etmelerini müstelzim olacağından onlar bu kaide-i umumiyyeden haric kalır.

İşte ber minval-i meşruh vergilerin tenkihu halinde herkes kendi vergisinin neden ibaret olduğunu bilip olca istihzar edeceğinden hakaya kalmamak ve istihzar etmeyenlerin ise aşar için arazisi ve vergi için şahsı elde bulunması ve istifası suhulet bahş bir hale getirilmiş olmakla beraber maliye nezaret-i cehlesinin kuyud ve defatiri dahi kesh-i intizam etmiş bulunur.

Aşar üzerinden istihsal olunagelen rub' ve sumun meselesi varidatın içinden çıkılmayacak bir halini istilzam eylediğinden işbu rub ve sumun keyfiyeti ilga ve bunun tekabül eylediği masarifat gerçekten lazım ise bütçeye masraf kayd ve imla olunarak ana göre bütçe açığı hesab ve aşar üzerine zam ve izafe olunmak cebayetin basit ve sade olması namına olarak ıslahat-ı levazımattandır.

Muvazene-i maliyenin tağyirden masun tutulması iltizam buyurulur ise varidattan her birisini kendisiyle münasib bir masarifata tahsis ederek varidat ve masarifatın karşılaştırılması faideden hali değildir. Mesela muvafık ise vergiyi masarifat-ı dahiliyyeye ve vilayetin masarifat-ı mahalliye-i umumiyyisiyle umuru zahıtasına ve jandarma ve polis memurları maaşatına ve hedelet-ı zakeriyye ve aşarı umumen asakir-i berriye ve bahriye maaşatına ve tazminat-ı harbiyyeye ve varidat-ı harbiyye muhayaatına ve ağınam ile gümrukler ve sair bu makule varidat merkez-i saltanatın masarifatına ve temettü vergisi ve patent rusumu umumen nafia ve maarif-i umumiyyeye tahsis olunup bilvasıta istihsal olunan

vergiler ve rûsumat kemefissabık müstakrizat karşılığı olarak duyun-u umumiye faiz ve re'sûlmalına tahsis olunmak ve bunlardan fazla ve noksan var ise maliye nezaretince ahnıp veya ikmal olunmak suretinin bir şube-i idarenin seyyanen mazhar-ı atıfet olmalarını vücûda getireceği cihetle muhsenat-ı azimesi vardır.

Şehir emanetine aid olmak lazım gelen İstanbul vergisiyle köprüler hasılatının hazine-i celileye irad kayd olunması kadar sui tesiri mucip bir meselenin bu hallerden sonra artık halline imkan hasıl olacağı derkardır.

Bir kere memleket hane vergileri şehir emanetiyle belediye devairine terk olunduğu halde dahil-i memleketin usul-ü zabıtasına lazım gelen belediye hademe ve polisleri ve sair hazineden tesviye olunagelen bu makule masarifat hittabi belediye sandığından tesviye olunarak her şey ma vudia lehine sarf edilmiş bulunur.

Böyle ahar bir idarenin hukukunu hazineye alıp idare-i mezkurenin mecbur olduğu masarifatı hazine hesabına tesviye etmekten ise bilvasıta istihsal olunan vergiler meyanına oyun kağıdı ve kibrit ve cigara kağıdı ve şeker gibi şeyler üzerine tarh olunabilmek mümkün olan rûsumun ilavesi ve devlete aid çiftlikat ve arazının tahiblerine satılması veihasıf ahar varıdat-ı rûsumiyye araştırmaları icab eder.

Bu suretle ciddi bir tedbir ittihaz buyurulduğu halde bûdçe açığı ahañıye ağırlığı his olunmayacak surette kapadılmak ve usul-u maliye dahı mecra-ı tabıyyesinde ceryan ettirmek fikr-i çakeranemde pek de mustecil görünmüyor.

Bilvasıta istihsal olunan vergi dahı bazı murettebe tadile muhtac ise de ıkı ışın birden ittihazı müşkılât ıkainı icab edeceğinden şimdilik anın tehiri munasib gibi mutala olunur.

Bu sırada her ne kadar munasebet ailmamış olsa bile taşnını-ı sıkke meselesine dair bir fıkranın arz ve ıntarını vecibeden add eyerim.

Sım-ı mecdiyye yirmi kuruş üzerinden edilen hesabatta gümüş akçenin tedennı-ı itibarına mebnı hazinenin pek büyük hasara ugraması derkar olduğundan ondokuz kuruş hesab olunması karargır olup irade-i seniyye dahı o merkezde şeref sanın olmuştur. Bu icraata diyecek yok isede devletin kendi darphanesinde basımış bir sıkkenin böyle hiçbir hesaba tevaruk etmeyen ondokuz kuruşda kaiması gayet garib ve hesab ile meşgul olanlar için pek ziyade müşkılâtı dai olduğu kabui ve teslim etmemek mümkün değildir. Altın farkını dahı hesaba alarak ıkıyuz onbeş mecdiyyeden kırk altın kıymetinde dortyuz

onluk veyanud bunun zahir mikdarı beşlik ve vezn-i haziriyia bir mikdar da kuruşluk ve ıkkuk darb ettirulerek ondokuzluk mecdiyeler iptal eduse devier sikkesi usul-u maliye için lüzumu derkar olan usul-u aşariyyeye kolaylıkla girmiş olacağı gibi altın sikke ile gümüş arasında kalan fark-ı cuziden naşı nazıneye altın sikke getirilmeğe mani kalmaz. Bu ameliyatın masrafı dahi küçük sikkelerin noksan vezninden çıkarılmış olur. Bu kadar kolaylıkla vucuda gelecek tasnin-i sikke meselesine hiçbir taraftan önemmiyet verilmemesinin şimdiye kadar esbabi anlaşılamıyor.

İşte irad ve masrafın husul-ü tevazini için layiha-i hatir olan mütalaat-ı kasır-ı çakeranemin nulasası bunlardan ibaret olup irade-i meramda ıktıdarsızlığım hasebiyle maksad-ı abıdanemi iyice ızan edememek saikasıyla anlaşılmayacak ve ıktıdan-ı malumat sebebiyle icra olunamayacak tıkraların vucudu gayr-ı munker olduğundan bu makule maddelere dair dahi ziyade ızanat ıtası ıerman buyuruldugu taktirde ınıaz-ı emr orada ııkmet ade-i niaret penanilerine müsaraat mukarrer olmağın olabada,

LAYIHAYA MERBUT NİZAMNAME TAMİMİSİ

—BİRİNCİ—

Mansulat-ı araziyye üzerinden istira olunageien oşr-ü şeriyenin maktuen mültezimine ilzami usulünü saltanat-ı seniyye lagvederek bundan böyle bedelat-ı oşriyyeyi arazi üzerine taksim ile mukataa-ı zemin tarzında arazi-ı mevcudenin beher dönümünden veya cerib-ı aşariyyesinden bedelen ve maktuen veya fiat-ı nazıraya göre aynen bedel-i oşur istifasına karar vermiştir.

ARAZININ SURET-I TAHRİRİ VE TEFRİKİ

—İKİNCİ—

Kura ve kasabatta gerek batapu ve gerek tapusuz tasarruf olunan kafe-i arazi tapularında mukayyed donüme bakılmayarak istiaab ettiği tahmine ve hudud ve sınırına nazaran suret-i hakikiyyede mikdarını ve nevini ve cinsini müş'ır ashab-ı emlak tarafından birer pusula talep olunur.

—ÜÇÜNCÜ—

Her kazadan bu vechile vukubulan talebden bir hafta sonra herbir nahiyeye kaza idare meclisi azasından birine tertikan bir tefrik memuru birde katıp memur edilir.

—DÖRDÜNCÜ—

Bu memurlar karye bekarye dolaşıp ve herbir karyede ıkkıma-ı tahkıkata

kadar kapıp diğerine ol suretile geçmek şartıyla koyulurı cerb ile nazırladıkları pusulaları mucibince karye-i mezkurede her nevi araziden kaç donum veya cerib arazi mevcud ise ihtiyar meclisi hazır olduğu halde bir defteri tanzim ve meclis-i mezkur tarafından dahi tasdik olunur.

—BESİNCİ—

karye meyânında miriye aid mera veya otlakiye gibi oşurle beraber inale olunur bir şey var ise kaç donumden ibaret olduğu ve bedel-i otlakiyyesi ne mikdar olduğunu ayrıca sebt-i defter ederek diğer karyeye geçer dahi daire-i memuriyeti olan kuranın tahririni icra eder.

—ALTINCI—

bu vecnile tahrirde herkes mutasarrır olduğu araziye noksan göstermek ağılab ihtimali olacağı cihetle vecn-i meşrûn cumlienin mazhar-ı itirazı olacağı derkar ise de esbab-ı atiden dolayı şahına pek karib surette tedabır-ı atıye ile defterin tasnini mümkündür. Şöyleki bedel-i maktuun nası olsa karyenin arazisine taksimi mukarrer olduğundan arazisini ketm edenlerin zararı umum koyluve aid olacağı ve buanere tankiki halinde otuz ikinci maddede mucibince mahrumiyet ve cezay-ı nakdı alınacağı derkar olmakla zınhar buna curet olunmaması umuma tavsiye olunur.

TEFRİK HAKKINDA HUKUK-U İTİRAZİYYE VE VECH-İ HALLİ

—YEDİNCİ—

Beşinci maddede tarif olunan defterin tanzimi nihayet bulduğu gibi bunların bir suretleri kaza başlarında olan tefrik müdürlerine gönderilmekle beraber musaddık birer nüshaları dahi köyde cami ve kilise ve mektep veyahud mecma-ı nas olan diğer bir mahalde talik olunarak bütün karye ahalisine hakk-ı itiraz verilir.

—SEKİZİNCİ—

Karye ahalisinden herkes komşularının arazisi noksan yazılmakla bedel-i oşrûn diğerlerine taksiminden dolayı mutazarrır olmak tabii idiğinden defterde münderic mikdar ve cinsi ve neviye itiraz etmek selahiyetindedir.

—DOKUZUNCU—

İşbu itirazını bir kağıda yazdırıp memhuren kaza kaymakamına irsal eder. Kaymakam kaza tefrik müdiriyle bilmüzakere olunan itirazın ehemmiyetine göre ya karye ihtiyar meclisini tahkika memur eder. Veyahud ol nahiyeyi yazmış olan tefrik heyetinin tekrar olkarye ve arazi-i muterazun aleyha üzerine gidip

tahkikat icrasına davet eyler.

—ONUNCU—

Netice-i tahkikat bila münazaa hal olunur ise defter-i mezkur ana göre tashih olunur. Böyle olmayıp birinci tahkikattan sonra ya muteriz aleyhine veya muteriz tekrar istinaf eder ise bu halde tefrik müdiri hazır olduğu halde itiraz-ı vakia meclis-i idare-i kazada hal ve fasl olunur.

ARAZIYE NİSBETLE BEDEL-İ ÖŞRÜN TAYİNİ VE VECH-İ TEVZİİ

—ONBİRİNCİ—

Herbir nahiyenin havi olduğu kuranın bu suretle defatiri tanzim ve itirazat fasl ve zam olunarak defatir-i mezkure kesb-i katiyyet ettikten sonra bedel-i öşür zirde beyan olunacak surette takdir olunur.

—ONİKİNCİ—

Beher karyenin geçmiş altı senelik gerek hububat ve gerek ipek ve mazi ve boya ve palamut gibi ayrıca ihale olunan öşürler mecmuu her neye balığ olur ise vasatısı alınıp yani altı senelik öşür mecmuu tasdik olunarak hasıl olan bedele "bedel-i esasi" adı verilir.

—ONÜÇÜNCÜ—

İşbu bedel-i esasi ol karyenin öşrü namına olarak hazine-i devlete girmiş mebalığ demek olmakla tahsildariyye ve mültezim temettüü namıyla bedel-i mezkur yüzde yirmi zam olundukda ol karyenin bedel-i öşrü sahihi tayin etmiş bulunur.

—ONDÖRDÜNCÜ—

İşbu bedel-i öşür karye-i mezkureye tabi olarak tasarruf olunan arazinin dönüm veya ceribi üzerine taksim olundukda beher dönüm veya ceribe isabet eden bedel-i öşür tayin etmiş bulunur.

—ONBEŞİNCİ—

Ancak bu suretle istinsai olunan bedel-i öşri her nevi araziye mütesaviyen taksim olunmuş bir bedel olup halbuki arazinin nevi ve cinsine göre işbu bedel bir kısmının hasılatına nisbetle düm ve diğer kısmının kezaik hasılatına nisbetle öşürden erzun olmak tabii olmakla nevi araziye göre bedel-i muayyen-i mezkur zayı edilmeyerek ber vecni atı tafsilat icra kılınır.

ARAZİNİN TEFRIK NEVİ VE ANA GÖRE BEDEL TAYİNİ

—ONALTINCI—

Umum arazi üç neve itibar olunur:

Birinci nevi:Umumen bahçeler, sebze bostanları, su boyundaki çayırıar, kurumuş uzum bağları, narır için dutluk, kızıl kok boya yetiştiren tarlalar, doğrudan doğruya ashabına aid koru ve orman ve sair bu makule makbul arazi.

İkinci nevi:Adi mahsul yetiştiren tarla

Üçüncü nev: coraklık ve taşlık ,koyun otlığı, mandıra.

—ONYEDİNCİ—

İmdi defterin tanziminde ihtiyar meclisinin inzıam-ı muvafaklarıyla arazının nevi tefrik olunup defterlerde işaret olunmuş bulunacağından birinci neviden olan arazi üzerine bedel-i öşrün yüzde yirmisinden kırka kadar biraz şey zam olunup bu zam olunan miktar neye balığ olur ise mevcud üçüncü nevi arazının dönüm ve ceribine göre bittaksim kaç pare isabet eder ise üçüncü nevi arazi bedelinden tenzil edilir.

—ONSEKİZİNCİ—

Kabil-i tadat olan hurma zeytin kestane kızıcık şam fıstığı gibi eşcarın bedel-i öşürleri muayyen olduğu halde ağaç başına bir bedel istihsalı sehi ve nafi olacağından Bağdad ve Gırid eşcarı hakkında itinaaz olunan usul vecdile bunların bulunduğu arazi haric ez hesab tutularak yalnız ağaç başına bir bedel-i muayyen alınmak üzere tadad ettirilir.

—ONDOKUZUNCU—

Doğrudan doğruya arazi-i mevatın gayri olarak nazıneye aid arazi hasılatı bedel-i öşürde dahil ise tenzil olunur tenzil ve tefriki kabil olmadığı takdirde dönüm ve ceribi nissesine isabet eden bedel canib-i miri hesabına irad ve masraf edilir.

—YIRMİNCİ—

Bu vecdile koy koy muamele icrası kuranın bazı sahı-ı bahire karib ve diğer takımının cıbal-ı şahıkada gayr-i münbit olabilmesi ihtimaline mebni olup bir nahiyenin havı olduğu kuranın ahvalı birbirine mesabe olduğu takdirde bütün nahiye ailesseviye muamele olunur. Nevağinin kafesi bir halde bulunur ise taksim muamelesi umum kazaya ve belki sancaga tevsi olunmak caiz ve belki vacıbdır. Bu suretle araziye tayin kılınan bedel-i maktu bir müddet-i muayyine mahsus olup müddetin hitamında veyahud demiryolu veya kanal inşası gibi ziraatı kıymetlendirecek ahval zuhurunda bedel-i maktuun tadılı tabıdır.

BEDEL-İ OSRIYYENİN SURET-İ İSTİFASI

–YİRMİ BİRİNCİ–

Dördüncü ve beşinci maddelerde beyan olunan defter kesb-i katıyyet etmiş ve her nevi araziye düşen bedel-i öşür tayin eylemiş olduğu halde herbir esamî üzerine arazisi ismiyle mikdar-ı dönümü ve herbirinin nevi gösterilecek surette ashab-ı emlake birer matbu pusula verilir. Ve işbu pusulada nev-i araziye göre tayin eden bedel-i öşür ol arazinin dönümüyle darb olunarak zirde cümlesi yekûn edelir. Merbut numuneye nazar olunur.

–YİRMİ İKİNCİ–

İşbu yekûn-u umumi beş kısta taksim olunarak eylül nihayetinden itibaren her ay nihayetinde bir kıstı istifa olunarak pusulanın hane-i mahsusu temhîr olunmakla beraber ilm ü haber makamında birer pusula dahi verilir.

–YİRMİ ÜÇÜNCÜ–

Kıstın beher ay nihayetinde tesviyesi meşrut olduğu cihetle ahali-i kuradan biri veya birkaçı bir kıstı tevkîf eylediği halde gelecek kıstta hem geçmiş kıst ve hem ol kıst tahsil olunduktan başka cezaen bir ay sonra gelecek kıst dahi istifa olunur.

–YİRMİ DÖRDÜNCÜ–

Her ne maniaya mebni ise bu vechile tahsil olunamadığı taktirde beher şehîr için yüzde bir faiz alınıp başkaca ilm ü haber verilir. Ancak elde mahsulatı bulunup ya fiat düşüklüğünden veyahud müşteri bulamamasından dolayı nakde tahvîl olunamayınca zürra yedinde zahire bulunduğu ve anınla tesviye-i taksite talib olduğu halde nakliyesi zürraa aid olmak şartıyla vereceği zahirenin kasabada veya iskelede cari olan rayice tevfiikan istifa olunmak caiz ve lazımdır.

–YİRMİ BEŞİNCİ–

Araziden birinin ferağ ve intikali halinde bakayası var ise bakaya ile beraber ferağ ve intikal icra edilir. Ve sene-i atıye bedel-i öşrü eski sahibden tenzîl ve yeni sahibine ilave kılınır.

TASARRUF-U ARAZİ

–YİRMİ ALTINCI–

Bu vechile öşrü maktuen tesviye olunan arazi tevsi-i intikalat muamelatından vareste olarak mülkiyeti vechile mutasarrıfın malıdır. Keyfe ma yeşe tasarruf eder. Mustehakk-ı tapu olmak ve tapu aranılmak külliyyen

mülğadır. Bundan başka haf vukuunda emlak hakkında olan harcın istifasıyla vereseyle adiyen intikal eder.

—YIRMI YEDİNCİ—

Bedel-i öşrünü tesviye eden bir zürre yedindeki arazinin ziraat veyahud ataletinden dolayı mesul olmaz. Fakat bedel-i öşrü ifa etmeyen eşhasın kefil arazisi olmağla sene-i atide bedel-i öşrün istifası zımında arazi-i mezkure taht-i hacze alınıp sahibi ifay-i bedele cebr olunur.

—YIRMI SEKİZİNCİ—

Zabıtaca mahzurdan salim olan mahallerde değirmen fabrika han ve hane binasına ve arazisi derununda maden taharrisine mezundur. Velhasıl arazisi köylünün malı olup haricden her güne müdahaleye nizamen men'e muktedir olması tabiidir. Yalnız maden nizamnamesinde tayin olunduğu vechile devletçe maden taharrisi ruhsatını almış olanlar ve maden bulunduktan sonra nizamname-i mezkur ahkamına tevfiikan işletmeğe mümanaat edemez. Ve demiryolu ve tarik-i am ve sair bu makule menfaat-i am olan mesailde sahib-i arazinin mümanaatı mesmu değildir.

TASARRUF HARICİNDE KALAN ARAZİ

—YIRMI DOKUZUNCU—

Köy etrafında buzağılık denilen arazi ve dönüm ve ceribi muayyen olmak üzere köy merası ve köyün ötedenberi umumuna aid baltalık keزالık dönümü ve ceribi muayyen olmak üzere bedel-i öşürden müstesnadır.

—OTUZUNCU—

Kura dahilinde miriye aid otlak zaten bedel-i öşürden tenzil kılındığından hazine hesabına olarak idare olunur. Fakat karye ahalisi arazinin değerine göre bedel-i öşrü itaya razı oldukları halde umum ahaliye icara verilmesine veyahud yine ol şartla ihale ve tefvizine cevaz vardır.

—OTUZ BİRİNCİ—

Arazi-i mevat ve saire açıkda kalan arazi-i emiriyye hazinenin malı olup ahali talip olmadığı halde istediği gibi idare edebilir. Ve içinden yeni tarla açmak isteyenler hükümete müracaatla müsaade istihsal etmeğe mecburdur.

—OTUZ İKİNCİ—

Arazisini ketm ederek noksan yazdırmış olanlar olur ise fazla çıkan arazi arazi-i mevat hükmünde olarak hazineye aid olmakla beraber ol vakte kadar geçen zamanı öşrü dahi cezaen iki kat olarak istifa ve bunun bir katı umumen

koyuluve ita olunur.

ZEİL

İşbu nizamname tasimesi isin içinde bulunduğum ve geriden mevki-i icraya koyduğum zamanların tecarübü üzerine mansui-u fikr-i çakeranem olup nermalde nekayıs ile meşnun olduğunda ve nususiyet-i anvanı yekdigere benzemeyen vilayetlerce olduğu gibice tatbiki beiki de mumkun olamayacağında ıstıban yoktur.

Esas madde mansulat üzerinden aşar anızı meselesinin ilgasıyla varıdat-ı oşriyyenin ve imkan olduğu halde budge açığından bir kısmının tasarrur olunmakta bulunan arazi üzerine revzı ile arazi-i mutasarrıfadan mukataa-i zemin tarzında bedel-i oşur istıfasi meselesi olup bunda varıdatın olması ve arazi-i nahıye-i mutasarrıfının mansui verecek hale ıfraqı için mutasarrıflarının icbar edilmesi ve ananın olanı gerek multezim ve gerek emanet memurlarının tadyatından kurtarılması gibi muhsinatı derkardır.

Layına-ı maruza ve işbu nizamname tasimesi dab-ı aliide gozden geçirilerek tadyat-ı lazime icrasından sonra sur-u matbuası vilayata bılırsal mutalaat-ı mahaliye ıstıfısal olup gelecek evvabeye göre maksadla mutenasib tasminat icrasından sonra numune olarak hangi vilayet tensib buyurulacak ise ve musahhan işbu nizamnameye tatbikan mevki-i icraya vaz ile oraca nasıl olan tecarüb üzerine ya aynen veya tadyilen vilayet-i saireye neşr ve tamimi ıktıza edet gibi layına-ı hatır kasır-ı kemtaranem olmuş ise de olbabda,

NUMUNE

.....kazasına tabi karyesi asnao-ı arazısından nın
zirde donum ve mıkdarı murassaran munderic arazısınınsenesi
bedel-i oşrunu natık mukataa-ı zemin pusulasıdır.

Birinci nevi	İkinci nevi	Uçüncü nevi
14 Sulu dere çayırı	16 Bırıcek tepesinde tarla	42 Urganç tarla
40 Kartal kavası bağı	21 Yamac ağa tarlası	11 İvücek mandırası
16 Baitanık	23 tarla	
30 Sırıık dere		
Yekun arazi	Yekun arazi	Yekun arazi
57 105 Para	59 60 Para	53 41 Para
97 Kuruş 15 Para	84 Kuruş	54 Kuruş 15 Para

Umum yekun
235 Kuruş 18 Para

TEDİYAT

Kuruş	Para	
4/	4	Eylül taksitine mansubenkuruş alınmıştır
4/	4	Teşrin-i evvel taksitine mansuben..... alınmıştır
4/	4	Teşrin-i sani taksitine mansuben..... alınmıştır
4/	4	Kanun-u evvel taksitine mansuben..... alınmıştır
4/	2	Kanun-u sani taksitine mansuben alınmıştır.

235 18

000 00

LAYİHA 3
MÜSİR SAKİR PASA LAYİHASI -3

MALİYE NEZARET-İ CELİLESİNE VARİDATA DAİR LAYİHA SURETİNDE TAKDİM OLUNAN 17 KANUN-U EVVEL 92 TARİHLİ VE 1675 NUMARALI ARİZA SURETİDİR.

Bu sene varidat mütehakkikasında defatir-i mütekaddime mallarından müsteban olacağı üzere bir hayli tedenni vukubulduğu malum-u ali-i nezaret penahidir.

Esbab ve hakikatı hükümet ve mal memurları tarafından istifsar olundukda geçen sene vukubulan iğtişaat hasebiyle ziraate evvelki gibi himmet olunmaması aşarın ve tebea-i gayr-i müslime efradından bir kısmının şuraya buraya dağılmaları ve ağnamın dahi yağmaya uğraması hasebiyle temettü vergisinin ve bedelat-ı askeriyyenin ve adet-i ağnamın tenakısını esbab ve mazeret göstermekte bulunuyorlar.

Halbuki iğtişanın geçen sene teşrin-i evvelin nihayetinde vukua gelmiş bulunduğuna ve buralarca o mevsime kadar kışlık ziraat ikmal edilmek ve tohum atılmak mutad olduğuna binaen tebea-i gayr-i müslimenin yazlık ziraate mahsus olacak noksanın bu derecelere varmamış olması tabii olduğu gibi tebea-i gayr-i müslimenin hicret ve nakl-i hane etmeleri üzerine tevzi-i varidatça bir muamele ceryan etmemiş olmasına nazaran bu hal-i sabıkaları dairesinde tevzi olunan vergi ve bedelat-ı askeriyyenin bakayada kalması mucip olsa bile defatir üzerinde tedenni-i varidatı icab etmeyeceği bedihidir.

Alelhusus meşhud olan tedenni-i varidatın en büyük kısmının aşar ve ağnama inhisarı işbu son fıkranın makam-ı irad olunması vahi bir azer idüğünü isbata kafidir.

Ağnam üzerinde tedenni vukuu iğtişaat esnasında yağma ve talan gibi bir takım nasara uğramış olmasıyla bir dereceye kadar sayan-ı kabul olsa bile yağmaya uğrayan ağnam yine vilayet-i sitte dahilinde bulunup yalnız sahibini değiştirmiş olmakdan ibaret olacağına nazaran bundan dolayı dahi kullı bir tedenni olmamak lazım gelir.

Alelhusus vilayet-i sittenin bazılarında ötedenberi her sene varidat-ı

sabıkaya nisbetle biraz tedenni görülmekte olmasıyla bu seneki külli tedenni derecesinde olmasa bile iğtişasattan mukaddem dahi devam edip gelmekte olan tedenni-i varidat iğtişasa haml edilmesinden ise usul-ü tevzi ve cebayetin hal ve zamanın tmuzayakasına tevfikane tadili lüzumu ve ihtiyac vermesi mütalaa olunmayarak usul ve kavaid-i kadimenin meşhud olan mazarratı hilafına tatbik ve icrası ciheti iltizam olunmakda bulunmasının netayic-i zaruriyye ve tabiyyesine atf olunması daha doğru olur.

Öyle ise bunun esbab-ı sahihası gereği gibi zahire çıkarılıp bu yaraya tedbir ve ilac edilmeyecek olur ise vehamet-i akibet tabii olmasıyla varidat-ı devletin bir esas-ı sahih üzerine müstelzim tedabir-i ciddiye ve acile ittihazı devletçe ve hususiyle nezaret-i celilelerince fevaiz-i umurdan görünür.

Malum-u ali nezaretpenahileri buyurulduğu üzere varidat-ı devlet esasen biri bila vasıta ve diğeri bilvasıta istihsal olunan iki şubeye münkasım olup bilvasıta istihsal olunanların ahali-i muamelatıyla doğrudan doğruya irtibatı olmadığına ve bu gibi varidatın istihsalinde her türlü tadilat icrası imkan dahilinde bulunduğuna binaen bunlar hakkında ittihaz ve icrası lazım gelen tedabir her ne zaman olsa devletin menafiine hadım olacak bir surete ifrağ olunmak kabil olmasıyla lüzum-u olunduğu halde atıye bir şey yapılmak üzere arıza-i çakeranemde yalnız birinci kısmından bahs olunmak iltizam olunmuştur.

Bila vasıta doğrudan doğruya istihsal olunagelen varidat-ı devlet emlak ve temettü vergileriyle bedelat-ı askeriyye ve aşar ve ağnam hasılatına tefrik olduğu halde beş şubeye münbais ve her birinin suret-i istifası başka bir kaideye tabi olup kavaid-i mezkure gayet mükemmel ve muntazam ise de icraatı nihayet derecede tekeffüflü olmasına mebnî tatbikatı ve icratınca bittabi rehavet ve ihmali badi olarak intizam-ı muameleyi temin için vaz ve tesis olunan fıkarat-ı nizamiyyenin müteselsilen yekdigere merbutiyeti hasebiyle bir fıkranın tatılı fıkarat-ı bakıyenin mevdü-u lehini ihlal etmekle ekseriya tekeffüfat-ı saire-i nizamiye faide yerine mazarratı intac edegeldiği tahkikat-ı mütevaliyeden istidial olunuyor.

Esnaf raiyyet şikayete mecbur ve hazine-i devleti vaktiyle varidatı ele almak faidesinden eden esbabın biri ve belki birincisi usul-ü cebayetin teşaub ve tekeffüf maddesi olup tedbir ve çare taharrisinde en ziyade nazara alınacak cihet usul-ü mezkurenin sadeleşdirilmesi maddesinden ibarettir denise

mübalâğa edilmiş olamaz.

Zürra ahali tekellüflü bir takım kavaidi öğrenip devlete karşı derece-i mükellefiyetini hülâsa etmeğe muktedir olamamasıyla bir takım sui istimalata mahal oldukları ve hatta fesad ahlak ashabı cebayet memurlarından başka kendi intihab ettikleri kabzımallar tarafından dahi enva-ı hasara uğradıldıkları kabil-i inkar olmayan hakikatlerdendir.

Buna edilecek tedabir ise mükellefiyeti ve bunun cebayetindeki kaideyi öğrenip hükümetle beyinlerindeki vesaitin sui istimalatına kendi malumatıyla karşı durabilmek iktidarı ahaliye verilmeğe münhasır olup bu da enva-ı muhtelifenin bir nihayet iki nev'e kasr ve hasrına ve emr-i cebayetin de basit bir hale ifrağına masnud ve mütevakkıfır.

Bunun için varidat şubatına mahsus nizamat ve kavaidin vilayetlerce suret-i tatbikine dair bazı malumat itası her ne kadar malumu ilam kabilinden isede bu sırada faideden hali değildir zannederim.

EMLAK VERGİSİ

Malum-u ali-i nezaretpenahileri olduğu üzere mukaddema salıyane vergisi namıyla topdan kasabat ve kuraya tevzi olunan şahıs vergisinin arazi üzerine naklinden ibaret olup Anadolu ziraat erbabının Rumell'ne nisbetle zaten vergileri ziyade olduğuna kıymet-i araziye tebean istihsali meşrut olan işbu verginin mikdarı sebkinâ halel gelmesi zımında hin-i naklinde emlak-ı mevcude değerinin fevkında tahmin edilmiş ve zaten arazi ve emlak kıymeti dahi son vakitlerde tedenni etmiş olduğundan ve müretteb vergiden maada birde ferağ ve intikal vukunda harcları dahi kıymet-i muhammine üstünden taleb olunarak bir yük de oradan tahmil edilmekte bulunduğundan işbu vergi ahalice pek ziyade ağır görünerek mucib-i şikayet olduğu devre-i teftişde tahakkuk eylemiştir.

Her sene ahali tarafından tadilat icrası zımında müracaat ve şikayet vukuunda kıyem-i muhamminenin tadili umuma sirayet etmiş mahzuru derpiş-i mütalaa edilmekle nizamın işbu tadili müseadesinin tamamı tatbikden tevki olmak üzere enva-ı mazeret serd olunarak geçişdirilmek istenirse bu makule emlak vergisinin tahsilatı ile bakayada kalıp gereği gibi sektedar etmekte bulunuyor.

Öteden beri ahalinin tesviye edegeldikleri bir verginin ismi değısivermekle his olunan ağırlıktan münbais şikayete yine bu verginin başka bir kalıba bilifrag tahfifi ile çare bulunmak bu davanın netayic-i tabiiyyesinden olur.

TEMETTÜ VERGİSİ

Erbab-ı ziraat olan mahsülden ösr-ü şeri verdiği gibi erbab-ı san'at dahi mahsul-ü say ve amelinden devlete o nisbette temettü vergisi vermesi lüzumu mahal bahs değildir.

Ancak bu verginin tevzii dahi sui istimalattan kurtarılamamasından ve sanaata mahsus vaz ve tesis olunan temettü vergisinin ziraat erbabıyla kat'a münasebeti olmadığı halde mesela ormandan odun kesip nakl ederek ziraat mevsimi haricinde intifa eden kura ahalisinden orman rüsumundan maada bir de temettü vergisi aranılması yine mahud vergi-i kadimin bedel-i sabıkı gayb edilmemek maksadından ibaret olmasıyla erbab-ı san'aattan alınmakta olan temettü vergisinin dahi lağvı çaresi bulunamaz ise hiç olmazsa başka bir şekil ve kalıba ifrağı icab eder.

BEDELAT-I ASKERİYYE

Tebeay-ı gayr-i müslime mahsus olan bedelat-ı askeriyye ahali-i müslimenin mükellef olduğu askerliğe mukabili olmasıyla ve dahil olan bir neferin hizmetten arvı zımında müddet-i nizamiyye senevi elli lira bedel-i nakdi vermeğe mecbur edildiği gibi müddet-i redifesinin hizmeti ile dahi mükellef tutulduğu ve beher yüz nüfus-u müslimedan biri asker edildiği hesab olunur ise nüfus-u gayr-i müslimenin yüz otuz sekiz nüfusunda bir hesabıyla verdiği beşbin kuruş bedel hem nisabından dın ve hemde müsaade-i mahsusaya makrun idüğü meydandadır. Bu hal ile beraber bedelat-ı askeriyyenin pek çoğunun bakayada kalmasını mucip esbab taharri olundukda 15 Mayyıs 312 tarihli bab-ı aliye takdim eylediğim arizaya merbut layihada tafsil eylediğim vechile her sene bedelat-ı askeriyyenin tevzii meselesi rüesa-yı ruhaniyeye tefviz ile anların verdiği defter mucibince tevziat pusulası dağıtılmakta olup halbuki rüesay-ı mumi-i ileyhim yalnız defter tanzimiyle mükellef ve tahsilatı yine hükümet memuruna aîd olduğuna mebni müşkilat-ı atıyyeye atf-ı nazar etmeyerek muhafaza-i nüfuzları için ağniyanın nüfuzuna mağluben fukaraya veyahud şahısları mefkud bazı isimlere ziyade vergi tahmiliyle hem fukarayı ve hem de hazine-i devleti tezyik ve ağniyayı müsaade ettiklerinden dolayı bu kısım varidatın dahi gerek istihsahtali ve cebayetinde ve gerek bakayanın teftişinde envai müşkilat çekildiği anlaşılmış olduğundan ve mademki devletçe ciddi bir islahat icrası kararkir olarak her tarafdı bunca fedakarlıklar ihtiyar kılındığı ve tebea-i gayr-i müslimedan idare ve mal memurlarına müteaddid hristiyan

memurlar konulduğu cihetle artık umur-u ruhanîyeye memur olanların umur-u cismaniyeden ibaret olan tevzi-i bedelat için kontrol memurları tayinine hacet kalmadığından bu vergi tevziatının dahi doğrudan doğruya vergi memurları marifetiyle ifası zamanı gelmiş olduğuna şübhe yoktur.

Bu halde ya tevzi muamelatının da vergi memurlarına tevdi veyahud tahsilat işi dahi cemaata terk olunarak bedelat-ı askeriyyeyi topdan hazine-i devlete teslim etmekle cemeatin mükellefiyeti şıklarından birinin kararlaştırılması lazımtandır zan ederim.

AŞAR VARİDATI

Aşar hasılatı devletin en cesim varidatı olup bu kısımda istihsal edilecek inzibat ve intizam umur-u maliyece mabelhayat olacağına bu bahsî biraz ziyadece tafsile tahmili derkardır.

Bab-ı aliye mütekaddim 12 Mart 312 tarihli telgraf ve 12 de 60 numarası tarihli muharrerat-ı acizanemle arz ve tafsil olunduğu üzere şimdiye kadar cari olan iltizam usulünün maksad-ı devletle mütenasib olmadığı çoktan beridir katiyyen anlaşılmakla bundan otuz sene mukaddem tahmîs usulü vaz edilmiş ve biraz sonraları o da emaneten idare yolu tutulmuş ise de bunlardan muntazır olan faide istihsal edilememiş olduğu gibi daha mukaddemleri Bursa ve Yanya vilayetlerinde numune olarak mevki-i tatbiki vaz olunan kadastro usulü de külliyetli masararı ve pek çok tekellüf-i istilzam eylemiş bulunduğundan yine usul-ü kadimeye avdet olunarak ilzam usulü iltizam olunmuş ve maksad-ı devletle mütenasib diğer bir çare aranılmağa kalmıştır.

İlzam usulünün ise makasid-ı devletle mütenasib olup olmadığı iyice zahire çıkarmak için buralarca suret-i ceryanını tafsil eylemek lazım gelir.

Vaktaki ihale mevsimî tekarrüb ettikde valîler ve defterdarlar ve mutasarrıflar beyrinde ihale memurlarının tayin-i şahısları bir hayli münakaşa ve mühabere ettikten ve bunlardan herbîri memnun etmek istediği erkan ve vucuh-u memleketin lüzum-u mikdarı için memurin kararlaştırıldıktan sonra haziran içinde altmışar kuruş yevmiye ile taraf taraf kazalara gönderilerek müzayedeye mübaşeret olunur.

Malum-u al-i nezaretpenahileri olduğu üzere mevki-i müzayedeye konulan bir malik bedel-i layıkını bulmuş yekdiğere rakib bir kaç müşteri bulunmağa mutavakkıf olup halbuki bu sanatı itiyad eden erbab-ı iktidarın adedi yevmen feyevmen tedenni etmekle bu gün vilayet-i sitte aşarının iktidara

muktedir mültezim kalmadığından iltizam almağa iktidar-ı malisi müsaid olan ve zaten yüzde elli kazanmağa itiyad eden bir kaç mültezim olca beyinlerinde daire-i iltizamlarını kararlaştırıp ve adeta beyinlerinde senedleşip meydan-ı müzayedeye konulan ve daire-i iltizamda bulunan kuradan hiç birine bir taraftan pey sürülmeyip bir çok vakitler münadiler vasıtasıyla ilan edildikten sonra ihale ve mal memurları ya bu ademleri celb ile huzur-u meclisde teşvikat ve icra anlar da maalkerahe güya ihale memurlarının hatırı için izhar-ı muvafakat ve rıza ile biraz pey sürülür.

Ve bilahere ebe ve istikaf sureti ve hayli naz ve niyazlar çekerek en ziyade zamayım memul olan karyeler güya beray-ı hatır bedel-i sabika ile ol mültezimler tarafından kabul olunur.

Bu köyler haricinde ve fi nefsil emr bedel-i sabikdan ziyade tahmili olmayacak bir raddede olan karyeler geri kalıp bunlardan bir takımı da artık başka mültezim olmadığından ihale ve mal memurları bedel-i sebikını buldurmak üzere mültezim icadına ikdam ve bir takım iktidarsız ademleri muavenet vadiyle teşvik ederek ve uhdesinde kıymet-i muhamminesi filas! değerinden kat kat ziyade mukayyed araziye meclis-i idare ve vergi dairelerinden tasdik-i ihtimam ile oğlu ve yiğeni veyahud hizmetkarı mültezim babası veya amucası veya ağabeyi kefil yazılarak o makule oldukları halde alet-i mülahaza icad olunan ve bazen arazisini satmak isteyib kıymet-i muhammine ile talib bulamamağla bunu hazineye o kıymetle mal etmek arzusuna müstenid bir desiseyi menfaatine muvafık gören mültezimlere verilir.

Aşaire merbut kuranın aşarını ise kimse iltizama cüret edemeyeceğinden badel müzayede kemal-i minnet ve rica ile ve hemen hasılatın yüzde ikisi veya üçü nisbetindeki bedel-i sabıkıyla aşiret ağalarına müzayede sonunda kabul ettirilir. Bunlardan sonra yine mültezim bulunamayan karyeler kaldığı halde ihalesine ya ifası na kabil bazı müsaadat vadiyle veyahud cebr ve şiddet ikai ile ihale ve tefviz çaresi aranılır.

Kar ve temettü memul olup muktedir mültezimlerin uhdesine ihale olunan karyelere ekser vakitte ihale memurunun hizmetkarı namına bir şerik koşulmakla beraber hükümet ve mal memurlarından sui ahlak ashabı da nefer ortaklığına dahil olurlar.

Köylerdeki mahsulatın mikdar-ı sahihi zahire çıkıp marelarz şirketlerin teşkili bir hayli zamana tevakkuf eylediğinden temmuz ahirinde ihalesi muktefi

aşarın kısmen Eylül nihayetine kadar bırakıldığı daimuzzuhur olmakla bundan dolayı ahalinin şikayeti dahi ayyuka çıkar.

At arabasının ve sair aynen istifasında müşkilat olan hasılatın tayin-i bedelatında ehl-i ziraatın ika' etmeleri tabii olan müşkilat ve şikayete evvelinden çare bulunmak üzere tadada mültezimler ağır davranıp yağmur mevsimine kadar süründürerek köylüye iz'ac ve mütalaat-ı istikbaliyesini evvelinden kabule icbar etmek zulm ve itisafı meydan alıp bu ahvale karşı erbab-ı iffetten olan hükümet ve mal memurları ise hakk-ı hükümeti haiz olan mültezime karşı ittihaz-ı meslek etmiş olsa emval-i hazineye mahv ü efna ve aksi sureti ihtiyar eylese irtikab ve irtişaile lekelenmek tabii olmakla böyle iki tarafı mahzurlu bir müşkilatın mültezime hazine zararına bazı müsaadat icrasından başka çare izalesini bulamadıklarından envai vesail ile bir çok emval-i devletin ve bakayada kalıp çürümesini ve ahalinin de külli hasarını intac eylediği gibi zaten ahlakı bozuk memurinin dahi usul-ü iltizamın derkar olan müsaadesine mebni tama-ı gayri meşruuna bu müsaadeden istifade-i şahsiyyesi tarıkına kapı açılıp haricden bazı mültezimleri daire-i hususiyyeye çekerek iltizam şirketine dahil ve göstereceği müsaadat-ı gayri meşru mukabil bad-ı hava ortaklığa vasıl olmak suretinde hem umur-u hükümete ve hem de hazinenin menfaatine muhalif bir takım netayic-i muzıra husulüne sebebiyet vermekte olduğu esnayı teftişde asarından istidlalen tahkik kılınmıştır.

Emaneten idare meselesi her nasıl olsa memurin-i mahalliye için zahmetli olmak hasebiyle mevki-i tatbiki vazına memurin tarafından yanaşmadığı misillü yanaşılmış olsa da emanet memurlarının mezalimi mültezimlerden pek aşağı olmayıp sui istimalat dahi ihale usulünden efzun olmasıyla neticenin yine akim olması zaruri olmakdan naşi ihale müddeti ahalinin zararına birçok zaman imtidat ve bu cihetle ahalice envai şikayet ezdiyad etmekle beraber netice yine devletin zararına müteveccih olduğundan ve rekabet-i hariciyye zehair hasılatının revacı günden güne tedenniye sevk eylediğinden balada arz olunduğu vechile devletin en ruhlu varidatı olan hasılat-ı öşriyye seneden seneye tenakıs yolunu tutmuş olduğu ve bu da cebayetin yolsuzluğundan münbais bulunduğu cihetle işte çare aranılacak ve tedbir edilecek ciheti usul-ü cebayetin kabil-i tağyir olmayacak bir şekil ve kalıba ifrağına münhasır olmak davası esbab-ı meşruhiyyeyi mübeyyindir.

AĞNAM VARİDATI

Ağnam varidatına gelince: Daima emaneten idaresi mutad olduğundan evvel-i bahar hululünde tadad memurlarının tayini meselesi yine münasibi vechile hal olunduktan sonra bu memurlar kuraya ve aşair içine izam kılınarak tadad edilmek mutad isede ya maaş veyahud ücret-i maktua ile tayin edilen bu memurlar taraf taraf kuraya giderek ekser vakitte hayvanatı görüp tadat etmeksizin bazı mürettebe ikram etmeği göze aldırان ağnam ashabının ifadesi üzerine sebt-i defter ve sene-i sebika ağnamına yakın bir dereceye geldiği gibi defterleri mal memurlarına teslim ettiklerinden ve bunlardan sonra liaelit teftiş etraf ve enhaya çıkar yoklama memurları ise ya eldeki defterin tatbikatında mektumatı zahire çıkaramadıklarından veyahud bazı kere madudların kusurundan münbais olarak eksik yazılan ağnamın fazlasından ceza-i nakdi almakla ahaliye zulm etmek gibi vukuat zuhura geldiğinden bu ağmaz ve müsamaha eseri olarak ahalice bir takım adem mazlum ve milyonlarca koyun mektum kalmak ve mahal-i tahsil olacak mal meydanda iken hiçbir vakitte bakaya bırakılmasına lüzum ve ihtiyac olmayan hasılat-ı hazine müddet-i medide bakayada bırakılmak misillü ahval-i gayri maraziyye tadad ve cebayetin marezziqr yolsuzluğu neticesi olduğuna iştibah yoktur.

Hatta tadad memurluğunu adet etmiş olanların bir kaç ay zarfında aldıkları üçer dörder yüz kuruş maaşlarından fazla kalmayacağı derkar iken diğer mevsime kadar bu işinin hasılatıyla geçinmekte oldukları hasılat-ı mezkurenin neden ibaret bulunduğunu ve nasıl cebayet olunduğunu izhara kafidir.

Şu kadarı varki tadad-ı ağnama buralarca zekat-ı ağnam nazarıyla bakılmakda olduğuna ve bir re's koyunun değeri nihayet elli altmış kuruş ve hasılat-ı seneviyyesi onbeş kuruşa tecavüz etmediği halde zekat-ı ağnam namıyla istifa olunan üç buçuk kuruş pek ziyade istiskar olunmakda idüğüne mebnî bir kısmının ketm edilmesi ahalice nazar-ı meşruiyetle görülmekde olub gerçi istifa olunan ağnam resmi hakk-ı raiden ibaret isede beher koyundan hasılatının dörtte birini almak fi nefsilemr ziyade olmasıyla bunun nihayet yüzer paraya tenzilli ve bir de mademki işbu tadad hakk-ı raiden ibarettir bunun çiftte kullanılmayan sair damızlık hayvanlara dahi tamimi muvafık-ı hak ve muadilat olacağına iştibah yoktur.

İs bu tenzilat müsaadesi gösterilerek emr-i tadatta esaslı bir kaide vaz olunduğu takdirde mevcudun mikdarı gereği gibi mütezayid olacağına ve emr-i

tadad sair damızlık hayvanlara dahi tamim edileceğinden tenzilat-ı vakıa hazinece hiçbir gûna tenakısı mucib olamayıp her halde bir hayli fazla-i varidat husulünü müstelzim olacağı derkardır.

EMR-İ CEBAYETİN ISLAHI

İmdi saded-i bahs emr-i cebayetinhalı hazır tezyidine tatbikan islahı cihetine intikal edince çünkü balada tafsil olunduğu üzere cebayeti ve ahalinin zararıyla beraber emval-i devleti duçar-ı sui istimal eden başlıca hazine-i devlet namına olarak ahali-i mükellefiyeye tahmil olunan tekalif-i emiriyenin tenevvii ahalinin kuvve-i fehimiyyesi fevkinde birçok kavaid ve nizama tabi olmasından ibaret idüğü nezd-i al-i penahilerinde dahi tasdik buyurulduğu halde mükellefiyet envainın ve bu cihetle kavaid ve nizamatin sadeleştirilmesinden eslem tedbir olamayacağı la cürm-i kabul buyurmak iktiza eder.

Öyle ise maruzat-ı çakeranem dahi bu esasa göre kabil-i tarif olmayacak bir cihet-i tevhid-i nazargahı takdim ve imtihan-ı asifelerine arz ve tafsil hususuna münhasır kalmak tabiidir.

Bu hale göre erbab-ı ziraat ziratten ve ashab-ı ağnam hayvanattan ve ashab-ı ticaretle ehl-i hıref ve sanayi temettülerinden ve ashab-ı akar mutasarrıf oldukları musakkafat ve akarat-ı saireden ve vergi vermek üzere mükellef tutulup bunlar haricinde olarak veregeldikleri sair vergiler mükellefiyete asl olan kısma serpiştirilerek beli' ettirmekle tevhid-i mükellefiyet imkanını aramağa ihtiyac hasıl olur demektir.

Filhakika erbab-ı ziraat mahsulünden hakk-ı miri verdikten sonra ziraatın levazımından olan tarlasına ve ziraat için bulunacağı karyede kendisinin ve çift hayvanının iskan ve muhafazasına hadim hane ve ahur ve mahsulünü koymağa mahsus anbar gibi şeylere bir de emlak vergisi vermesi hilaf-ı muadilat olduğu gibi erbab-ı sanat sanatından hakk-ı temettüünü devlete verdikten sonra işbu temettüünü vücuda getirmeğe mahsus karhane ve dükkan ve ikametine muktezi hanesinden belediye vergisi haricinde bir şey itasıyla mükellef tutulması doğru olmaz. Binabirin erbab-ı ziraatın emlak ve temettü vergisi aşara ve erbab-ı ticaret ve ehl-i hıref ve sanayinin mükellef oldukları emlak vergisini dahi temettü vergisine ettirmek icab edeceğinden bu iki nevi mükellefiyetten aşarın şimdiki kurtarılması yani maktu bir hale ifrağı lüzumu zahir olur ki bu da varidat-ı öşriyyenin mukataa-i zemin tarzında vüs'at ve ihatası

itibarıyla arazi-i öşriyye üzerine taksime mutevakkıdır.

Maktu birkaç nüshası leffen takdim olunan (1) numara ile merhum talimname mütalaasından müsteban olacağı üzere arazinin mesabası umuru ashabına ve köylüye ve tayin olunan mukataa-i zeminin tayin-i mikdarı dahi aşar bedelat-ı sabikasının takdirine bırakılmak sureti ile hazine-i devlete kadaastro yaptırmak masraf ve külfetinden ve devleti dahi haksızlık edilmiş olmak gibi şikayetten kurtarıp varidat-ı hazırardan hiçbir şey kaybedilmeksizin neticenin istihsalı kabil olacağı gibi tasarruf haricinde kalacak arazinin badema ihale ve tefvizinden aşar varidatı günden güne tekessür edeceği meydandadır.

Ancak talimat-ı mezkure yalnız aşarın mukataa-i zemin tarzına ifrağı esasına göre tesviye edilmiş olup balada arzolunan tevhid-i varidat ciheti nazara alındığı takdirde bedel-i aslının artık bir derece daha tevsil lüzumu tabii olup bedel-i tahminiyyesi üzerine mültezim hakkı olarak yüzde oniki veyahud yüzde yirmi zammından sonra merbut (2) numaralı misal pusulasından anlaşıldığı ve hile kurada vaki değirmen ve dükkan ve han gibi ziraat haricinde bulunan müsakkafata aid olanlardan maada kaffe-i emlak vergisinin ve yalnız ziraate ait temettü vergisinin yekünü olarak marezzikr yekünü ilavesinden sonra işbu umum yekünün talimnamesinin ondördüncü maddesi mucibince karyeye tabi olarak tasarruf olunagelen arazinin dönümü veya ceribi üzerine taksim ile beher dönüme düşen bedel-i öşrün istihsalı lazım gelir.

Muhtac-ı tafsil olmadığı üzere emlakın takdir ve tahmin-i fiyatında erbab-ı nüfuza aid arazinin kıymeti dun olarak yazılmış olacağı derkar olmakla emlak vergisini ber minval-i maruz topdan ilavesi ayrıca ilavesine ziyade muvafık-ı hak ve adalet olacağı derkardır.

Bu suretle tahminiyyesi ve yüzde oniki veya yirmi zammıyla şimdiki varidat tenakis etmeyip bilakis tezayüd edeceği ve Diyarbekir muhasebesinden verilip merbuten takdim kılınan (3) numaralı pusuladan müsteban olur.

Kasabatta bulunan musakkafat her nasıl olsa tezyinat-ı belediye masarısına hissedar olmak ile mükellef bulunduklarından kıymet-i mutehamminesinden umumen binde dört kadar belediye masrafı ve irad ve akar nevinden icare verilir hane ve han ve hamam ve dükkan ve sair her nevi musakkafat-ı belediye için yüzde dört verdikden maada yüzde sekiz de hakk-ı miri vermekle mükellef tutulup kasabaya aid emlak vergisinden bu mikdarı ledettenzil küsurunun ticaret ve hıref ve sanayi üzerine tahmili lazım gelen temettü vergisine zammıyla

mecmu hasılın kasabada mutavattın erbab-ı ticaret ve sanaata hallü hallince tevzî takdirinde tevhid-i vergi meselesi tabiatıyla hasıl olmuş olur.

Bilahere devletçe tasavvur ve tamim buyurulan "patent" resminin suret-i taksim ve cebayetine bir karar verilip de tatbikatına başlanıldığı halde "patent" resmi bittabi temettü vergisi makamına kaim olacağına artık temettü vergisinin ilgası zaruridir.

Ağnam tahsilatında dahi tadat memurunu ashab-ı ağnama havale olunub yoklamada ihtiyar ile ketm ve ihfa ettikleri tahakkuk edenler bila muhakeme cezaya çarpılması usulü ittihaz olunduğu halde bu usul bidayeten bazı mektumatı ve ziyadece cezayı müstelzim olsa bile bilahere herkes iltifat ederek her mektumatın külliye men'i vukuunu temin edeceğinde iştibah yoktur.

Sur-u icraiyyesi ise merbut takdim kılınan (4) rakamlı talimname müsveddesi mealinden anlaşılacağı vechile namında olan tadat memuriyeti ashab-ı ağnama tefviz olunub mevsim hululünde ashabı tarafından ağnamın tadadıyla adedine göre beher hayvan için kupon alındıktan sonra yoklama mevsiminde dahi teftiş ve yoklama edilip gerek teftiş ve yoklama icrasında ve gerek kasabat ve kurada zebh ve ekl olunan her bir elden diğerine satılan hayvanın kuponları ile birlikde zebh ve bey' edilmesinin meriyetinde ihmal olunmaz ise adet-i ağnam birebir tezayid edeceğine iştibah olamaz.

Bedelat-ı askeriyye meselesine gelince: Şimdi elde bulunan nüfus defterlerinde vukuat yürütülmemiş olmasıyla bazı mahallerde pek çok nüfus-u mektume olduğu gibi biraz mahallerde de nüfus defterlerinden noksan zuhur edeceğine binaen tevziatın ne esas üzerine yürüdüğüne hükümetçe hiçbir malumat olmadığından bedelat-ı mezkurenin tahsilatında envai müşkilat zuhur etmekte bulunuyor. Binaen ale zalik bunun bir esas-ı sahih zemin üzerine ittisası gereği gibi tahrir-i nüfus olunub tebea-i müslmenin mükellefiyetleri hesaba konularak kaç nüfus bir bedel veya daha doğrusu beher nüfus-u zükürden kaç kuruş alınacağı zahire çıkarılmağa mutevakkıf olup andan sonra ihtiyar meclisinde tadilat icrasıyla her haneye mahsus tevsi pusulaları bittaksim tahsildaran ve mahalle ve karye muhtarlarının marifetiyle mahallerine isal olunarak rüesa-i ruhaniyyeye tevzi zahmeti bırakılmamış olsa hem muadelat-ı hükümete daha muvafık ve hem de emr-i tahsilata daha mülayim olmuş olur.

Bu suretin tatbikine siyaseten imkan bulunmadığı takdirde artık

hükümetçe müfredat-ı umura müdahale olunmayıp nüfus-u mevcudeye göre bedelat-ı askeriyye mahallat ve kuraya topdan tevzi ile tahsilatı dahi tevziatıyla beraber cemaate ve ihtiyar meclislerine havale olunmaktan başka çare-i selamet yoktur.

USUL-Ü CEBAYETİN SUR-U TAHSİLİ

Usul-ü cebayetin üssül esası olan sur-u tahsiliyyeye nakl-i kelam edilince:Varidatın şimdiki şubatu tevhid olunarak muamelat-ı hesabiyye bir dereceye kadar kolaylaşmış ve emlak vergisi şeklini değiştirmiş olacağından muhasebe kalemi haricinde bir de vergi kalemine ihtiyac olmayıp şimdiki vergi kalemleri muhasebe-i vilayetin varidat cihetini ve şimdiki muhasebe kalemleri dahi masarifat cihetini teşkil eylemek ve varidat kısmının memurini her sene zürra ahaliye aşardan münkalib mukataa-i zemin borclarını ve erbab-ı ticaret ve ashab-ı sanaata temettü vergilerinin miktarını natık pusulaları tanzim ve ferağ ve intikal vukuunda muamelat-ı lazımeyle icra eylemek velhasıl varidata aid her ciheti tesviye ederek mükemmel kayd tutmak ve masarifat ciheti dahi masarifat-ı mahalliye ve havalat ile şehriye cedvelleri muamelatına bakmak üzere muhasebe ve vergi kalemleri edilerek umumattan biri varidata ve diğeri masarifata memur iki şube tertib ile muhasebe baş memurlarının riyaseti altında bu vechile iki şube olarak ittihazi emriyyesi meselesine bir suret itası umur-u hesabiyyeyi tefrika ve iğtişasattan kurtaracağı bedihi ve celidir.

Varidat şubesine merbutiyetleri tabii olan tahsildarlar dahi ol şubenin alacağı defatir ve talimata tevfikân takasit-ı muayyine hululünde mükellef olanlara ihtarat icrasına kıyam ile merbut (5) rakamlı tahsildarlar nizamnamesi müsveddesine tevfikân icray-ı vazife etmekle mükellef olup tahsilata temerrüd edenlere nizamı vechile zabıta-i merkeziyye vasıtasıyla eday-ı mükellefiyete icbar ve bilakis nizamın ihmal veya afv olunmak hakkını haiz olan mükellefiyetin ahvalini dahi muhasebe baş memuruna bittakrîr ihtar meselesinin usulü ittihazi muktezidir.

Bir de müellefiyet tekasiti artık aşar ve ağnam ve emlak gibi şubata ve bu cihetle mevsimdan kurtarılıp hazinece iktiza-i hale tebean taksim ile tahsil ve fakat ağnam tahsilatı münhasıran ol bahara bırakılmak tabii olmasıyla o ciheti nazara alınarak varidat-ı sairenin mart ve nisan ve mayıs aylarında miktarı tenzîl olunmak iktiza eder.

Hazine-i devletin tediyatı tahsilatına tabi olup vakti vaktine tahsilat

olunamadığı halde mecburiyet altında bulunan am dahi duçar-ı tehir olmak tabii olduğuna ve masarifat cihetinde bu makule tehirattan hem hazine hesabının tesviyesi ve hem de sui istimalata kapı açılarak masarî-ı mecburenin his olunacak derecelerde tezayidi müstelzim bulunmakla beraber karye usulünün meydan almasını müeddi olduğundan emr-i tahsilatta terviz-i bakaya eden memurinin bu işden dolayı mesuliyetleri maddesi kaidesi ittihaz olunmak ve bizzarure tehir edecek tahsilata dahi bir çare tesviye aramak lüzumuna mebni ziraat sandıklarının bu işde istimalı hatırası hutur etmiştir.

Mezkur sandıkların sermayesi zaten zürraa ahalinin fazla-i mükellefiyetlerinden vücud bulmuş bir para olduğundan aşar nizamnamesinde nizamen ahaliye lazım gelen mebalîğ ziraat sandıklarından nakden hazineye verilerek ahali istikakını haiz olan karyenin umumuna sandıkça zimmet kayd edilmek ve bu meblağ için nihayet senevi yüzde dördü tecavüz etmeyecek bir faiz hesabıyla teshilat gösterilip maktuen bir kaç sene ziraatlerinden istifa olunmak üzere bir kaide vaz olunur ise ahalice suhuletli olmakla beraber hazine-i maliyenin faiz hesaplarına girmemesine ve tahsilatın da duçar-ı tehir olmamasına müstelzim olmak gibi fevaidi mucip olur.

Fıkr-i kasır-ı çakeranemce ziraat banka sandıkları umur-u maliyenin teshil-i mesalihî hizmetinde daha ziyade kullanılıp mesela merbut (6) rakamlı müsveddede icmalen gösterildiği vechile şube olan mahallerde emvalin sandık eminleri nezdinde muhafazasıyla bir takım sui istimalata kapı açmaktan ise nakden varid olan mebalîğ tamamıyla ziraat bankalarına teslim olunup alınacak ilm ü haberler mal memurlarına nakid makamında verilmek ve mal kaleminden usulü dairesinde verilecek suret üzerine sarf edilmek şeklinde tadil olursa ve bunun için bankalar varidat ve masrafa karışmayıp yalnız nükudun girip çıktığına dair usul-ü muzaaf üzere bir defter tutulmuş olsa her suretle daha ziyade suhuletli ve intac edeceği ve sandık ümenasının tebdili ve devir defteri tanzimi gibi bir takım pürüzlü işlerin bertaraf olmasını müeddi olacağı bi iştibahdır.

Vilayet-i sittede sekiz ayda ikmal edilen devre-i teftişin bidayetinde şimdiye kadar görülen ve bilmünasebe öğrenilen meşhudat vetahkikat-ı çakeranem neticesi olarak hususat-ı maliyeye dair layha hatır faid olan mevadın hûlasası ber vech-i bala tafsil olunmuş ve her bir şubeye muktezi talimat müsveddeleriyle evrak-ı müeyyide numara sırasıyla işbu mufassal layiha-i çakeraneme rabt

olunmuş olup münderic bulunan mevad-ı islahiye mahsulü fikr-i kasır-ı acizanem olmakla her cihetle nakayısla meşhun ise de devletçe hususat-ı maliyeye dair mazbutiyet ve terakki aranılmağa karar verildiği halde icmalen arz olunan mevadın esas ittihaz olunmakla selahiyeti derkar ve lazımtadil maddelerinin nezaret-i celilelerince tadil ve tashihden sonra mevki-i tatbika vazı takdirinde şimdi muhatır olmayan evrak ve defatire sığdırlamayan umur-u hesabiyye gereği gibi basit ve sade bir hale konulması ve varidat-ı devlette bir kaç sene zarfında gereği gibi terakki ve masarifat ve bakayaca asar-ı tedenni görüleceği bedihi ve aşıkâr bulunmuş olmakla ve herhangi usul ve fûrua dair daha ziyade tafsîlat ve izahat istenilir ise tafsile hazır bulunduğuma binaen maruzatı çâkerenemin nazar-ı dikkate alınmasını istirhama cûret eylerim.

(1) Numara: Bir numaralı talimname matbu olmakla buraya derc edilmedi ve sureti zaten bu kitabın yukarısında bulunmakta.

İşbu Layihaya Merbut (2) Numaralı Misal Pusulası

Misal olarak bir karye farz olunsa

<u>44620</u>	Karyenin 307 senesinden 311 senesine kadar 5 senelik bedel-i öşrü
892	Humusu yani beher senesine isabet eden bedel-i esasi
1164	Karyenin yekûn emlak vergisi
942	<u>222</u> Han ve dükkân ve değirmen gibi emlaka aid vergi olup keme fissabık istihsal olunacağı cihetle bu yekünden tenzili iktiza eder
<u>163</u>	Temettü vergisi
10998	Arazi üzerine taksimi lazım gelen bedel-i asli
1	33 Karyenin mecmu arazisi bilfariza altı bin dönüm olması itibariyle beher dönüme isabet eden bedel-i münkasım.

İşbu bedel-i münkasım talimnamenin onyedinci bendinde tasriholunan usule tevfikân arazinin cins ve nevine göre tadil olunup sunuf-u mezkureden herbirine aid bedel-i öşür tayin edilir.

(3) Numara

Diyarbakir vilayetinin 307 senesinden 311 senesi nînayerine kadar aşar ihale bedelatıyla emanet hasılatını mübeyyin defterdir.

Sene	Emanet Bedeli		Ihale Bedeli		Yekün
307	827	32	6 610 176	8	6 611 004
308	635 338	12	6 759 779	11	6 995 117 23
309	635 497	26	7 012 325	20	7 247 823 6
310	471 239	20	7 512 945	7	7 984 184 27
311	425 610	00	6 813 206	18	7 238 816 18
Yekün	1 368 513	10	34 708 432	24	36 076 945 34

309, 310, 311 seneleri emanet hasılat-ı ayniyyesinin bir kısmı bakaya olduğu gibi bir kısmı da henüz nakde tahvil edilemediği cihetle defterleri alınmamış olduğundan tahmini olarak konulmuştur.

Tahmini

7 213 329

865 599

8 078 920

7 213 329

1 442 665

8 656 094

Yüzde oniki

Arazi üzerine taksimi lazım gelen
bedel-i aşar

Bedel-i tahmin

Yüzde yirmi hesabıyla

18 Kanun-u evvel 312

(4) Numara

Adet-i Ağnam Cebayeti Hakkında Talimat Müsveddesidir.

Cümlelerin malumu olduğu üzere adet-i ağnam cebayeti şimdiye kadar birincisi tadat ikincisi çalakatura yani yoklama namlarıyla iki şubeye inkısam edip bu iki şubenin herbiri için ayrı ayrı memur tayin olunmak adet olduğundan ve ekseri evkatta tadat memurları noksan yazıp yoklamada mektumat zuhur etmesiyle madudun kusurundan dolayı ashab-ı ağnamdan ceza-i nakdi almak gibi haksızlıklar vukua geldiğinden bundan böyle işbu iki memuriyetten birincisi yani tadat memuriyeti ashab-ı ağnama bırakılarak buna mütasarrih yeniden zirde muharrer usul ve kavaid vaz olunmuştur.

—BİRİNCİ MADDE—

Ağnam ashabı her sene tayin olunan mevsimde mevcut ağnamı tadat ederek bir pusulasını yapıp kaza veya nahiye merkezinden ağnamın adedi nisbetinde parasını verip kupon almağa mecbur olacaktır.

—İKİNCİ MADDE—

İşbu kuponların beheri üç santimetre arzında ve dört santimetre tulunda matbu bir varaka olup vasatında hangi seneye müteallik ise senesi ve mensub olduğu vilayeti ve bir ganem için mukarrer olan meblağı ve zirinde merkez-i vilayet muhasebesinde bulunacak mühür-ü mahsus ve zahirinde dahi kazanın ismi muharrer olmakla beraber meclis-i daire-i kazanın açık olarak mührü havi olup her sene için muhtelif renkde kağıtlar üzerine merkez-i vilayet matbaasında tab ettirilerek beher varak yüz elli kupondan ve beher cildi yüz yaprakdan ibaret bulunacaktır.

—ÜÇÜNCÜ MADDE—

Beher kuponun müddeti yalnız bir seneden ibaret olup her sene diğerleri verilmek lazım geleceğinden her sene mevsim-i tadattan mukaddem vilayetin şamil olduğu kazaların her birine mevcut olması lazım gelen hayvanat tahmin olunarak ve hiç olmaz ise nısfı kadar daha zam ve ilave edilecek ve kazanın havi olduğu merbutu toplu ise merkez-i kazada ve dağınık ise nahiye merkezlerinde talib olanlara ağnamının adedi kadar kupon kesilerek bedeline mukabil nakid hükmünde kupon verilmek üzere olca tedabir-i lazime ittihaz olunacaktır.

—DÖRDÜNCÜ MADDE—

Yed-i emanetine kupon tevdi olunan memurlar yoklama mevsiminin içinde kupon hesabını verip koçanında kesilmeyip kalan kuponlar aynen ve kesilenler bedelen sandığa teslim olunmak lazım geleceğinden lüzum olmadıkça koçandan fazla kupon kesilmek caiz değildir.

—BEŞİNCİ MADDE—

Bu kuponlar her res hayvanın mal-ı meşru olduğunu sened olacağından alıp satımında beher kupon bir koyunla beraber satılıp alınmak ve kasabatta zebh olunanların ise koyunları belediye marifetiyle cem ve ibtal kılınmak ve meralarda rai olanların kuponları dahi çobanlar nezdinde bulunmak lazım geleceğine her kimin elinde kuponsuz hayvan görünülür ise ya mektum veya mesruk olmasına hüküm olunacaktır.

—ALTINCI MADDE—

Nizamnamenin kuponlar hakkındaki muhteviyatı ve tadat hususunda ihtiyar-ı ile hayvanatını ketm edenlerin bilahere duçar olacağı mücazâtı işbu nizamnamenin tatbikinden birkaç ay mukaddem köy köy memurlar tayiniyle ahash-ı ağnamın zihinlerine yerleŖecek surette tefhim olunacaktır.

ÇALAKATURA YANI YOKLAMA USULÜ

—YEDİNCİ MADDE—

Her kazanın vaz-ı coğrafyasına ve ağnamın ehemmiyetine göre bir ve iki ve hatta bazen üç yoklama heyeti teşkil olunacak ve bu heyet bir meclis-i idare azası ve vergi yanı varidat kaleminden bir katip ve bir süvari tahsildarı ile kıtaat-ı seyyareden mukarrer on süvari jandarmadan ve daha ziyade ehemmiyet itası icab eder ise asakir-i şahane ve jandarma zabıtlarından ve daha sair munasiblerinden terkiı edilecektir.

—SEKİZİNCİ MADDE—

Yoklama heyeti tadat mevsiminden nihayet onbeş gün sonra umur-u memurasını mübaŖeret ve en ziyade bir buçuk ay zarfında ikmal-i memuriyet etmesi meşruttur.

—DOKUZUNCU MADDE—

İşbu yoklama heyeti müddet-i mahdude zarfında memur olduğu devairi dur ve teftiş ederek ve taraf taraf ağnam bulunan cihetlere bağtaten giderek rast geldikleri sürüler çobanının yedindeki kupon ile mukayese ve mektumat olduğu

..... olunur ise birer birer tadad olunup kupon adedinden fazla ne miktar koyun zuhur eder ise mektum adediyle 12 ncı madde mucibince hakk-ı miriden başka iki kat cezay-ı nakdi istifa olunacaktır.

--ONUNCU MADDE--

Hakk-ı miri olmak üzere istifa olunan resm-i ağnam için yoklama heyeti nezdinde bulunan kuponlardan beher hayvana birer kupon ve cezay-ı nakdi için umumen mühürlü toptan bir ilm ü haber verecektir. Mektum hayvanata aid bu resmin hemen orada nakden istifasına imkan yok ise hayvanatın kıymetine göre hesab olunarak sürüden ol miktar hayvan ifraz olunup karyeye gönderilecektir.

--ON BİRİNCİ MADDE--

Bu vechile aynen alınan hayvanat nihayet kırksekiz saat tutulup sahib-i ağnam bedelini tediye etmediği takdirde bilmuzayede furuhat olmak üzere merkez-i kazaya ızam olunur.

--ONİKİNCİ MADDE--

Mektum hayvanattan resm-i miri haricinde alınacak cezay-ı nakdiyenin sulusu yoklama heyetine ve bir sulusu dahı koyun ve defter masarısına terk olunacağından sulusat-ı mezkurun yüze taksim olunup bu yüz hisseden heyet azasının herbirine verilecek hissesi meclis-i idarenin kararıyla olca kazaya kararlaştırılacak ve bundan jandarma efradına dahı hisse ayrılacaktır.

--ON ÜÇÜNCÜ MADDE--

Yoklama heyetinin teftişinden geçmiş mahallerde bazı muhbirlerin ihbarıyla zahire çıkarılacak mektumatın cezay-ı nakdiyyesinden bir sulusu yoklama heyetine ve bir sulusu muhbir-i mezkurata olunacak ve üçüncü sulusu kezalık kupon masarısına karşılık ittihaz edilecektir.

--ONDÖRDÜNCÜ MADDE--

Yoklama ve teftişe muhalefet eden ashab-ı ağnam nizamın tayin ettiği derecatın en ağırı ile mucazat olunacaktır.

--ON BEŞİNCİ MADDE--

Yeteri kadar kupon bulunmadığı mazeretiyle adi kağıda kupon veren tevzi memurları ve yoklama esnasında menfaat-i zatiyye mutalaasını derpiş edip mektum olmayan kuponlarsa bilerek mektum muamelesine duçar eden yoklama memurları adeta emval-i emiriyeyi sirkat eden memurin hakkında kanuni

cezanın tayin eylediği cezayı görmekle mahkum olacaktır.

(5) Numara

Emval-i Emiriyyenin Cebayetine Memur Tahsildar Hakkında Nizamname Müsveddesidir.

TERTİBAT

(1) Her kazada bir tahsildar çavuşunun refakatinde olarak bir kaç süvari ve kasabaya ve bazı dağlık araziye mahsus olarak bir iki de piyade tahsildar bulunarak ve bunların umumu liva baş tahsildarının ve liva merkezinde liva baş tahsildarıyla kazalara ihtiyat makamında bir kaç tahsildar çavuşu ve süvari ve piyade tahsildar bulunup bunlar da umumen vilayet baş tahsildarının idare-i umumiyyesinde bulunacaklar ise de vazife cihetiyle merbut oldukları kaza ve sancak ve vilayet muhasebe memurlarının doğrudan doğruya emri altındadırlar.

(2) Vilayet baş tahsildarı umur-u hesabıyyede bir kaza mal müdürlüğünü idare edebilecek iktidarını haiz ve evsaf-ı matlub ile muttasıf olması lazım geleceği gibi liva baş tahsildarları ve tahsildar çavuşları ve suvari ve piyade tahsildarlarının o nisbette okuyup yazmağa ve bir köy ve mahallenin mürettebat-ı emiriyyesini rüyet ve teftiş edebilecek derecelerde hesap görmeğe ve umumen reküb muktedir bulunması ve bir cinne ve cinayetle mahkum edilmemiş ve zimmet-i emiriyye gibi mani-i hizmet bir şeyle lekelenmemiş olması meşruttur.

(3) Kazalarca tahsilatta bazı esbabdan dolayı rehavet veya batalet his olunur ise muhasebecinin emriyle merkez-i livaya merbut tahsildarlardan biri veya bir kaç merbut kazalar tahsilatına yardım etmek üzere memur edilebileceklerdir.

(4) Piyade tahsildarlardan maada umum tahsildaran her bir masrafı kendisine aid olma üzere birer hayvan beslemeğe ve umumi tayin olacak surette pek nesk elbise iktisa eylemeğe mecburdurlar.

(5) Bidayeten bir komisyon-u mahsus marifetiyle intihab ve tayin olunan tahsildaran sınıfı içinde hal ve vukuunda içlerinden gayret ve ikdam gösterdiği tahkik edenlerden terfian intihab ve arzı aid olduğu mahallin muhasebe baş memuruna aid olup tasdik memuriyeti deftredarın tensibi ve meclis-i idare-i vilayetin tasdikıyla icra olunur.

(6) Tahsildarlıkta bulunanların hasbelicab azl ve ihracları caiz değildir.

Azilleri mucip kabahatleri veya rehavetleri zuhurunda efradın kaza meclislerinin çavuşların liva meclisinde ve baş tahsildarların vilayet merkezinde tedkik-i kabahatleriyle sadır olacak karar vechile derkenarı kayıtları defterdara aiddir. Bunun hilafında azl ve failleri hakkında mucib-i mesuldür.

VAZİFE-İ MEMURİYET

(7) Evvela : Memur-u tahsili oldukları emval-i devletin icmalen mikdarını havi bir defter tutmak

Saniyen : Herbirinin takasiti mikdarını öğrenmek

Salisen : Tekasiti hululünden bir hafta içinde tekasiti gelmeyen emvalin zimmetdarlarını bulup borçlarını sandığa getirmesi lüzumunu tenbih ve ihtar etmek.

Rabian : Bu ihtardan bir hafta sonra zimmetdarlara muhasebe mühürüyle memhur ihbarnameyi isal ile isal eylediğini müşir zabıt varakası tutmak.

Hamisen : Zimmetini vermeyenlerin esbab-ı imtinalarını öğrenip cüzdanına işaretle muhasebeye malumat vermek.

Sadisen : Vergi kaleminden verilen tevziat pusulalarını yerlerine isal etmek.

Sebian : Ağnam yoklamasında yoklama heyetine katılmak

Seminen : Mütemarridinin emvalini hacz iktiza eder ise muamele-i hacziye icrasına hazır bulunmak.

Tasian : Mütemarridinin borçlarını tahsile suhuletbahş olacak ahvale dair bir şey görür ise derhal muhasebe memuruna bildirir.

Aşiran : Afat-ı semaviyyeden dolayı bazı mahaller hasara uğramakla tahsilata sekte geleceği tahakkuk eder ise olca muhasebe memurunu haberdar ederek lazımtahkik mevadın tahkikatında tahkik memurlarına delalet etmek.

Velhasıl muhasebe ve malmemurlarının mükellefiyetine karşı vasıta-ı icraiyyeleri olacaklarından tahsil-i emvale dair muhasebeden verilen evamiri icra eylemekten ibarettir.

(8) İhbarnamenin tebliğinden bir hafta sonra yine zimmetini teslim-i sandık etmeyen zimmetdarlar artık merkez zabıta tarafından bir zabır

kumandasıyla gönderilecek jandarmalar vasıtasıyla ahz olunarak merkez kazaya götürüleceklerinden ihbarnamenin tebliğinde burasını zimmetdara iyice anlatmak dahi tahsildarların vazaif-i aslilerindendir.

(9) Her ne nam ve bahane ile olursa olsun vakti vaktine ifay-ı vazife etmeyip de bazı mürettebe müsaadat icra eden tahsildaran bu müsaadattan mesûl ve tekrar vukuunda kat-ı maaş ve azl cezalarına mazhar edileceklerdir.

(10)Mütemadiyen kabzımallarla defter üzerine hesap görüp ahali zimmetinde olduğu iddia olunan mebalîğ için hafi ve celi tahkikat icrasıyla filhakika iddia sabit ise borçlu değil ise kabzımal teyfik ederek esbabıyla tahkikatını muhasebeye bildirecektir.

(11)Sene-i haliye malından her ne kadar bakaya bırakılır ise tahsildarın sui hareketine haml olunmak tabii olduğu gibi sene-i haliye varidatına hâlel getirilmeksizin sene-i sabika emvalinden vukubulan tahsilatı tahsildar için mucip olacağını bilip sene-i haliyeden bila mazeret bir habbe bakaya kalmamasına elden geldiği mertebe say ve ikdam eyleyecektir.

(12)Tahsildarlar hesap üzerine tahsilata memur olup hiçbir surette ve hiçbir nam altında icray-ı ceza ve şiddete mezun değildir.

Takasiti bir hafta geçmiş olan zimmet için ashabını ikaz ve bundan bir hafta sonra getirmeyenlere ihbarnameyi tebliğ eyleyerek üçüncü mertebede artık tahsildar yerine jandarma gelip ve şiddetle kendilerini merkez kazaya getireceğinden ol vakte kadar kalmamalarını tavsiye ve tenbih edecek ve yine getirilmez ise vechile artık kendisine iş kalmayıp jandarmaya tevdi-i umur edecektir.

Binabirin tahsildaran müsellaah olmayacakları ve icray-ı memuriyet için yanlarına jandarma refik olunmayacaktır.

(13)Piyade tahsildarlar kaza merkezi kasaba olan mahallerde kasabaların ve hayvan işlemeyecek surette dağlık mahallerde bazen kuranın tahsilatına memur olup vazaifi aynı süvari tahsildarı gibidir.

LAYİHA 4
ŞAKİR PAŞA LAYİHASI-4

Bakaya Tahsilatına Dair Maliye Nezareti Celilesine Yazılan 18 Kanunu evvel 312 Tarihli ve 1333 Numaralı Arıza Suretidir.

Diyarbakırdan

Vilayet-i sittede hazine-i celile varidatından devletçe gereği gibi his olunacak bir miktarın bakayada na tahsil kaldığı devirve teftiş esnasında peyderpey arz olunmuşdu. Melfuf pusula mütalaasından rehin-i ilm-i ali-i nezaretpenahileridir.

Vilayetler	Sene-i haliye varidatı muhamminesi	Sene-i sabıka bakayası
Erzurum Vilayeti	23 885 000	21 642 135
Sivas Vilayeti	39 904 630	57 055 193
Mamuratelaziz "	15 266 290	33 179 780
Bitlis Vilayeti	13 495 988	73 540 000
Van Vilayeti	11 192 836	11 948 143
Diyarbakir Vilayeti	<u>17 396 514</u>	<u>72 162 785</u>
TOPLAM	121 141 258	269 528 036

Olacağı üzere vilayat-ı sittenin bir senelik kaffe-i varidatı yüz yirmi üç milyonu ve nüfusu muharrerinin beherine isabet eden mükellefiyet ise otuz kuruşu tecavüz etmeyip memleketin bugünkü fikdan-ı servetiyle beraber ahalinin tahammülü fevkinde olmadığı derkar iken üçyüz senesinden berü bekayanın miktarı ikiyüz yetmiş altı milyon derecesine varmış olacağı görülüyor. Buna bir tedbir edilmez ise sene besene miktarı tezayüd ederek varidat-ı devletin kısm-ı küllisi bakaya namıyla mahv ve telef olmak endişesiyle varid-i hatırdır.

Bakayanın bütçede tezayüdü esbabının tayin-i mahiyetine gelince emr ü cebayetin yolsuzluğuve tahsil-i emvale memur olanların himmetsizliği sözüyle hülasa edilmek kabil ise de esnay-ı teftişte tahkik edilen bazı mevad-ı mahsusaya mütaallik teferruatın ayrıca tafsil olunmasına lüzum ve mecburiyet his

olunmuştur.

Varidata dair mütekaddim 17 Kanunu evvel 312 tarihli ve 1275 rakamlı mufassal ariza-i aciznemde dahi arız aldığı üzere aşar ihalesinde kudretsiz mültezimler icad olunması resm-i ağnamın tahsilinin mal üzerine icrası lazım gelir iken defter üzerene tahsilat icrasına kalkışılması bedelat-ı askeriyyede ise tevzi ve tahsilin muhtelif maksadlara ita etmesiyle ana mukabele edecek elde sahih bir nüfus defteri bulunamaması emlak vergisinde dahi mükellefiyete emlakin kıyem-i mevhumesi esas ittihaz olup halbuki emlakin kıyem-i hakikiyyesi mükellefiyetle mütenasib olmadığından şikayet-i mütemadiye zuhur etmesi gibi emr-i cebayeti sektedar eden bazı nekayıs nizamiyyeden maada bir takım hususi maddeler dahi tahkik olunmuştur.

Ezan cümletahsilat nizamnamesi mucibince kabzımallar marifetiyle tahsil olunmak lazım gelen tevzi pusulaları ahaliye tevzi olunurak kabzımallar yedinde kaldığından tahsilat için ahali sıkıştırıldıkça tevzi pusulaları üzerine muamele ceryan etmeyip kabzımallar açıktan toplayabildiği parenin bir kısmını sandığa teslim etmeğe ve diğer kısmını da zimmetine geçirmeğe itiyad eylemiş olmalarıyla şimdi kabzımallar ile hesaba girişilecek olur ise bakayada bulunan verginin bir kısmı bunlar zimmetinde ve bazen kabzımallar tarafından vukubulan teslimat için sandık emaneti tarafından verilen pusulaların bakayadan mahsubu icra olunmayarak açıkta bırakıldığı ledettahkik anlaşıldığına bir kısmı da sandık emaneti zimmetinde bulunmuş olmak tabiidir.

Bu hallere nazaran muhasebe memurlarının devirleri icrasında defter üzerine ceryan etmiş olan devir muamelesinde tahsil olunmuş bir takım bir takım mebaliği tahsilat sütununda görülmeyerek bakaya hanesinde kalmış olmak ihtimali cay-i mülahatadır.

Aşar tahsilatında mültezimlerden pek çoğu tediyesine mecbur olduğu zemameti mümkün olduğu mertebe yed-i ihtikarında tutmakta faide mütalaasına düşmek ve lieclil kefare ortaya koyduğu emlakin kıyem-i asliyesinden ziyade borçlu kalan bazı mültezimler ise elindeki nakit mevcude mukabil kıymet-i mevhumasi nemalı bir malını mal sandığına terkde daha ziyade müstefid olmak gibi esbab-ı mütesabika ve mütevaliyeden başka birde icra memurlarının bazı mütalat-ı mahsusaya binaen infaz-ı ahkamda tecviz-i terazi eylemesi ve bazen sahibinin hatırına muraaten müzayedeye çıkarılan emlake talib ve rağib zuhur eylememesi misillü esbab-ı hakikiyyenin dahi bakayada tesirâtı münker değildir.

Elhasıl sur-u muhtelifle ile müsamahaya düşüp tahsil olunamayan bakaya ile beraber mahal-i tahsili bulunamayanlar birleşdikçe her nevi bakaya miktarları günden güne mütezayid ve eshab-ı zimem hakkında bazı mertebe itimad ve müsaade gösterildikçe borçlarını tesviye arzusunda bulunanlar dahi vergisini verip borcdan kurtulmak gibi şehrah-ı istikamet ve hamiyetten mütekaid olmuş ve olmakta bulunmuşlardır.

Vakit vakit mümteniul tahsil denilerek bakaya afvi tarzında devletçe gösterilen asar-ı merhamet ise ashab-ı zimemi ümid-i intifaa düşürmekte bulunmasıyla ve bunca külliyetli bakaya mevcut iken sene-i haliye varidatının tahsilatı dahi tezebzübden kurtarılmamasıyla bakaya edilecek tedbirin birinci fıkrası sene-i haliye maliyesine malından habbe-i vahide bakaya bırakılmaması için her güne ihtiyar-ı şiddet ve ikdam olunmak ve bakaya malındandahi mümteniul tahsil olanlarla kabil tahsil olanları tefrik olunarak mütefakkıyata göre bir çare aramaktan ibarettir.

İşte meseleyi bu nokta-i nazardan muhakeme ederek tedbir ve çare olmak mütalaasıyla arz-ı hatıra cüret olundu.

İmdi sene-i haliye tahsilatı maliye memurlarıyla tahsildaran ve merkezlerde müteşekkil tahsilat komisyonları için vazife-i asliyeden addiyle bu bahisde edilecek kusur bu memurlar için mucib-i mesuliyet adolunmak yani hangi kaza ve sancak dahilinde sene-i haliyeden his olunacak derecelerde bakaya kalmış ise gereği gibi teftiş ettirilip bakaya kalması her kimin kusurundan münbais ise bais olanlar tevbih ve kat-ı maaş ve azl ve tebdil gibi cezalara duçar olacakları kavlen ve fiilen memurine anlatılarak o ciheti temin edilmek maddesi tedabir-i müttehizeye esas olmak üzere kabul buyurulması icab eder. zira bu suretle sene-i haliye malı temin olunmaksızın edilecek teşebbüs sene-i haliye malından yeni bakaya vukuunu intac ederek devletçe istifade olunamayıp her ne değlü ikdam olursa rehavet-i sabıkanın avdeti zaruridir.

Ber minval maruz tahsilat-ı haliye temin olunduktan sonra her sancak dahilinde bakaya emvalini tahsil zımında seyyar birer tahsilat komisyonu teşkil edilerek bu komisyonlara köylere ve mahallelere bizzat azimetle defter mucibince bakayanın hak ve hakikatini tedkik ve bunlar içinde mümteni ve müteassir ve mümkün olanlar tefrik edilip mümteniul tahsil olanları esbab-ı emtaiyyesinin tasrihiyle ayrı bir deftere sebt ve müteassirleri icabı vechile bilimhal tekasite rabtı ve mümkün olanları tahsil etmek vazifesi tahmil

olunsadevletçe bakayadan ne derecelerde tahsilat vukuu muhtemel olduğu meydana çıkacağından tebeyyün edecek hale tevfik-i muamele imkanı hasıl olacağından istibah yoktur.

İşte bu esas üzerine vilayetlerce her sancağa mahsus birer bakaya komisyonu teşkil ile evvel emirde kurada bulunan bakaya muhasebe ve vergi kalemlerindeki defterle mukayese olunarak ve adeta kabzımallar ile hesab görülerek köylüye aid bakaya her neden ibaret ise tedkik olunup zimmetdarların ahval-i haliye ve istikbaliyesine ve tehiratın esbabına nazaran sunuf-u selasenin hangisine aid ise ana göre tahsilata himmet eylemek lazımgelir. Bu vechile edilen tahkikat neticesi olarak komisyon defterinde gösterilen mümteniul tahsil bakaya hakkında mal memurlarınca bir ikinci teftiş icrasıyla defterin muhteviyatı tedkik ve merkez-i tahsilat komisyonları tarafından dahi tasdik olunduktan ve nezaret-i celilelerine arz ile emr-i istihsal edildikten sonra kayıtları bitterkim bakayadan tenzil ve mümkünüt tahsilolanlar ise ya nakden veya emlak ve arazinin tefriğiyle tahsil olunduğu halde bakaya yalnız ikinci neviden olan mütassirül tahsil kısmını inhisar edip buda tekasit-i muayyineye ve sened ve kefalete rabt olunarak temin olunmuş bulunur.

Aşar bedelatının temini zımnında mültezimler tarafından debozito edilen emlakin satılamaması zımnında hatıra riayeten talib ve rağib zuhur etmemesi tahsilatın sürüncemede kalması müstelzim esbab cümlesinden bulunduğu atıkan arz olunmuştu. Buna mukabil ber minval muharrer hatıra riayetden veya ahar mütalaattan münbais olmak üzere bedel-i layıkını ve hazinenin matlubu olan meblağı tediye kafi bir dereceyi bulamadığı takdirde bu makuleler hakkında mevdu nizamata ahkamı bazı mürettebe tadil ile müddet-i müzayede hitamında daha ziyadeye tahmili var ise son pey üzerine yüzde beş kadar bir şey zam edilerek tefriği kaide ittihaz olacak olur ise atısı için emlak sahipleri temerrüd ve tavizden ve talib olanlar hatıra riayetden vaz geçerek çıkarılacak emlake pey sürecekleri derkardır.

Bu suretle şimdi elde bulunan emlak merhun ve mehkune ya satulup veyahut tefriğ edilip bakayanın hayli mühim bir kısmının tahsilatına yol açılmak ve sair cihetlerce dahi tahsilat icra edilmek imkanı hasıl olacağına istibah yoktur. İşbu bakaya tahsilatı komisyonlarını umur memurlarını menfaat-ı hazineye muvafık bir suretle icraya teşvik için ikasına bakaya tahsilattan haracrah mukabil cüzi birer maaş tahsis olunmakla beraber tahsil edecekleri bakayadan

dahi bir hisse ifrazı madde-i iktiza eder.

Mesela 309 senesi nihayetine kadar olan seneler bakaya-yı atıkaşı tahsilatından yüzde beş ve bundan sonrası için sene-i haliye dahil olmaksızın yüzde iki ve tekasite rabt olunanlardan dahi tekasitin tesviyesinde ifa olunmak üzere yüzde üç derecesinde bir şey verilse muhsenatı mucip olacağı hatıra gelir. Komisyonların suret-i terkibiyelerine gelince bu hususda en ziyade malumatlı bulunmaları tabii olan vergi memurların istihdamına imkan var ise bu memurların riyaset altında bir muhasebe katibi ve biri müslim ve diğeri gayri müslim iki azadan ve bir de herhangi nahiyenin tahsilatına teşebbüs olunur ise ol nahiyenin müdir ve vergi katiblerinden terkip olunması muvafık maslahattır.

İşbu seyyar bakaya tahsilatı komisyonları merkezlerde mukim bulunacak tahsilat komisyonunun teşebbüsatını sektedar edecek her bir muameleden tevki etmek üzere emir aldıkları taktirde yekdiğere muavenette bulunmaları tabiidir.

Bakaya tahsilatına dair hatıra gelen hususat maruzat-ı çakeranem dairesinde olur. Balada arz olunduğu vechile varidat-ı devletten bu kadar külliyetli bakayanın tahsili emrinde hiçbir şey yapılmamakta umur-u hesebiyyenin teşviş ve tezebzübünü mucip ahvalin kabul-u devamını mutazammın bir cevaz zımnı olduktan başka menafi-i hazine aleyhinde gayet fena bir tesir hasıl etmekte bulunduğundan minval-i muharrer üzere komisyonlar vasıtasıyla bakaya tahsilatından nezaret-i celilelerince mahzur mütalaası var ise mahzursuz bir şekil ve kalıba ifrağı velhasıl hal-ı hazıra nihayet verilse ahval-i maliyece feraiz-i umurdan olduğunun arz ve ihtarına müsaraat olacağına ol babda.

LAYİHA-5
MÜŞİR ŞAKİR PAŞA-5

Menabi-i Varidata Dair İki Hatıranın Rabtıyla Dahiliye Nezaret-i Celilesine
16 Şubat 312 tarihli ve 1439 Numaralı Tahrirat Suretidir

Halebden

Tevsi-i varidat hakkında Hicazda maada vilayata tebliğ buyurulan talimat suretinin irsal buyurulduğuna dair 17 teşrini sani 312 tarihli ve 72 rakamlı umumdan bahisle 19 teşrini sani 312 tarihli ve 73 rakamlı tahrir-i ali nezaretpenahileri hema zib olarak şayan olduğu ehemmiyete binaen mükerreren mütalaa ve kırat olundu.

Müstağni-i arz ve tafsil olduğu üzere hazine-i celilenin varidatı menba-i varidat olan tebaa-i şahanenin servet ve mütenasib olur ahalinin servette tahammülü olmadığı halde edilecek tedabirin neticesi akim olmak zaruri olduğundan hazinece tevsi-i varidat maksadına ahalinin tezyid-i serveti ve ticaret ve ziraatın vüsati maddesi esas olmak iktiza eder.

Bu esas dermeyan olunmadıkça vehle-i evvelide edilecek varidatın menabii dahi az vakit içinde kuruyup yalnız idrak ve defatir üzerinde varidat görünmekten başka bir işe yaramayacağı nazara alındığı halde tezyid-i varidat tarikinin üssül hareketi ahalinin tevsii servetini ve mahsulat-ı dahiliyyenin tezyid-i kıymetini müstelzim tedabirin birinci mertebede mevkii icraya vazı noktası olmak ve binabirin maslahatın o cihetine cidden ehemmiyet verilmek bu davanın netayic-i tabiiyesinden olmak lazımgelir.

Gerçi servet-i ahaliyi mucip teşebbüsün semeratı vehleten iktitaf olunamayacağına derhal buna muzayaka-i maliye-i haliyenin derecatı tez elden hazineye varidat bulunması için tedbir ittihazı lüzum ve mecburiyyeti istilzam edeceğine binaen servet-i ahaliyi mucip tedabir-i taciliyye intizarına tahammül olmayıp hal-ı hazırda çaresiz olacak bazı menabi-i varidat tedarik olunmak cihetini mütalaaya mecburiyet vermiş olduğu kabil-i inkar değil ise de zaman-ı leyyinde hazineye tedariki mutasavvir olan varidat ber minval muharrer kudretsizlik beliiyesiyle pek uzun müddet devam edemeyip mevhum bir hal kesb eylediği takdirde şimdi bazı mürettebe müşkilatı memul olan tevsi-i servet-i ahali ol vakitler bütün бүкүн güçleşip ileride ilm-i servete müteallik tedabir

ittihazı daha ziyade müşkilatı intac ederek tatbikata mahal olmasa bile pek müteassir olacağından ve mamafih derhal varidat menbaı bulunup mevki-i tatbika konulmakla beraber servet-i ahaliyi mucip teşebbüsata dahi başlanmakta yekdiğere mani bir cihet olmadığına her iki cihete aid arz hatıraya mani ve hail olmadığı tahattur olunur.

İşte bu nokta-i nazardan muhakeme ederek evvel emirde ahali için mucib-i servet olabileceği tahattur olunan tedabir başka ve derhal varidat istihsaline müsaïd olanları başka gösterilerek tanzim olunan defter kulaklı iki kıta hülasa leffen takdim kılınmış ve bunlar içinde devletçe kabul ve tasdik olunanları bulunduğu takdirde sur-u tatbikiyyesi için layha olan hatıranın mufassal suretinin arzına müsaraaat olunacağı derkar bulunmuş olmağla olbabda.

Ahali İçin Mucib-i Servet Olabileceği Tahattur Olunan ve İşbu Tahrirata Merbut Birinci hulasadır.

Birinci Madde: Tarik ve meabir ve sair umur-u nafia tesviye ve inşasıyla nakliyata ve dahili gümrüklerin ilgasıyla ticarete suhulet gösterilerek mahsulat-ı dahiliyyeye bir kıymet verilmesi,

Gerek babialiye ve gerek nafia nezaret-i celilesine defeat ile arz eylediğim vechile yolsuzluk belasıyla Anadoludaki vesait-i nakliye tezyid-i servet edecek nakliyata kafi değildir. Yolların ademi müsaadesine mebni istimali zaruri olan ve kağı tabir olunan iki tekerlekli arabalar nihayet ikiyüz kıyyeden ziyade hamule nakline muhtemel olmadığından bizzarure hayvan sırtında nakliyata ihtiyac hasıl ve bu cihetle hasılat-ı dahiliyyenin mahreclere kadar nakliyesi bir hayli meblağla vasıl olarak ekseri vakitte asıl malik bedelini ekl ve belığ etmekte ve rekabet-i hariciyye mahrecdeki malik kıymetini kıymetini düşürmekte bulunmasıyla kadimen cari olan ticaret mahv ve berbad olmak derecesine gelmiş ve ziraat de ticarete tebean mikdarca gereği gibi tedenni eylemiştir.

Bu haller üzerine munzam olan dahili gümrüğü ise mahsulatı bütün bütün kıymetten düşürmüş ve ticaretin bozulmasından failer dahi tevsii hasılatıtan adem-i istifade hasebiyle meyüs kalmıştır. Mesele bu gün makarrı saltanat-ı seniyyede on iki kuruş derecesinde fiat eden sade yağ buralarda altı altıbuçuk kuruş kıymetinde bulunmasından ve dört beş kuruş eden ala bezin elli altmış paraya tenezzül etmiş olmasından dolayı bunu imal edenler yalnız sarfiyat-ı

dahiliyye derecesiyle kanaat ve ticari haric tahmil-i nakliyat ve gümrük masrafı vermekten ise bu ticaretten ferağat etmek macburiyetinde bulunmuşlardır.

Ticaretgah olan mahallerde keçi yollarına bedel sehlül mürur şoseler ve dağlık mahallerde kağnya bedel istimale müsaid Rumelide müstamel dört tekerlekli arabalar yapıdırılsa ikiyüz kıyyeye bedel dörtheş yüz kıyyeyi suhuletle nakl etmek kabil olacağına binaen nakliyat ekalli me yekün nisfe tenezzül etmekle beraber dahili gümrüklerin lağvından dolayı masarır-ı zaide bertaraf olarak hasılat-ı mahalliye ticarete salih bir hale gelmiş olduğundan şimdi madum olan ticaret yeni başdan vücud bulup hem faili ve hemde tüccarı için istifade yolu açılmış ve bu suretle mahsulat-ı dahiliyyenin kıymeti ve o nisbette mahsulat sahiblerinin ziraat ve serveti mütezayid olmuş bulunacağına iştibah yoktur.

İkinci madde: Teshil-i nakliyat cümlesinden olarak memalik-i şahanede bulunan büyük nehirlerin ve bazı göllerin seyr-i sefayine kabil olanlarının dahi bazı ameliyat icrasıyla mecray-ı ticaret haline konulması.

Anadolu memalik-i şahanede Karadeniz ve Akdenizde mensub olup mecrayı ticaret haline konulması mümkün olan Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya, Mihalıç, Menderes, Seyhan, Ceyhan ve Asi nehirleri ve bahr-i Hazara dökülen Aras ve basra körfezine muttasıl Fırat ve Dicle nehirleri ve Zap suyugibi mecrayı bazılarında umumen ve bazılarında kısmen seyr-i sefayin kabiliyeti olup mecrayı mezkurede Anadolunun hemen her tarafını ihata eylemiş olmalarıyla bunlardan müstefid olacak vilayat-ı şahanede istifadenin ehemmiyeti nisbetinde sermayeyi cem edebilecek şirketler teşkil olunmuş olan vapurlar bila vakit tedarik olunarak veyahut talib olan tebea-i şahaneye tahdid-i müddetle imtiyaz verilerek vapur işletilmesi esbabının istihsali ve bunların mecrayı ticaret makamında istimalleri fevkalade mucib-i istifadedir. Göllere gelince göllerin ekseri deniz ve enhar gibi meharic-i tabiiyyeden müfasil olduklarına mebni bu gibilerin ihracaat nevinden olan ticaret hizmetleri mahdud isede pek ziyade kabiliyyet-i tabiiyyeleri hasebiyle seyri sefayin pek sehil olmakla beraber muamelat-ı dahiliyyeye teshil edecekleri derkar ve bazılarının ise doğrudan doğruya veyahud kantaralarında bazı ayaklar inşasıyla meharice ittisalatı istihsal olunabilmek imkanı aşikar olmakla Van gölünde ve konya civarında Tuz gölü Eğridir Beyşehir ve Burdur gölleri ve Sabanca gölü ve Bursa dahilinde ve Manyas göllerinde dahi vapurlar tedarikiyle işledilmesi emrinde erbab-ı ticaretin teşviki ve iktiza eder ise mecburiyeti kaidesinin ittihazı

menafi-i ticariyyeyi ve bu da servet-i dahiliyyeyi mucip olacağında ıstibah yoktur.

Üçüncü madde: Ticaret ve ziraate hail bazı ahvalin izalesiyle şimdi varidat alınmayan mevkiden hasılat ve varidat vücuda getirmek.

Babıaliye takdim olunan diğer ariza-i çakeranemde suret-i mahsusada arz ve tafsil olunduğu vechile mesela Elcezire gibi her türlü umrana salih ve ve müstaid arazinin mani-i umran ve ziraati olan tecevüzata ve arazinin ve etrafındaki ekradin ıslah haliyle şimdiki hal bidavetine nihayet verilecek ciddi tedabir ittihaz kılındığı takdirde Elcezire kıtasının gerek devlet ve gerek ahalice gerçekten bir menbaı servet olacağı derkardır.

Dördüncü madde: Ağnam resminin istihsali kaziiyesinin ahar bir kalıba ifrağıyla bu taraflarca gereği gibi ileri gitmiş olan mektumatın zahire ihracı.

18 Kanunu evvel 312 tarihli mufassal ariza-i acizanemde tafsilatını ve sur-u icraiyyesini maliye nezaret-i celilesine arz eylediğim vechile buralarca beher koyunun değeri ve hasılatı şimdiki vergiyi ifaya mütahammil olmadığı halde üzerine daha yirmi para zammı maksada taban tabana zıd netice hasıl edeceğinde ve bundan da hazine ile beraber en ziyade fukara-ı ahali mutazarrır olacağında ıstibah yoktur

Fikr-i kasır-ı acizaname kalır ise ağnam bedelatı zam olunacak yerde her yerin haline göre tenzil edilmek ve fakat mektumatı zahire çıkarılmak iktiza eder. Ya ber minval muharrer tafsil etmiş olduğum suretle veyahud suret-i aharla mektumatın zahire ihracı çaresi bulunacak olur ise tenzilat icra olunsu bile mektumattan rüsum-u ağnamın bir hayli tezayüd edeceği ve artık bakayaya da meydan bırakılmayacağı derkardır.

Beşinci madde: Faiz muamelatının tadili ile ve muhakemede karar karine davasına bir suret ita ile ikraz ve istikraz meselesinin teshili.

Ziratin tevsii ticaretin tevsiine tabi olacağına ve faiz resmi her nevi ticaretten daha menfaat getirdikçe asıl ticarete teşebbüsden ise erbab-ı gınanın murabahacılık cihetini iltizam etmeleri tabi bulunduğu binaen bu çare edilerek erbab-ı servetin ticarete sevkine erbab-ı ihtiyac için dahi ucuz faiz ile akçe tedarikine yol açılması en ciddi bir tedbir olacağından seneden seneye bittedric tenzil olunmak üzere faiz resminin yüzde dokuzdan yüzde altıya tenzili bu nazariyatın netice-i tabiiyesindendir.

Karar-ı karine meselesi hukuk davalarında hakk-ı sarihe istihsal için pek çok

zamanlar gaib edilmesi ve binabirin ikraz ve istikraz umurunda bu cihetin mukriza hamli-i emniyet bulunmasından dolayı bir çok servet mahzun ve mektum kalarakistifade-i umumiyyenin bir kısmının zayi edilmesi istilzam ettiği anlaşılmışla adliye nezaret-i celilesine 1 Kanunu evvel 312 tarihli arıza-ı çakeranemle arz olunduğu vechile kanunun bu fıkrasının bazı mertebe tadil edilmesi servet-i umumiyyenin tevsii nokta-i nazarından mühim olsa gerektir.

Altıncı madde: Dahili şirketler meselesinde emsal alınmayıp gerek umur-u nafiaya ve gerek havaic-i zaruriyye-i umumiyyeden olan şeker ve mum ve şişe ve iplik ve sair bu makule fabrikalar tesisi zımında şirketler teşkiline hükümetçe erbab-ı serveti sevk ve teşvik olunmak.

Dahili şirketler tesisinde şimdiye kadar gerek vilayatta ve gerek merkez-i saltanatda gösterilen emsal muamelesi mahalli sanayi-i servetin pek çok kereler yed-i ecanibi geçmesini istilzam etmekte bulunduğu kabil-i inkar değildir.

Bu makule tesisat-ı hayriyye ve nafia vücuda getirmek fikriyle teşkil eden şirketler hakkında emsal cihetini ilzamdı ise bilakis müsaade-i mahsusa iltizam olunması ve hatta hükümet-i mahalliye tarafından ahalinin bu hususa teşvik ve ve muavenet-ı istimalatları emrinde kusur olunmaması ve fakat mani-i umran ve terakki olan inhisar cihetinde mümkün olduğunca emsal edilmesi iktiza eder.

Yedinci madde: Mahsulat-ı dahiliyyenin kıymettar ve nakli asan olan kısımlarının vilayat dahilinde tevsii ve terakkisi emrinde hükümetçe muavenat ve olunmamak.

Memalik-i şahanede hemen hemen yegane menba-ı servet ıtlak olunan mahsulat arazinin kısm-ı azamı hayvanata münhasır olup rekabet-i hariciyye hasebiyle ekser mahaller bu gibi mahsulatını harice çıkarmaktan mahrum olduğuna binaen öyle uzak mahaller erbab-ı ziraatı himmet ve gayretlerini sarfiyat-ı dahiliyye derecesine kasr ve hasr etmek mecburiyetinde bulunmakla bu menbaı servet dahi istenilmeyecek hale gelmiştir.

Mademki memalik-i şahane arazisi vasi ve her suretle münbit ve mahsuldardır. hayvanat-ı araziyyeden başka kolaylıkla nakl olunabilecek mahsulatın yani ipek, keten, pamuk, afyon, ve sair bu makule bahada ağır yükte hafif mezruatın her tarafda tezyid miktarına ve cabeca tut ormanları yetiştirilmesine fevkalaade himmet olunmakla beraber harice nakli mümkün meyva ağaçları ettirilmesi hükümetçe itina olunmak hususunun az vakit

içinde eseri görülerek memleket için mucib-i servet olacağında ıstibah yoktur.

Bir de ormana ihtiyac-ı sahih olan mahallerde kura ahalisine karyeleri civarında ağaç mecbur etmekle beraber orman yetiştirmek teşebbüsünde bulunan ağniya-ı ahaliye dahi arazice bazı müsaadat icrası suretinde edilecek muavenet ihtiyac-ı ahaliye pek çok hizmet ve mamafih havası olan mahallerin havası dahi bu eserden gereği gibi iktisab-ı ceyadet eder.

Sekizinci madde: Servet-i mahremane adedine dahil olan meadin-i medfunenin işledilmesi maden nizamnamesinin mucip müşkilatı olan fıkaraatın hiç olmaz ise tebea-i şahane hakkında tadili.

Meadin-i arziyye medfun kaldıkça servet adedine dahil olamayacaklarından gerek meadin-i mekşufenin kal ve imal edilmesinde ve gerek meadini gayri mekşufenin bittaharri zahire ihracıyla işledilmesinde hasılat-ı vakia mahsulat-ı arziyyeden ziyade mucib-i servet olduğu münker olmamak lazım gelir maden nizamnamesinin amil ve müteharrileri ürkütecek fıkaraatça tadilat icra olunup dahil-i memlekette fırınlar ve fabrikalar inşasıyla maden imal edecek olanlara fevkalade müsaadat icrası ve müsaadat içinde mümkün olanlarının cevher halinde Avrupaya naklindense' marezzikr kalhanelerde mümkün mertebe tasfiyesiyle nakilleri esbabının istihsali ilm-i servetçe aranılacak tedabir-i asliyedendir.

Dokuzuncu madde: Damızlık hayvanatın ıslah-ı cinsi zımnında tedabir-i mahsusa ittihazıyla hayvanat-ı mevcude kıymetinin tezayüdü.

Memalik-i mahrusa-i şahanenin hayvanat yetiştirmeğe salih olup hayvanat için hiçbir ıslah-ı cinse ait usul ve cebayete tabi olmadığı cihetle cinsleri ve değerleri gayet aşağı olduğundan bu nevi servet ahaliye dahi müflid bir halde değildir.

Cins-i feres için lüzumu kadar fahul tedariki ve halkın ellerindeki hayvanatın irtifai ve cesametine göre muhtelif fiatlar tayin olunarak orduy-u hümayunlar ihtiyacatının ölçüye bakılmayarak anlardan tedariki ve sağır hayvanların yalnız dağlarda ve meralarda rai ettirilmek ile kanaat olunup hiç olmaz ise mevsim-i şitada kuvvet ve cesametini tezyide hadim mezruat ile başlanması gibi kavaid ittihazıyla şimdiki şekil ve kıyafetlerinin ıslahı kıymeklerini gereği gibi arttıracığından servet-i ahali bu vesile ile dahi tezayüd etmiş bulunur.

Onuncu madde: Ahali ile taalluku olan memurinin gayri meşru para ele

geçirmek mecburiyetlerinin izalesi.

Umum memur maaşatının yüzde on katı tezyid-i varidat arzusuna tamamıyla zıd ve muhalifdir. Gerçi memurin maaşatından tenkîh-ı maaş imkanı vardır. Ancak bu mesele zaten maaşları hadd-ı kifayede olmayan memurine kadar tevsi olunmayıp beşbinden bu kadar maaşlara hasr olunmak iktiza eder. Mesela beşbinden onbin kuruş maaşa kadar yüzde beş ve onbinden yirmibine kadar yüzde onu ve yirmi binden ziyadesinin yüzde onbeşi kat olursa memurin maddeten mucip şikayet olunamaz ise de aile iâşesi mecburiyetinde bulunan küçük maaşlı bir adam şimdiki maaşla bile bu mecburiyetini ifa edememekte olmasıyla içlerinden pek çoğu gayri meşru suretle ikmal-i nevakısa koyulmuş ve binabirin devletin varidat ve masarifatı üzerinden sui istimalat kapısı açılıp varidat tenakısa ve masarifat ise tezayüde başlamış olduğunu inkar edebilecek hiç bir memur yoktur zan ederim. Hal böyle iken hataya-ı sabıkanın bu kere de iadesi yolu tutulması ve bu vechile ui istimalata bir derecede daha mecburiyet verilmesi ne derecelerde şayan-ı istidrab olduğunutafsil iktiza eder. Küçük maaşlardan tenzil olunacak yerde büyük maaşlardan ve adet üzerinden icra olunacak tenkihat sayesinde küçük maaşlardan hadd-ı lazimeisali ve alelhusus varidatın temini mültezim ise tedahül-ü maaş meselesine nihayet verilip herkes maaşlarını vakit ve zamanında alabilmek esbabının istihsali iktiza eder ki bu suret pek de müşkil olmasa gerektir.

Onbirinci madde: Reji meselesinin kalıb-ı ahara ifrağıyla bir kısım ahalinin izmihlalini mucip olan ahvale nihayet verilmesi.

Reji idaresi muamelat-ı hazırasında bir taraftan tütün ziraatını kasr ettikten başka bu ziraatla meluf halkın mahsul-ü sayı ve ikdamını mübayaada istinkaf ve mahsulü anbarda hıfz etmek bahanesiyle halkın zararına icrasına inhimak göstermekte bulunmasıyla ahaliyi kaçak tütün satmağa mecbur eylediğinden bu ademler ile reji kolcuları ve hükümet zabıtası arasında çok defa kanlı müsademeler vukua gelerek bundan dolayı senevi tebea-i şahaneden bir hayli telefât olduğu ve işbu telefâtın diyeti hesab olursa rejinin hazine-i devlete vermekte olduğu yedi yüz elli bin lirayı tecavüz edeceği zan ve tahmin olunur. Bu hallerden ise duhan ziraatı için her memleketin mahsulünün diğerine göre tarlanın beher evlekine veyahud dönümüne beşbin bir resim alınmak ve bu resim maktu vermeksizin ve ruhsat alınmaksızın tütün ziraat eyleyenlerin mahsülleri zaman idrakine karib teftişat icrasıyla kıla' ve olunmak şartıyla

duhan beyiyesine serbesti-i kamil verse bundan reji idaresinin masarır-ı umumiyyesi için bir hayli tenzilat icrasıyla beraber hasılat-ı umumiyye bir buçuk milyon liradan aşağı düşmeyeceği tahmin olunmakta bulunduğundan her bir ciheti daha etraflı mütalaa olunarak reji idaresiyle bir suret kararlaştırılma serbesti-i ticaret ve ziraat nokta-i nazarından pek büyük faideyi müstelzim olacağı tahattur olunur.

Derhal Varidat İstihsaline Müsaid Olan İkinci Hülasanın Suretidir.

Birinci madde: Aşarın mukataa zemin tarzında araziye tahmiliyle mültezim temettüü namıyla yüzde yirmi derecesinde bedelen zamayim icrası.

Merbuten takdim olunan nizamname müsveddesi mütalaaasından malum olacağı vechile bedelat-ı sabıkanın beş veya altı seneliğinin vasatısı alınarak arazinin dönümü veya cerib-i aşariyyesi dahi ahalinin takdiri ile sebt-i defter ettirilerek yüzde yirmi miktarı veyahud tensib olunacak surette daha ziyade veya az zamayim ilavesiyle hasılatın arazinin dönümü veya ceribine taksiminden kura ahalisinin umumen ve mütüselsilene yekdiğere kefalet etmesi şartıyla her sahib-i arazi kendi malikinin mültezimi haline ircaı ve tasarruf haricinde kalan arazinin tasarrufuna ruhsat verildikçe emsali dairesinde başkaca mukataa-i zemin tahsisi eylemek suretinde bir tedbirden ibarettir. Bu hale göre dört milyon derecesinde tahmin olunan aşar bedelatına ahaliye bar olmayarak birdenbire sekiz yüz bin lira zamayim icra olunmuş olacağı ve çünkü işbu yüzde yirmi mültezim temettüününün aşağısı olacağına nazaran zürra dahi bundan dolayı ziyade birşey vermeyeceği bi ihtibahdır.

İkinci madde: Taleb vukuunda bedel-i öşrü sairleri gibi vermek şartıyla mukataa istika olunarak bir bedel mukabilinde arazi-i öşriyyenin mülkiyet suretinde tasarrufuna ruhsat itası.

Birinci fıkranın mevki-i vazından sonrataleb vukubuldukça bedelisekiz sene zarfında mukataa tediye edilmek üzere iktiza-ı hale göreittihaz edilecek usul ve kavaide tatbikan ve mütekaddim nizamname müsveddesinin 27,28inci maddelerine tevfiikan arazi-i öşriyyenin mülkiyet suretiyle tasarrufuna ruhsat verilmesi yani arazi-i mezkure mülk-ü sarf misillü adiyen intikal ederek tapu mislû vermek ve müstehak-ı tapu olmak ve ebniye inşasından mahrum kalmak gibi arazi kanunnamesinin mani-i umran fikaratının bu makule arazi hakkında tadil edilmesi ile beraber devlete karşı mükellefiyette yine usul ve kavaid-i

salifeye tabi tutulmak suretinde arazi tasarrufuna bir suret verildiği halde hazinenin varidat-ı sabıkası tedenni etmeyerek bir hayli varidat-ı zaide ele geçeceği aşikardır.

Üçüncü madde: Arazi-i mevat ile miriye aid otlak ve meranın ve arazi-i mahlulenin birinvi maddeded derc edilen mukataa-i zemini tediye şartıyla talib olan köylülere ve köylüler talib olmadığı halde ahar taliblere bedelin cüziyyetine bakılmayarak parça parça hemen ihale ve tefvizi.

Kezalik birinci fıkra ahkamı mevki-i tatbika konulduktan sonra hazineye aid arazi-i mevat ve sair arazi-i mahlulenin taliblerine tefvizi masrafsız tezyid-i varidattan ibaret olmakla tefviz için alınan kıymetin hükmü yoktur. Yalnız dikkat olunmak lazım gelen cihet bu maddenin mukataa-i zemin meselesinin kabulünden sonra mevki-i tatbika vazı indifa-ı ahalinin ihtiyacı meselesinin evvel emirde nazara alınması kazıyyesinde dir.

Dördüncü madde: İstanbul ve bilad-ı selase ve sair kasabat ve kurada bulunan evkafa aid musakkafatın taleb vukuunda kezalik takdir olunacak ve mukataa istifa edilecek bir bedel mukahilinde kema kane emlak vergisine tabi olmak şartı altında mülkiyete tahviliyle bundan hasıl olacak meblağın bir kısmı vakfa ve diğer kısmı hazine-i celileye almak.

Vakfa aid musakkafat ve bazı kavaid-i istisnaiyyeye tabi olmak cihetiyle kıymetleri pek dun olmakla tahvili mecaz olanlarının nefan lilvukuf beyan olunan surete ifrağında birden bire emlak kıymetinin birdenbire tezayüd edeceği cihetle buna mukabil mülk sahibinn fedakarlık ihtiyarını menfaate muvafık bulacağı ve bundan da hem vakıf ve hem hazine gereği gibi istifade edeceği derkardır.

Beşinci madde: memalik-i şahaneye dahil olan gazın kıyyesinden laakıl on pare derecesinde bir resim istifası.

Memalik-i şahaneye Rusyadan yüz milyon ve Amerikadan altmış milyon derecesinde gaz idhal olunacağı tahmin olunur ise bir kalem dörtyüz bin liraya karib bir varidat hasıl olacağı derkardır.

Altıncı madde: Oyun kağıdının beher destesi üzerine beş kuruş derecesinde bir vergi vaz ve tahmiline mütehammildir.

Oyun kağıdı erbab-ı servet ve iktidarın istimaline mahsus olup memalik ecnebiyyenin her tarafında ağır vergiler tarh olunageldiği malum bulunmakla memalik-i şahanede dahi böyle bir vergi ihdası halinde fukaradan hiç kimseye

ağırlık olmayacağı derkardır. Dahilen fabrika inşasıyla oyun kağıbını imaline dair meşhur bir fabrika ile mukavele ile mukavele akdolunmak bunun tetimmasıdır.

Yedinci madde: Cigara kağıdlarının taht-ı inhisara alınmasıyla bundan hazineye bir varidat istihsali.

Cigara kağıdları taht-ı inhisara alınıp dahili bir fabrika tesis olunduğu halde cigara istimal edenlerden istifa olunmak üzere bir hayli varidat hasıl olacağında iştibah yoktur.

Sekizinci madde: Borsa muamelatı üzerinden memalik-i sairede cari olduğu vechile bir vergi istihsali.

Gerçi memalik-i mahrusa-i şahaneden Dersaadetten başka mahallerde munzam borsa olmadığı cihetle bundan külliyetli varidat husulü memul değil isede hiç bir mucib olmayarak istihsal olunacak vergi nasıl olsa bir hayli meblağa vasıl olacağı aşikardır.

Dokuzuncu madde: Memalik-i mahrusa-i şahanede altı aydan ziyade ikamet eden ecnebilere ikamet ruhsatiyyesi namıyla Rusya memalikinde olduğu vechile zabıta ve polis sandığı için bir vergi istihsali.

Ecnebilere hiçbir guna imtiyaz verilmeyen Rusya gibi bir memlekette ecnebiliği polis tanıttırmak üzere bir vergi verilmekte iken envai imtiyaza nail oldukları memalik-i şahanede zabıta ve polisin tanıyabileceği surette bir ruhsatiyye tezkeresi verilerek mukabilinde bir vergi alınması hiçbir guna itiraz mahal olamayacağı ve bundan da bir hayli varidat hasıl olacağı itikadındayım.

Onuncu madde: Hicaza ve Kudus-ü şerife bahren ve aliyyeye ve Basra tarikiyle varid olan her nevi hacılardan masarır-ı mahalliye karşılığı namıyla yirmişer lira derecesinde bir vergi istihsali.

Bu yolda ve belki daha ziyade vergi istihsali pek sehil olup yekünü de ikiyüz bin lirayı tecavüz edeceği derkar ise de bundan alınacak mebalig makam-ı mübarekeye gelecek hacıların temin-i istirahat ve ahvalleri gibi cihetlere sarf ile teshilat gösterilmez ise mucib-i şikayet olacağı hatıra gelir.

Onbirinci madde: Tecdid-i tarife müzakeratına hitam verilip fark-ı tarifeden dolayı tezyid-i varidat olunması.

Eşyay-ı aynıyye meselesi gibi muzır bir kaideye nihayet verilerek her bir kalem eşyay-ı ticariyyeye bir tarife vaz olunacak olur ve gümrük kaçaklarına bir çare bulunur ise bundan hasıl olacak varidat gereği gibi his olunacak bir

raddede olduğuna ve terazi-i tarafeyn ile mevkut bir ahde rabt olunmakla enkaza-i müddette sakıt olan ahd ü kadimede münderic ticaret muahedesi ahkâmının iadesi yine terazi-i tarafeyne mütevakkıf olacağına derkar bulunacağına binaen bu söz üzerine şimdiye kadar sürüncemede kalan ticaret muahedelerinin bir neticeye isali müşkilat-ı siyasiyyeyi müstelzim olması gerekdir.

Onikinci madde: Ecnebi postalarının ilgasıyla postahane varidatının hadd-ı isali.

İngiltere devleti varidatının mühim bir kısmını teşkil eden postalar varidatı olduğu ve memalik-i sairede de bundan külli varidat husule geldiği malum olduğu halde postamızın adem-i intizamı ecnebi postalarının devamını icab ettirmek vesilesiyle ecnebiler tarafından ikai müşkilat olunmakta bulunuyor. Dahili postalar ahvali bir derece daha tanzim ve idare-i mahsusa vapurları temin-i nakliyata kafi ve kafil değil ise nakliyat meselesi ecnebi kumpanya vapurlarıyla muvakkaten mukaveleye rabt edilerek temin olunur ise ecnebi postahanelerinin devam muamelatına hacet kalmadığı ve bundan külli varidat husûl bulacağı derkardır.

Onüçüncü madde: patent resminin tatbikatına hail esbabın izalesiyle memlekette ticaretle meşgul tebea-i ecnebiyyeye dahi mükellefiyetten hisse ifraz olunmak şartıyla tatbikatının icrası.

Patent resminin tatbikat-ı ameliyyesini teşebbüsde Dersaadetçe bazı gedik ve lonca ve esnaf odaları gibi şeylerin hail olduğu işidilmiş olup böyle bir büyük ıslahatın tatbikatına hail bu makule cüziyata bakılmayarak ve lüzumu olur ise başka guna esna cemiyetiyle gösterilerek resm-i mezkurün tatbikatına teşebbüs olunmak varidatça bir hayli terakkiye müstelzim olacağı derkardır.

Ondördüncü madde: Maden taharri ruhsatnamesinden biraz ziyade vergi istimali.

İlolan cari olan kaide müracaat vukuunda yirmi kuruş kaydiyye parası verilerek ruhsat taharri alınmakta olduğu ve taharri ruhsatnamesi sahibine büyük bir hak verdiği haber veriliyor. Ve hatta taharri ruhsatnamesinin bazen elden ele iyice bir para ile satıldığı işitiliyor. Bu halde bunun üzerinden daire-i taharri nisbetinde olarak biraz ziyadece vergi alınması kabil olup gerçi miktarı cüzi isede nasıl olsa maadin nezareti için varidat zaidedir.

LAYİHA6

ŞAKİR PAŞA LAYİHASI-6

Devre-i Teftiş Neticesi Olarak Babıaliye Takdim Olunan 29 Haziran 313 Tarihli ve 374 Rakamlı Arizaya Merbut Layiha Suretidir.

Sivasdan

1-MAARİF

Neşr-i maarif sözünün tefsir-i hakikisi olmak üzere umumiyet ahalinin maarifden hissedar edilebilmesi zımında 15 Haziran 312 tarihli ve 520 rakamlı mufasssal ariza-ı çakeranemde arz ve tafsil olunduğu vechile masarîf-ı kesireyi müstelzim mekatib-i idadiyeden ise maarif hasılatının mekatib-i ibtidaiyyeye sarfı ve muhteliten teşkil olunmak zaruri olan işbu mekatib-i ibtidaiye programının dahi anasır-ı muhtelifeyi tevhid-i lisan sayesinde haricden ise makam-ı celil-i saltanata rabt-ı kalbe sadakat ettirmeğe saik olmak üzere yalnız türkçe okuyup yazmak ve hesabdan amali erbaiyi öğrenmek hususlarına ve umur-u diniyye tahsilatının cuma ve bazar günleri cevami ve külliyele hasrı iktiza-i siyasettendir.

Maarifin bir mühim kısmı da hıref ve sanayi olduğu halde bu kısmı dahi maarif-i ilmiye derecesinde pek geri kalmıştır.

Mahsulat-ı arzıyyenin kıymetsizliğinden ve hıref ve sanayiın bilakis ataletten dolayı servet-i umumıyyenin tehlike-i istikbaliyyesine karşı ahaliye sanaat talimine mahsus darussanatlar tesisi lebüdd iken vilayet merakizinde bulunan mekatib-i sanaiyye kamilen ilga olup ebniyelerinden birtakımı hastahane ve anbar ve birazı da karakol hane ve askeri kışlası haline ırcı ile bu kapı bütün bütün sed olunmuş bulunuyor. İlk bir iki sene bazı mürettebe iane deilerek mekatib-i mezkure darussanat haline konularak ve idareleri fahri olarak bazı memurin veya ahaliye tefviz olunacak olur ise bir kaç sene sonra bu mektebler kendi mahsulüyle idare olunabileceğine nazaran maarif nezaretince işbu mekatib-i sanaiyyenin ihyası cihetine muavenet ve bunlar haricinde diğer sanayi mektebleri teşkiline badema atfı nazar-ı himmet ve inayet olunmak lazım gelir.

3-NAFİA

Gerek vilayet-i sittenin ve gerek sair vilayat-ı şahanenin başlıca sermaye-i

varidatı mahsulat-ı arzıyyeye münhasır olup bir vakitten beridir bu nevi mahsulata Amerikanın rekabet-i müthişesi sayesinde rağhet azalmış ve fiyatı günden güne his olunacak derecelerde tedenni edip mahsulat-ı arzıyye şimdiye kadar verilegelen masarifat-ı nakliyyeyi tahammülden kalarak sarfiyat-ı hariciyye için artık mecray-ı meharic mesdud ve esbab-ı nakliye mefkud denilecek hale girmiş bulunacağına ve bu hususa hemen şimdiden bir çare edilmesini ve mahsulat-ı arzıyyenin kıymetini arttırılabilecek tedbire teşebbüs olunmaz ise ahd-ı karibde malen ve siyaseten pek büyük vehametler baş göstereceğine iştibah yoktur.

Çünkü bugün Anadolu vilayet-i şahanesinde meşhud olan ahval-ı na maraz ahalinin duçar olduğu fakr ü zaruret eseri olup marezzikr rağhetsizlikten yevmen feyevmen ziraat azalmak ve ticaret yolu dahi bulunamamak hasebiyle ahali için medar-ı maişet tedariki güçleşmekte ve varidat-ı devlet dahi ahalinin fakrı nisbetinde tedenni etmekte bulunuyorki çaresizlik tesiriyle duçar-ı fakr ve ızdırar olan efrad-ı ahali ahar vatandaşının emval-i müktesebesine ve mevcudesine atf-ı nazar tama etmek mecburiyetini his ile bazı uygunsuzluğu cüret ediyor. Varidat-ı devletin tedennisi ise bu makule yolsuzluğa çaresaz olacak tedabir ittihazının mucip olduğu masarıfa müsaiid olmamakla merkez-i saltanat dahi tedabir-i seria ve mukteziya ittihazında usret çekiyor. Bu halin devamında artık ne gibi netayic-i muzır-ra-i istikbaliye hazırlanmakta bulunduğu takdir etmek müşkil değildir zan ederim.

İşbu vehamet-i istikbaliyyeyi mucib ahval-i namaraziyye esbabının defi ve izalesine ise teshil-i nakliyat ile ziraat ve ticarete bir kıymet verilmesi cihetinden başka çare olmadığı vareste-i arz ve izah olup halbuki iskelelere iyice uzak olan mahallerde henüz nakliyatın teshili işine müsaid demiryolu ve vapur şöyle dursun kolaylıkla araba sevkine salih tarik-i ticariyyeyi ve askeriyye dahi yapılmadığından şimdi mahsulat-ı arzıyyenin hayvan ve deve sırtında nakline ve bu cihetle külli masarifat-ı nakliye itasına mecburiyet hasıl olmakta ve zehairin iskeledeki fiyatı da nakliyatı kurtaramamaktadır. Binabirin bunun için en ciddi çare demiryollar vasıtasıyla veyahut enharda vapur işletmek suretiyle mahrecin zikr olunan uzak mahallere takribine çalışmak suretine münhasır kalıp halbuki demiryollar inşaatında şirketin teshil-i nakliyata hizmetini müstelzim olmak üzere hasılatın bir miktarını işletme masrafına terk ile kusur hasılat-ı safiye esas tutulacak yerde kilometre üzerine hasılat-ı gayri safiyyenin ikmali

zımında muayyen bir miktar kefalet akçesi itası gibi yolsuz ve muzır bir taahhüd kabulü cihetine gidilmesiyle ve binabirin demiryolu işletmek imtiyazının alan kumpanyalar işletme masrafını ne derecelerde taklil eder ise ol derecede intifa edeceğini hesap ederek şartnamenin en ufak derecesine hasr-ı muamele ve ahalinin ihtiyacat-ı asliyesinden olan nakliyyatı imkan derecesine isalinden etmekte bulunmasıyla hasılat varidatı pek mahdud bir mertebede kalmakta bulunmasından dolayı görülen noksanın ikmali zımında hazine-i devlete tahmil olunan bar masarîf endişesi demiryol imtiyazatı itasında merkez-i saltanatça tereddüd-ü teniyi istilzam edegeldiğinden o makule mahrecden uzak mahallere demiryolu inşası tehirata uğrayp bir hayli zamanlara ihtiyac göstermekte bulunuyor.

İşte bu vesile ile şimdilik seyr ü sefayine istidadlı enhara bazı ameliyat-ı tadiliyye icrasıyla bunların mecray-ı ticaret haline mevdu ve tahmili çare-i münferid kalmış oluyor. Ancak vilayat-ı şahanenin her kısmında arz olunduğu vechile enhar-ı kebire mevcut olmamağla nehirlerde ve göllerde vapur tedariki teşebbüsatıyla beraber nehirlerden uzak mahallerin mahsulatına arabalarla ehven suretle nakle müsaid tarik-i ticariyye inşası ihtiyacından nafia nezareti hiç bir vakitte vareste olamaz.

Bu cümleden olarak dördüncü orduy-u hümayunun senevi külliyyetli masarîf-ı nakliye itası mecburiyetine atf-ı nazar-ı ehemmiyet olunmamış olsa bile fikdan-ı münasebetiyle adeta faliyeti ve hareket istidad ve iktidarı mefkud kaldığından ledelhace hudud üzerine süratle temşid ve müdafaa şöyle dursun dahili zuhur eden itfa için lazım olan sürat-ı harekete muktedir olamadığı ihtiyac-ı mebhus-u anı gereği gibi zahire çıkaracak delaildır.

Bunu için on beş seneden beridir gerek orduy-u hümayunun ve gerek erkan-ı harbiye-i umumiyenin vukubulan ihtar ve istirham üzerine şerefsadır ve sunuh olan iradat-ı umran-ı gayat Cenab-ı padişahi hilafete en mühim yollar bilee vücuda gelemeyip bir taraftan da mevcudu harab olmakta bulunduğu bu defa seyahat-ı çakeranemde meşhud olduğuna nazaran bu hale nihayet verilmek ve her halde nehirlerin seyr-i sefayine müstaid hale ifrağı zımında enharın güzergahına müsadif devair-i belediye ve nafia sandıkları hissedarlığı sırf yerli osmanlı şirketleri teşkil olunmasına ve alelhusus tarik ve meabir inşası zımında nafia nezaretince iltizam olunan kaide-i akimenin muvakkaten olsun tadiliyle hiçbir şeye bakılmayarak ehem ve mühim olan tarik-i ticariyye ve askeriyye

inşaatına keramet-i tam ile teşebbüs olunmak suretinde memalik-i mahrusa-i şahane ahalisinin ve hazine-i celilenin temin-i istikbaldense eshab ve istihsaline çare-i seri taharrisi ve icabat-ı umurdan bulunduğuna çakerlerince kanaat-ı kamile hasıl olmuştur.

Kavanin-i adliyenin bazı lüzum üzerine bir müddet tatiliyle bazı memleketlerin ve bu cihetle hukuk-u ahalinin idare-i örfiye altına alınmasına müsaade buyurulmakta tereddüd olunmayıp da tarik-i askeriyye ve ticariyyenin sürat inşası maksadına müsteniden kaide-i akime-i maruzanın muvakkaten olsun tatiline deriğ-i müsaade ile hazine-i devlete ve ahali-i memlekete tecviz-i edilmesi saltanat-ı seniyyenin fikr-i adalet tevfik-i kabul edemeyerek ve anlaşılamayarak kaidepürürlük cümlesinden bulunduğuna istibah yoktur.

Elhasıl 24 Mart 311 ve 1 kanunu evvel 312 ve 22 Mart 313 tarihli maruzat-ı çakeranemle mükerreren arz eylediğim verhile yevmen feyevmen his olunacak dererede tedenni gelerek fakr ve ızdırar ve bu nisbette olarak mahall-i asayiş ve emniyet ahval ve efkar ezdiyad etmekte bulunmuş olduğuna bir hakikat olarak kabul ve tasdik buyurulur ise saltanat-ı seniyyenin ve tebeasının menfaatına muvafık olarak icrası lazım gelen ıslahatın fatihası umur-u nafia vücuda getirerek servet-i ahalinin tecdid ve tezyidi hususun say ve ikdamdan ibaret eddiği inkar-ı na kabil kazaya-ı bedihiyyeden olmuş olur.

İnşaat-ı nafiaya mukabil ahaliden istifa olunagelen bedelat-ı nakdiye kabz ve sarfının nafia nezaret-i celilesi emrine mefvuz olmasına diyerek yok isede bu para nezaret-i müşarun ileyhe maaşat mütedehilesine karşılık namıyla nezarete celb olunmak veyahud ameliyat-ı sanaiyyeye sarfı zımında ahar vilayete gönderilmek gibi muameleler ahalice pek ziyade sui tesir hasıl eylemekte bulunmakla bu hallere nihayet verilmesi ve böyle bir mahal sandığından ahar vilayet namına veya nezaret-i celile hesabına alınmış paralar var ise hiç olmaz ise istikbalen iade olunacağına delil olmak üzere eshab-ı sahihaya mebni sanduktan çıkarılan paralara mukabil sandıklara birer deyn senedi verdirilmesi icab eder.

4- MALİYE

Doğrudan doğruya yani bila vasıta istihsal olunan tekalif-i emiriyyenin şimdiki tadedi muzurr-ı mutlak olup bu mükellefiyet efrad-ı ahalinin meşguliyetine göre tevhid olunmadıkça muamelat-ı maliyeyi sui istimalattan ve emval ve varidat-ı devleti bakayadan kurtarmak kabil değildir.

Mesela ashab-ı ziraat ziraatından ve erbab-ı kesb ve sanat kesbinden ve

ashab-ı ağnam ve hayvanat ağnam v hayvanatından ve akar sahipleri ise akarından vergi vermekle mükellef tutulup bunlar haricde kalan mükellefiyetler bunlara baliğ ettirilerek her ferdin mükellefiyeti tevhid edilmek yani yani erbab-ı ziraat bir kere aşar veya bedel-i öşrü verdikten sonra birde bu ziraat için muhtaç olduğu arazi ve hane ve ahur ve çift hayvanatına ve erbab-ı sanat dahi bir senelik kazancına nisbetle vergi verdikten sonra da bir de bu sanatı icra için muhtaç olduğu dükkan ve mağaza ve ikametine mahsus hanesine vergi vermesi hilaf-ı muadeletolacağında ve marezziir tadad ise bakayaya sui istimale kapı açacağında istibah yoktur. Binabirin öşr-ü şeri her ne ise emlak vergisiyle birleştirilerek mükerrrene arz eylediğim vechile mültezim hissesiyle beraberarazinin vusati üzerine tevzi ve istihsal olunmak kaidesi badet tecrübe bittedric tamim ile zürra ahaliyi mültezimlerin zulmünden mültezimleri dahi harabiyyetten kurtarmak ve şimdi erbab-ı hıref ve sanayiden istifa olunagelen emlak vergisi temettü vergisiyle hittevhid mikdar-ı umumisi ya patent resmi suretinde veyahud temettü vergisi şeklinde istifa olunmak feraiz-i umurdandır.

Bu sene ekser mahallerde ağnam resminin tezayüd ederek yerde tedenni etmesi şimdiki ağnam vergisi bir ganemin senevi hasılatına nisbetle ağır olmak hasebiyle ashab-ı ağnam taharri ve teftişe memur olanları tama' ve ağnamı ketm yolunu tutmakta idüğünden ileri geldiği anlaşıyor. Böyle olmaktan ise maliye nezaret-i celilesine takdim eylerigim 17 kanunuevvel 312 tarihli mufassal layiha-ı çakeranemde arz ve tafsil olunduğu üzere seneden seneye bittedric imkanı anlaşılır ise yüz paraya kadar tenzil olunmak ve tadad emri eshabına birağılıp hin-i teftişde zuhur ederek mektumat hakkında şiddetli ceza edilmek ve ağnamdan maada çift ve çekiye ve yaramayan mahsuller damızlık hayvanattan dahi münasib bir hakk-ı rai istifası suretine karar verilmek tezyid-i varıdat maksadına daha muvafık olacağı zan ve itikadındayım.

Akar vergisine gelince: Kasabatta bulunan cümle musakkafat ve arsalardan tenzifat ve tezyinat-ı belediye namıyla devair-i belediye esabına istifası kararlaştırılacak vergiyi ifa ile mükellef tutulmakla beraber kasabat ve kurada ve tarik-i amm üzerinde hisse üzerine veya nakit ile icareye verilen her nevi musakkafat ve arsa ve araziden icaresi veya değeri nisbetinde hazine namına dahi bir vergi istihsali ve devair-i belediyeye umumen verilerek musakkafat vergisine mukabil memlekete müteallik bazı masarın hazine üzerinden refi ile daire-i mezkureye tahmili suretinde tasarruf icrası iktiza eder. Bu suretle emlak

ve temettü vergilerinin birleştirilmesinden ergi kaleminin ve öşrün arazi üzerine tevziinden defter-i hakani kalemi memuriyeti umur-u maliyeye merbut olacağına binaen ayrıca böyle iki kalem vaz ve istimalinden ise vergi ve defter-i hakani kalemlerinin varidat kısmını teşkil etmek üzere muhasebelere ilhaki ve ziraat banka sandıkları var iken ayrıca birde sandık emanetine ihtiyac kalmayacağına mehni sandık emaneti umurunun dahi mezkur banka idaresine kalbi icab eder.

Umur-u maliyede asıl şayan-ı dikkat olan cihet varidat-ı devletin vakit ve zamanla yerlerinden tahsili ile bakaya bırakılmaması cihetine münhasır olup işin bu cihetinin nazara alınması yani şehri vukubulan tahsilat mucibince bir cedvel tanzim olunarak vilayet gazetesinin tahsilata himmet edenler mazhar-ı sitayiş edilmek ve hilakis geri kalanlar levh ve tatif muamelesine ve helki kat'ı maaş ve azl yolunda cezalara çarpılmak misillü tahsilatta mübaletsizlik ve kayıdsızlık gösterenlere taziyaneye terğib olunması ve tahsildaran talimnamesinin bu maksadla mütenasib olacak kalıba ifrağı ile beraber vilayat-ı sittede üç yüz ve Haleb vilayetinde yüz milyonu müteraviz na tahsil kalan bakayanın kabil-i tahsil olanlarının derhal ve imhali icab edenlerin tekasite rabt ile tahsiline bakılması ve mahal-ı tahsili mefkud veya mütemenni olanların dahi kayıtlarının terkin ve tahsil olunmuş olduğu halde varidat sütununa geçmemiş ve bu cihetle sandık ümenasının ve bazı memurinin yed-i ketman ve tamamına geçmiş varidat-ı bakayası var ise anların rüyet-i hesab ile zahire ihracı memuriyetiyle tahsilata hissedar hırer bakaya komisyonu tertib ve teşkili ıslahat-ı maliyenin en mühim mevaddan biri olduğuna şübhe yoktur.

Masarıfata gelince : Senesi içinde yüz alınacak mahale doksan sarfı ve cebayet-i emval ile sarfiyatta sui istimalata çaresaz olacak tedabir cümlesinden olmak üzere maaşlardan yüzde onu kat'ı ve tecil olunacak yerde beşbin kuruş kadar olan maaşlarca tensikat icrasıyla lazım olanlara zam olunması iktiza eder.

Sarfiyattan havale usulünün mutehammil olduğu sui istimalata karşı ne yapılmak lazım gelir ise bila zaman mevki-i icraya konulup mahalli masarıfatın şehriyesi ne miktar ise varidatın ol miktarı ledettenzil kusurunun maliye nezaret-i celilesinin emrine hazır bulundurulması ve mahalli masrafının dahi terk olunan miktardan bila tereddüd vakti vaktine tahsil ve sarfile mütedahil-i maaş sözüne de artık mahal bırakılmaması eshabının istikmali lazimedendir.

Hele efrad-ı istidaliye eline verilen ve bazı sandık ümenası ve mal müdirleriyle aşar mültezimlerine müekkel olan koyunlar ve devletin deyn-i sahihi olduğunu mütehakkık bulunan hazine senedleri hakkında ika' edilen müşkilat her nasıl mümkün ise bertaraf edilip evrak-ı nakdiye gibi bila tereddüd vakti vaktine hangi maldan olur ise olsun heman bakayaya mahsub edilmesi hususunun kaide ittihazı lazım gelir.

Bedelat-ı askeriye meselesine yeni bir suret verilmedikçe hal-i hazır ile ıslahı imkanı yoktur. Tahsilat dahi müteselsilen kefalet şartıyla cemaat-i gayri müsliimeye havalesi veyahut umur-u ruhaniye memurları aradan kaldırılıp emr-i tevziin icrasında sui istimalden azade bir kaide-i salime ve sade ittihazıyla tevziatın dahi varidat memurlarına tevzii şaklarından birinin ihtiyarı karagir olmadıkça şimdiki tezebzübden kurtarmak mutlaka mahaldir. Elhasıl tenzil-i maaş suretinde tasarrufat veyahut hal-i hazırı tağyir olunmayarak mükellefiyet üzerine zamayım icrasıyla tezyid-i varidat fikrine müstenid her güne tedbir mutlaka aksi netice hasıl edeceğine kanaat getirülüp ıslahat namıyla ittihaz olunacak tedabir şu muzır iki kaidenin haricinde bulunmak üzere karakir olmak lazım gelir.

7- EVKAF

Tesisat-ı vakfiyenin esas vazı menfaat-ı umumiye hizmet maksadından ibaret olduğuna nazaran bu idarenin evkaf muhasebecilerinin rey-i hususisine terki mutlak caiz olmamak gerektir.

Hali hazırda göre tevliyetler tekaüd maaşı şeklini almış ve istifade-i umumiye azalmış bulunduğu ve evkafa merbut musakkafat ve emlakin pek çoğu haraba yüz tuttuğundan mütemadiyen ahalinin şikayetini istimaa ve iktiza-i hale tevfiikan memalik-i mahrusa-i şahanenin bir kısm-ı mühimmini ihata eden işbu idarenin vaz ve tesisine illet gaiye olan menafi-i umumiye hizmetle mütenasib bir hale ifrağına nezaret etmek üzere mahalli bir komisyon teşkili lazımedendir. Şimdi hashennizam makarr-ı belde ve ülemanın bazısından mürekkeh bir komisyona tevdi-i umur olunmuş ise de gerek ve gerek ülemeden bulunan azalar yerli oldukları ve hususiyle erbab-ı tevliyetten bulundukları sıfatla mütevelliler aleyhinde beyan-ı fikir edememektedirler. Hususiyle tesisat-ı vakfiyenin bir büyük kısmı emr-i taat ve ibadete ve umur-u diniyye tahsilatına hadim olduğu gibi bunlardan birçoğu da mekatib-i sıbyaniyyeden ibaret olup maarif-i umumiyyeye ve diğer kısmı ise emr-i maaşa

müteallik menafie hadim olmak üzere tesis olunmuş bulunduklarına binaen cevami ve mesacid ve zaviye ve tekaya ve medaris gibi tesisat-ı diniyyeye müftiler ve mekatib-i sıbyaniyye ve sair maarife müteallik umura vilayet maarif müdirleri ve çeşme ve köprü ve bimarhane ve su yolları gibi memleketin emr-i maaşına müteallik varidat ve masarifat vakfiyye dahi devair-i belediye reisleri vekil olmak üzere şu üç memur azay-ı tabiiyye itibar olunarak erbah-ı tevliyetten olmamak şartıyla memleketlü marifetiyle intihab olunarak dört veyahud altı azay-ı müntehibe bunlara bilizafe her vilayet merkezinde bir heyet teşkil olunup rütbelerine hakılmayarak bu heyetin riyaseti vilayet naiblerine ve riyaset-i saniye evkaf muhasebecilerine tevdi ve daire tevsi olunmadıkça ahval-i vakfiyenin temin-i intizamı kabil olamayacağı derkardır.

8-MAADİN VE ORMAN

Vesait ve mecra-ı nakliyenin fikdanından ve rekabet-i hariciyyeden dolayı mahsulat-ı arzıyyenin hasıl olduğu memalik-i ernebiyyeye icrası kesh-i tuassir ettiğinden dolayı servet-i umumiyye arız olan sekteye maarif bahsinde arz eylediğim vechile sanâatın bir derece ilerü sürülmesiyle mahsulat-ı arzıyyenin daha dakik ve değerli bir hale ircaı ve bu maksadı temin için memalik-i mahrusa-i şahane arazi-i münbitesinin servet-i tabiiyye-i medfunesinin zahire ihracı gibi teşebbüsât ile indifaina çare ve ilac edilmek farizadandır.

Mahsulat-ı arzıyyeyi değerli bir hale tahvil için bir takım tesisat-ı sanaiyye lazım gelip bu makule tesisat-ı sanaiyye ise ekserisi maden kömürüne ihtiyac göstereceği meydanda bulunduğu gibi servet-i medfun-e tabiiyyeden ibaret olan maadin-i saire müsamaha ve ihmâl oldukça kendilerinden istifade kabil olamayıp bilakis ihrac ve imalinde nakden birçok faide istihsal olunacağı ve mesela demir ve gazyağı ve alüminyum ve selika ve zernih gibi ihtiyacat-ı beşeriyyenin her asıl ve ferinde istimai zaruri olan maadinin haricden celbinden ise dahil-i memalikde vücudu takdirinde terakki-i sanâat ve ticaret için dahi pek çok hizmet edebilecekleri derkardır.

Mesmut ve meşhudat ve tahkikat üzerine vilayat-ı sittenin pek çok mahallerinde maden kömürü ve demir madenleri bulunduğu ve Van ve Siird ve Erzincan taraflarında envai meadinle memlu ve müzeyyen idiği anlaşılmış ise de meadin-i mezkurenin keşf-i evsafıyla işe yarayanların ya mahalleri devair belediyelerine veyahud ihrac ve imale muktedir bir şirkete tevdi ve ihalesi

lüzumuna mebni heclil keşf maden mühendisi cebabı hakkında orman ve maadin nezaretine vukubulan müracaatlar masraf ve tasarruf mütalaasına mebni semeresez kalmakta bulunur.

Bu makule iki maden mühendisine verilecek maa harcırah maaş-ı şehri nasıl olsa ceman yüzelli lirayı yani senevi bin sekizyüz lirayı tecavüz edemeyip bir sene içinde keşfedecekleri ekalı me yekün bir iki madenin yalnız miriye aid rüsum-u nisbiyye veya bedel icaresi masraf-ı mezkuru kat kat tecavüz edeceği ve ahalinin intifai ve hazinenin menfaati ise bunun pek çok fevkinde bulunacağı varest-i tafsildir. Memalik-i mahrusa-i şahane dahilinde karhane tesis ederek maden işletmeği müteahhid zuhur eden taliblere mahsus olmak şartıyla maden nizamnamesince bazı teshila ve tadilat icra olunarak maadin-i medfunenin zahire ihracı esbabı istihsal ve nezarette kağıd hafifliği ile meşgul edilen maden mühendislerinden bir ikisinin Anadolu cihetine bilizam maden keşfiyetiyle iştigal edilmesi lüzumu mübeyyin ve mütehakkıdır.

Memalik-i mahrusanın menabi-i servetten biride ormanlar olup Karadenizin sevahil-i cenubiyyesini ihata eden silsile-i cebel ile Akdenizin sevahil-i şimaliyyesinden bida ile İran huduna muntehi olan Toros Boğa dağı silsilesinin her bir şubesinde cabeca mühim ormanlar ve taraf taraf orman memur ve müfettişleri mevcut ise de işbu memur ve müfettişler ya miktarlarının azlığından veyahud mübaletsizliğinden gayret ve ikdamını yalnız pazara gelen odun ve keresteden resim istihsaline hasr ederek katiyeti tadil itlafatı men ve tatil cihetine ehemmiyet vermediklerinden veyahud ehemmiyet vermek istemediklerinden sevahile veya mahall-i sarı yakın ve nakliyesi asan ormanlar harab ve istifade müşkil olanlar dahi orman düşmanı olan keçilere mera olmakla hali hazırıyla bu ormanlardan devletçe istifade ciheti pek mahdud kalmıştır.

Bundan başka marezzikr iki silsileyi yekdiğerinden tefrik cesim havzalarda ve yakınlarında seneden seneye ağaçlar kat' ve ve kökleri kal' olmaktan naşı orman eseri kalmadığından ve kesilmiş ormanlar ise keçi beslemek vesilesiyleterakki edemediğinden ahali-i meskune arazi ve bağlarında kullanmağa muhtac olduğu mahrukat makamında istimal mecburiyetinde bulunmuş ve ormanların harabından uryan kalan arazide ise şita hükmünü şiddetli icraya başladığından mahrukat ihtiyacı da günden güne ziyadeleşmekte bulunmuştur.

İşte Erzurum vilayetinin umumen ve Sivas ve Van ve Diyarbekir vilayetlerinin kısmen işbu ihtiyac altında yaşamakta bulundukları cihetten bu ihtiyac şiddeti dahi çare bulunmak iktiza eder.

Mevcut ormanlar kaide-i marufesi dairesinde istimal ile israfat ve itlafata ve hele her halde kök ihracına ve çelilik haline gelenlerde keçi merası yapılmakla orman fidanlıklarının harabına meydan verilmemesini mütekeffil birer orman memuriyeti teşkiliyle mevcut ormanların ve husuiyle köklerin muhafazasına ve cabeca cılılık halini kesb etmiş meşeliklerin keçilerle ve baltalarla itlaf ve ifnasını mani tedabir ittihazına memur edilmesi ve bununla beraber efrad-ı ahalinin her sene bittedric ağaç dikmeleri mükellefiyetine dair müsaade-i seniyyeye müsteniden geçen sene Erzurumda bu sene Diyarbekirde neşr ettiğim talimatname ahkâmının hakkıyla ifasına ve orman yetiştirmek teşebbüsünde bulunan şirket veya zevat-ı mahsusaya münasib arazi-i emiriyye iraesine itina ve dikkat olunmayacak olur ise uryan olan cihetlerde ahali barındırmak gereği gibi kesb-i müşkilat edeceği derkardır.

Numune çiftlikleri dahi tesisat-ı hayriyyeden biri olup ancak bunlardan devletçe ve ahalice istifade ciheti bazı şurutun kabulüne vabestedir.

Şimdi ise vilayetlerce işbu numune çiftliklerine şayan olduğu derecelerde ehemmiyet verilmediği ve merkez idare dahi çiftliğin en ufak müfredatına kadar müdehaleye itiyad edildiği cihetlerle çiftlikler aalet-i ziraiyye deposu haline ve müfettişlik memuriyeti ise duagü vazifesi hükmüne girmiştir.

Bunun hikmeti ledünniyat kabilinden olmayıp numune çiftliği teşkilatına dair merkez-i saltanattan varid olan evamir vilayetlerce angarya hükmünde telafi olunarak ve böyle bir çiftliğin tesisine illet olan maksada hizmet ciheti nazara alınmayarak mesela müfettişe yirmi lira maaş verildiği ve edavat-ı ziraiyyeye dahi külli masarîf ihtiyar olunduğu halde bu çiftliklere ifraz olunan arazi ancak bir sebze bostanı vüsatında olduğundan varidat istihsali kabil olmayıp muamelatı yalnız masarîfata münhasır kaldığına ve ziraat nezareti ise böyle varidatsız masarîfat-ı mütemadiyenin ezdiyadına mütehammil olmayıp müfettişlerin masraf iltizam edecek teşebbüsat ve maruzatına tecvîz edemediğine binaen bu çiftlikler terakki edemeyip hal-i tufuliyette kaldığı ve ziraat sandığı da bu yolda birçok beyhude masarîf altında boğulduğu muhtac-ı tafsîl değildir.

Numune çiftliği memleketin ahval-i iklimiyyesine göre her ne yetiştirmeğe

istidadı varise vücuda getirmeğe çalışıp ziraatan başka meyve ve sebze yetiştirmeğe ve her güne ağaç ve orman dikmeğe velhasıl mahsulat-ı arzıyyenin hiçbir kısmında ihmal etmeyip tohumları ve cinsleri bozuk olanlarının tohumunu tebdil ve cinsini ıslah eylemek ve hususiyle uzak mahallerde bulunan numune çiftlikleri nakliyyeye mütehammil mahsulatı yetiştirib ve zürra ahaliyi yetiştirilmesi usulünü öğretip mahsulat-ı arzıyyenin terakkiyat-ı fenniye-i hazırasını halka fiile gösterecek muamelata bezl-i yara-i iktidar etmeğe mecbur edilmekle beraber iradı ile masarısını kapatmak üzere tevsi-i daire-i ziraat edebilmesi esbabının istikmalî zımnında bu çiftliklerin göz önüne ve ekallî me yekûn üç dört bin dönüm vüsatında bulunması ve vülat-ı izamın dahi nezaret-i şamilesiyle çiftliğin terakkiyatına ve alelhusus iradının masarısını kapatmasına ikdam eylemesi iktiza eder.

Bu neticeye vusul için muktezi edevat ve ebniye gibi masarîf-ı ibtidaiye ve bilahere terakki-i varidatı sayesinde bittedric sandığa iade olunmak üzere çiftliğin varidatıyla mustakillen idare-i umura memur edilecek müfettişler dahi muvazene açığından mesul tutularak artık müfredat-ı umura müdahale olunmaması ve bu emr-i hayrın tesisine muktezi levazım-ı hamliyyesindendir.

Vilayat-ı şahanenin bazılarında meşhud olan vüsat-ı arazi pek çok hayvan beslemeğe mütehammil ve hayvanatının gerek mahsulatını ve gerek kendilerini her ne kadar uzak olur ise olsun iskelelere ehven masrafla nakl etmek kabil olduğundan böyle arazisinin vüsatı hasebiyle hayvan yetiştirmeğe kabiliyet ve tahammülü olan cihetlerdeki damızlık hayvanatın tezyid-i miktarı ve ıslah-ı cinsi usulünün ahaliye talimiyle ahali tarafından hayvanat beslemeğe şimdikinden daha ziyade ikdam ve himmet olunması esbabının istihsali zımnında değiştirilmek ve hayvan yetiştiren ahalinin ihtiyacı teshil edilmek suretinde nizamât ve talimat yapılarak her vilayette bu ihtiyacın hüsnü ceryanına nezaret ve himmet vazifesi dahi numune çiftliklerine tevdi olunmak gibi tedabirin servet-i umumiyeyle temine medar-ı azîmi olacağı bi iştibahdır.

Maruzat-ı meşruha mahsul-ü fikr-i kasır-ı çakeranem bulunup her halde tadil ve ıslahı evliya-ı umur hazeratının ara-i muham aşına beylerine vabeste bulunacağına olbabda.

LAYİHA 7
ETHEM EFENDİNİN LAYİHASI

Âmal ve efkar-ı kudsiyyeti iştimal şahaneleri heman varidat-ı devletin tezyidi ve masarifat-ı umumiyyenin tenkis ve taklili memalik-i mahrusa-i mülükanelerinin atebe-i ulyay-ı alem olacak bir derece-i mamuriyete vusulüne ve tebea ve zir destan-ı hümayunlarının bila istisna nail-i refah ve servet ve saadet olmalarına münhasır bulunmasına ve bu maksadı hayr-ı mirsad-ı mülükdarilerinin shahir era-i husul ve muvaffakiyet olması emrinde meşkur olan bunca inayat hazreti hilafetpenahilerini hamiyyeten riyaset-i akdes-i zillullahilerinde bu kere de maliye komisyon-u alisi teşkil buyurulmuş olduğuna ve çakerleri vilayet-i şahanelerinin ekserisine azimetle muamelat-ı umumiyye ve ehemmiyet mevkilerini oldukça görmüş bulumduğundan komisyon-u alice karin takdir buyurulduğu surette müzakere edilmek üzere varidat-ı devletin başlıcaları üzerine bazı maruzatta bulunmayı vazife-i sadakat ve memlukinden bildiğinden ber vech-i ati arz-ı izahata cüret kılınmıştır.

Emlak ve Arazi Vergisi

Emlak ve arazi vergi varidatı iki kisma müretteb olup bir kısmı tahriri icra kılınan mahallerin vergisi diğeri de henüz tahriri icra kılınmayan ve maktu suretle beynel ahali tevzi ve taksim olunan vergi olmakla evvel emirde tahriri icra kılınmış olan mahaller vergisi hakkında best-i hakikata ibtidar olunur. Şöyleki:

Tahrir-i emlak muamelatı seksen iki tarihinde mevki-i icraya konmuş olup ol zamandan ibtidaen erbab-ı mütegallice-i ahalinin tesir-i nüfuzu ve memurların sui istimalatıyla ağniya emlak ve musakkafat ve arazilerine dun ve fukara ve zuafa emlak ve arazilerine haddinden efzun kıymetler vaz ve takdirleriyle beraber arazinin bihakkın mesahat-ı umumiyyesi de icra edilemediğinden birçok miktarı hudud nam ve itibarıyla mektum bırakılmış ve ol vakitten şimdiye kadar bu hal devam etmekte ve hususiyle mürur-u zaman ile bir çok emlak ve musakkafat ve arazi sahipleri değişmiş olduğu halde henüz vukuatı tahririyyelerinin icra olunmaması ve ekseri mahallerde ashab-ı emlak arasında elyevm meri bulunan senedleriyle alım ve satım muamelesinin icrası ve defter-i hakani tarafından ara sıra icra ettirilen yoklama

muamelelerinde müstahdem memurinin seyyie irtikabat ve sui istimalatlarıyla neski vahid üzere bulunması iktiza eden vergi ve defter-i hakani kuyudatının külliyyen bırakılması hukuk-u tasrifiyet ve mazbutiyet muamele ve menafi-i mukaddese-i hazineyi teşviş ve eşkal ve ziyaa uğrattığından şu hal binnisbe ve seneden seneye artması lazım gelen vergi varidatının tezayüdü ve terakkisi makamına tedennisini intac eylemektedir. Gerçi şu birkaç sene zarfında bazı mahallerin yeniden tahririnin icra olduğu derkar isede buralarda da memurların irtikabı yüzünden birçok sui istimalat vukua getirilmiş olduğundan Aydın Hüdavendigâr Bursa ve Ankara vilayetlerinin tahrir-i emlakı hakkındaki ceryan eden muhaberât ve muamelatı resmiyyeleri delil-i kafi görülmüş ve binaenaleyh tahriri icra kılınmış olan mahallerin vergi muamelatın behemehâl tezyidinde bulunduğundan naşi pek çok hukuk-u hazinenin çürüyüp gitmesiyle beraber bir taraftan emval dahi bakayada kalarak memnuul tahsil hükmünü almakta bulunmuştur.

Henüz tahriri icrası olunmayan mahallerin vergisine gelince. Bu da iki kısım olup bir kısmı meskun bulunan ahali ve diğer kısmı aşair ve urban ve kabail vergileri olup bunların tevzii ve taksiminde erbab-ı mütegalibenin göstereceği haksızlıklar la yadi vele yahsi olduğu gibi aşair ve urbandan tahsil olunagelen vergilerin maktuatı itibariyle nişancı vasıtasıyla cebayet edilegeldiğinden ve halbuki bu misillü mahallerde müstahdem na ehil ve fakat hukuk ve menafii mukaddese-i devleti istifade-i zatiyyesi uğruna fedaya muktedir bir takım memurinin vergi tahsili yerine enva-i mefsedet ve iğfalat ile müteffezan ve nişancı yağmagirlik suretiyle birbirlerine ve efrad-ı aşair ve urbana karşı teaddi ve itimada sevk ve teşvik ile efrad-ı ahaliyi ref avaze-i şikayete mecbur bırakıldıklarından bu kabil yerlerde müstaid ve müstakim ve erbab-ı namus ve sadakattan tecrübe dide memurlar istihdamıyla vergilerin suret-i tarh tevziinin bir tarz-ı mazbutiyyete ifrağı halinde zat-ı akdes-i humayunlarının kaffe-i sunuf-u tebea-i vezir-i dostan-ı mülükanelerinin temin-i huzur ve selamet ve refah ve saadeti emrinde ne derecelerde ibzal-ı inayet ve merhamet buyurduklarının ve hükümet-i seniyyenin ne kadar rahimane icraat-ı adalette bulunduğunun ve tayin ederek bu suretle vergilerin min küllil vucuh tezyidine ve tahsil ve cebayetine muvaffakiyetle beraber refte refte iskan ve tahririn icrasında daire-i imkana isal edilip zann-ı abudanesinde bulunurum.

Temettüat Vergisi

Temettü vergisi Dersaadetten maada Memalik-i Mahrusa-i Şahanelerinde erbab-ı hıref ve sanayiın ve bilumum ticaretin derece-i servet ve ticaretleri mahalleri eimme ve muhtaranı ve komisyon-u mahsuslarının tahmin ve takdirine kalmıştır. Halbuki ticarete salık bulunanlar evvel emirde sınıfa inkısam edilerek derece-i servet ve ticaretleri her sene ticaret odalarına kayıd ve tescil edilmek gibi bir usul-ü salıme rabt edilir ise tüccarın ahval ve şanı ve derece-i servet ve ticaretleri tayin ederek temettüat vergilerinin tayin ve tahdidinde suhulet olacağı ve rusum ile mukayyed olmak üzere ticaret odalarından yedlerine birer ilm ü haber veyahud ruhsatname itası takdirinde ahval ve şanı ve servet ve itibarı müstehak olmayan hiçbir ferdin tacir nam ve sıfatı altında ve alem-i ticarete gına gün dolandırıcılıklarına meydan verilmeyeceği gibi hileli iflas vukuunda meydan bırakılmayarak selamet ve mazbutiyet muamelesi mucib olacağından ve bu suretle memalik-i şahanede ticaretle meluf olan ecanib dahi şu usulün bahs edeceği emniyet ve itimada göre maal memnuniye kabul edebileceklerinden fazlaca ve başkaca bir varidat elde edilmiş olacağı ve diğer erbab-ı hıref ve sanayiın dahi ticaret odalarına sanayi odaları namının da izafesiyle esnaf kethudaları ve komisyonları huzuruyla kayd ve tescil ve ruhsatnameler itasıyla beraber temettüat vergilerinin derece-i sanat ve ticaretlerine göre takdiri halinde temettüat vergisinin fevkalmatlub bir raddeye irtifa edeceği emr-i aşikardır.

Bedel-i Askeriyye

Bedel-i askeriyye varidatı nüfus-u mevcude itibariyle ve bir nisbet-i mahduda üzerine an cemaatin tevzi olunmakta ise de cemaatler tarafından bunların müfredat tevzii defterleri vakit ve zamanıyla hükümet-i mahalliyelere verilmediğinden naşı şimdiye kadar pek çok bakayası kalmıştır. İcraen ittihaz buyurulan usul ve ol babda ita kılınan karar emr-i tevzi ve tahririn mecray-ı selametini bir dereceye kadar temin eylemiş isede karar-ı ahir mucibince yapılan tevzi defterlerinin külliyelerinde mevcud bulunan vaftiz defterleriyle kontrol edilmesi imkanı esbab-ı istikmal olunacağı surette hiçbir vechile zayiata meydan verilmeyeceği ve bu defterlerin ol vakit sehv ve noksandan ari bulunacağı muhakkak bulunmuştur.

Aşar Varidatı

Memalik-i şahanelerinin mütenevvi bulunan aşar varidatı iki suretle idare olunmaktadır. Biri bilmüzayede ihale diğeri de emaneten idare cihetlerinden ibaret olup her iki suretin dahi bir çok sui istimalata sebebiyet vererek ahali duçar-ı itisaf edilmekte bulunduğu tecarib-i adide ile sabit bulunduğundan evvel emirde Rumeli-i şahanece mevki-i tatbike vaz olunan usul-ü cebayetin muhsenatı görüldüğü taktirde memalik-i şahanenin aksam-ı sairesinde tamim ve teşmili yahud alel itlak usul-ü tahmisin vaz ve tesisi ve menafi-i mütekabile-i devlet ve ahalinin teminiyle usul-ü cebayetin bir daire-i mazbutiyete ifrağ edildikten sonra ol babda ittihaz olunacak diğere tedbir kalırsa o da varidat-ı mezkurenin matlub derecede terakkisi esbabının istikmalı keyfiyeti olup başlıcası zürrain kullanmakda bulundukları alat ve edevat-ı ziraiyyenin ve sanat-ı ziraata keyfiyet-i taalluk ve münasebetleri kabil-i inkar olmayan hayvanat-ı ehliyye ırk ve cinslerinin ve bilcümle ziraa edilen mahsulat tohumlarının ıslahıyla usul-ü ziraat-ı cedidenin talim ve tamim edilmesi ve zürrain mahsül-ü say ve gayreti olan zahiresini dilediği zamanda istedikleri mahallere sevk ve nakil edebilmek için tarik ve meabirin temin ve tesviyesi hususlarından ibaret olmasına göre bunların tamamıyla vücuda getirilmesi yalnız aşarın tezyidini hadim olmayıp ticaret-i hariciyye ve dahiliyyenin tevsii ile menafi-i beynelmilel nokta-i nazarından ehemmiyet-i azimeyi dai olacağı bi ıstıbahdır.

Kulları gerek memuriyet-i daim ve gerek teftiş suretiyle her nereye gitmiş isem erbab-ı zürradan bazı çiftlikat sahipleri ile ağniya ve istisna edildiği halde ekserisinin fakr ü zarurete duçar bulundukları ve ellerinde bulunan çift hayvanatının işe yaramaz bir halde olduğu ve çoklarının çift hayvanatı bulunmayarak maişet-i allesine medar olmak üzere tedarik edebildiği bir re's inek ve bir re's merkep ziraat edebildikleri meşhud-ı kemtaranem olmuş ve bu suretle yapılan ziraatten zürra ancak bire iki nisbetinde mahsul almakta ve feyz ve bereket olmaz ise tohumunu bile zayıf etmekte olduklarından ve hususiyle ziraatte ref ihtiyacatla muhtekiranın defl abadı murabahası nokta-i mühimmesine matufen müessesat-ı celile-i cenabı hilafetpenahileri cümlesinden olan ziraat bankaları sermayelerinin bir hüsn-ü surette istimal edilmeyerek zürrain bihakkın istifade edemediklerinden veyahud ihtiyaçları derecesinde istikraza muvaffak olamamalarından dolayı müracaata mecbur oldukları muhtekirlere borçlu düşerek mahsulat-ı ziraiyyeleriyle palamut afyon ve bunun

mümasili külliyyetli ve kıymetli hasılatlarının daha kemale ermeksizin ve idrak etmeksizin yed-i intisafına geçmekten ve ila ziyade muhtekirane karşı borçdan kurtulmayarak zaruret ve ihtiyacat-ı fevkalgayeye giriftar olmakda ve malik oldukları emlak ve araziye peyderpey elden çıkarmakda bulunduklarına mebni evvel emirde bunların ziraat bankaları sermayesinden hakkıyla müstefid edilmekle beraber hasılat-ı vakıayı idhalat icabına rekabet edebilmek üzere şimendifer icraatının hizmet-i seniyyeye tenzili halinde bunlara maddeten lezzet-i hirasetin izafesiyle fiilen teşvik edilmiş olacağı müstağni-i arz ve izahdır.

Memalik-i şahane ziraatı aksam-ı mühimmesinden biri de üzüm mahsulü olup bundan istihsal kılınan menafii müteaddid olduğu derkardır.

Geçen sene şerefsunuh ve sudur buyurulan emr ü ferman-ı hümayunları üzerine Aydın vilayet-i celilesine vuku-u azimet-i bendeganeme mebni üzüm mahsulatı mahsulat-ı sairenin başlıcalarından olduğu cihetle fiatı sene-i sabıka fiatlarına nisbeten pek mütedenni görüldüğünden esbabı ledet tahkik eğerçi bazı mahallerde üzüm mahsulatı yağmurlardan muhafaza edilemediğinden dolayı kıymeti nakısdar olduğu anlaşılmış ise de iş bu noksanın bu kabilinden olan üzümlere münhasır kalacağına binaen diğerleri hakkında vilayet-i mezkure ziraat müfettişliğinden aldığım malumata nazaran vilayet-i mezkurenin yetiştirmekte olduğu çekirdeksiz üzüm mahsulünden vasati olarak senevi altıyüz bin kantariyye harice ihrac olabilip halbuki saye-i ümran vaye-i mülükanelerinde seneden seneye çekirdeksiz üzüm bağları tekessür etmekte ve nisbeten üzüm mahsulatı dahi ziyadesiyle hasıl olmakda iken geçen sene iki misline balığ olan mikdara mahrec bulunamasından dolayı piyasaya gereği gibi tesir ederek fiatının tedennisine sebep-i meşgul olduğu anlaşılmıştır.

Şu hale nazaran ahali ziraatın bir şubesinden gördüğü kar ve zarara göre icraata ve ameliyatını tatil ve tebdil etmek tabiatıyla mecbur olacağından bilahere bu kadar masraf ve emekle vücuda getirilmiş olan bağlar harabe yüz tutacağı veyahud köklerinden çıkarılıp yerlerini diğer mezruatla iştilal edecekleri derkar bulunacağından üzüm mahsulünün muhafaza-i terakkiyatı için teşvikat icrasıyla diğer taraftan dahilen ve haricen şimdiden yeniden yeniye mahrecler taharri etmek ve yaş ve kuru üzümlerin şeklini tebdilen sarf olunmak için amillerine teshilat ve müsaadat-ı münasibe ita olunmak gibi tedabir-i seria ittihazı muktezidir.

Varidat-ı öşriyyenin başlıcalarından biri de Aydın vilayeti havalisinde ve

Hüdavendigâr vilayetinin bazı mahallerinde idrak olunan palamut aşarıdır. Mahsulat İzmir'e nakl olundukça aşarı orada aynen ahz ve istihsal edilerek iddihar-ı anbar edilmekte ve bir yandan işledilip peyderpey bilmüzayede satılmakta ise de bunun istihsal ve cebayeti anbarlara idhali ve işledilmek gibi masrafları varidatın dörtte birini teşil etmekte bulunmasına ve suret-i idaresinde dahi salim bir usul olmadığı sabit ve mütehakkik olup hatta işbu palamut aşarı meselesi için geçen sene Aydın vilayeti muamelat-ı maliye ve mülkiyesinin devr ve teftişinde bulunduğumuz zaman vilayetin mutaalasına müracaat edilmiş iken cevap alınamamış muahheren burada meclis-i maliyede vilayet-i mezkurenin palamut aşarı defterlerinin hin-i tedkikinde keyfiyet izah edilemeyerek tekrar vilayet-i mezkureden sorulmuş ise de elyevm cevap vurud etmemiş olduğuna ve dört beş milyon kuruşdan ibaret olan bir varidat için bir buçuk milyon kuruş raddesinde masraf ihtiyar edilegelmesine göre bunun usul-ü iktisada ve menfaat-ı hazine-i celileye katiyyen muvafık olamayacağına binaen bunların bir suret-i müştekane tedkik ve ıslahı mertebe-i vucub ve ehemmiyettedir.

Bilad-ı harraya mahsus hurma varidat-ı öşriyyesine gelince usul-ü cebayeti başka başka olarak birinci indel mesaha cerib usulüne tevfikân maktu ve ikincisi tahmin ve üçüncüsü de hurma ağaçlarının tadadıyla ahz ve istihsal olduğuna göre şu üç usulden hangisi temin-i selameti ve istihsal-i fevaldi hadım bulunur ise anın ihtiyarıyla diğerlerinin terki lazımeden olduğundan ve çünkü Basra defterdar-ı sabıkının hazine-i celileye vukubulan işaratta Basra vilayeti hurma aşarının cerib ve tadat ve tahmin üzerine istifa kılınan aşarı kırk elli bin liradan ibaret olduğu halde rusumat kuyudatında görülen ihracaata binaen yüz bin lira kadar bir zayıat vukua gelmekte olduğu dermeyan olunmasına ve bu meyanda mahallinde sarf ve istihlak olunan hurma miktarı da dahil olursa zayıatın onbeş yirmi bin lira kadar daha ziyadeleşeceği anlaşılmakta olduğuna nazaran hurma aşarının tahsil ve istifası emrinde fakat yekdiğere mübayan usullerin refiyle hukuk-u hazinenin muhafazası ve bu yolda zayıat-ı külliyyeye meydan verilmemesi için bir usul-u mutemen ittihazı lüzum-u bediddardır.

Ağnam Rûsumu

Ağnam rûsumunun tahsil ve cebayeti emrinde de bazı mahallerde şubat onbeşinden ve bazı yerlerde mart ibtidasından itibaren tadada başlanılarak şehir-i mezkurun nihayetine kadar ikmaliyle rûsumun haziran on beşine kadar

bilistihsal arkasının alınması talimatı iktizasından olup her mahallin merakız-i ticaret ve pazar ve ahz ve itaya sevki nokta-i nazarından kurbiyyet ve bu'diyeti nazar-ı itibara alınmasından naşi ağnam için istifa kılınan rûsum-u mütehalife olduğuna ve memalik-i vesial enhay-ı Osmaninin ekalim-i mutedile, harre ve barideye inkısamı hasebiyle bilad-ı harre ağnamı şubat ibtidasından tadat olunarak ber mucib-i nizam mevsim tahsilatta rûsumun istifa olunabileceği derkar ise de bilad-ı mutedile ve memalik-i baridesinde keyfiyet bir olup tadadını müteakiben rûsumun istihsalı ashabının mağduriyetini dai olmaktadır. Çünkü nisan mayıs haziran ayları varidatsız ve kısır aylardan ibaret olduğundan bu aylarda ağnamın gerek yapığısından ve gerek süd ve mevaşinden bir guna istifade edilemediğinden ağnam ashabı tadat rûsumunu tedarik ve istihzar yolunda bir takım muhtekirlere ihtiyaç göstererek henüz meydanda olmayan yapığı ve mahsulat-ı sairesini değersiz bir fiatla satıp tediye-i rûsum etmektedirler ki pek çok ağnam ashabının bu yüzden duçar-ı zarar ve ziyan olarak koyunlarını elden çıkardıkları her tarafça muhakkak bulunduğundan hukuk ve menafi-i müteakabile-i hazine ve ahalinin temini emrinde tadatın keme fissabık bilad-ı mutedile ve beridede martta icrası fakat yabancı ağnamdan maada yerli ahali ağnamının rusumu mahsulatın elde edileceği zaman olan haziran ibtidasından itibaren tahsiline ibtidar olunarak hitam-ı tahsilat temmuz nihayetine kadar imhalen temdid olunursa ağnam ashabı mağduriyetten muhafaza edileceklerine ağnam için mahsus rûsumun dahi fazlalığından istifade etmekten ise rûsumun tedricen hadd-i itidale tenziliyle ağnamın ade den teksir ve tezyidi esbab ve vesailinin istikmalî varidatın fevkalmemul tezayüdüne hadim olacağından ve fakat tenzilatın defaten icrasına hali hazır-ı hazine müsaid olmadığından seneden seneye onar paranın tenziliyle husul-ü matlubun tebşirnema olacağı mütalaat-ı hakiranesinde bulunurum.

Orman Varidatı

Hazine-i celile için varidat-ı külliye temin eden menabi-i servetten biri de ormanlardır. Ormanların efrad-ı ahali tarafından keyfe ma yeşe ihtitap ve katiyyetle tahrib edilmemesini nizamname mevzuunun bahs eylediği icraat-ı inzibatkarane kefil isede maatteessüf pek çok ormanlarda ve bitahsis sahilde bulunanlarda vaki olan sui istimalata binaen derecesiz katiyyette bulunduğu ve bunun efrad-ı ahaliiden katiyyeti ilzam eden tacirler yüzünden husule geldiğini muhakkak bulunduğundan ve çünkü bir tacirin ormandan onbin metre mikab

kereste katını ilzam eylediği zaman mevki temin ve tahdid edilerek ağaçlar tamamen rubu' kaidesine tevfiikan kışrı ve istihlakatı çıkarıldıktan ve safisi üzerine bilmesaha hesab edildikten sonra katedeceği ağaçlara damga darp olunup tacirin ancak bunları kat eylemesi ve çıkaracağı kerestelerin ebadı üzerine hesab-ı mahsusunda bir suret-i salimede ceryan ettirilerek kaçak vukuuna mahal kalmamak için kerestelere de damga darb olunarak ve orman müfettişi veya memurları tarafından muayene-i müdekkikane icrasıyla bir guna tecvüz vukua ve adem-i vukuun tebeyyün ve izharıyla hesab-ı katiyyesinin ifası lazım gelir iken pek çok yerlerde darb-ı damga muamelesinin yoluyla ceryan etmediği ve tacirin katiyyeti üzerine tedkikat ve mikdar da hesab edilmediğinin netice-i müessifesinden olarak on bin metre mikab yerine yirmi yirmi beş bin metre mikablık ağaçlara ve hatta damga darb olunmayan ağaçların da katiyyetine meydan verilerek şu surette bir taraftan en mühim mebalîğ-i servet-i tabliyye olan ormanların harabatına ve menafi-i mukaddese-i hazinenin de zıya-ı küllisine sebebiyet verilmekte olduğu derkardır. Bir de ormanları vardır ki bunların hususiyeti ve miriye olan taalluk ve irtibatı katiyyen fasl edilmeyerek münazi-i fih bırakılmakda olduğundan bu suretle de zayıat vukua geldiği bedihiyattandır.

Geçen sene bir ay teftişe emr ü ferman-ı uluviyyet beyan-ı mülükaneleriyle Aydın vilayetinde bulunduğumuz zaman Barutçu namıyla mütearif olan bir tacirin Beylerli ve civarı ormanlarından iki defada iltizam eylediği seksen bir bin metre mikab kereste için damga darb olunan ağaçların iki misli derecesinde katiyyette ve pek çok sui istimalat vukua geldiği tedkikat ve evrak-ı resmîleriyle müretteben sübüta vasıl olmakla layihaları makam-ı celil-i sadarete takdim kılınmıştır.

Binaenaleyhe herhangi ormanın katiyyeti hakkında müştakane tedkikat ve teftişat icra ettirilir ise zayıat ve tahribatın vukua gelen sui istimalatın tezahür edeceğine binaen gerek ormanların harabiden muhafazası ve gerek varidat-ı hazinenin telef ve ziyana meydan verilmemesi için bir tedbir-i musib ve çare-i selamet taharrisi mertebe-i vücub ve ehemmiyettedir.

Hülasa mesrudat-ı abidane ve kasıranemden maksad tezyid-i varidat emrinde meşkur buyurulan inayet-i hazreti zillullahilerine binaen lazımlu icra bazı mevadın tadil ve ıslahına dair arz-ı sadakat ve memlukıyyetten ibarettir. Olbabda emr ü ferman hazretidır.

Layihanın Hulasa-i Münderecatı

1-Emlak ve arazi ve musakkafat vergisinin gayri muntazam bir halde bulunmasından dolayı bir tedbir-i musib ittihazına dair.

2-Temettüat vergisinin varid-i hatır-ı çakeri olan bir tarza ifrağı halinde başkaca bir varidat elde edileceğine dair.

3-Bedel-i askeri tevzi defatirinin kiliselerde tutulmakta olan vaftiz defterleriyle kontrolü takdirinde varidatın tezayüd edeceğine dair.

4-Aşar varidatının tezayüdü esbab-ı vesailinden olan alat ve edevat-ı ziraiyyenin tecdid ve istihzarı ,hayvanat-ı ehliyye ırklarının ve zahire tohumlarının ıslahı ,usul-ü ziraatın talim ve tamimi, tarik ve meabirin tekemmülü ve ecanib zehairiyle rekabet edilmek üzere şimendifer yollarının tezyili ve ziraat bankalarından zürrain bihakkın istifade ettirilmesine dair.

5-Üzüm mahsulatının seneden seneye tezayüd etmekte olduğundan bağların ve üzüm hasılatının tezyidi zımında icray-ı teşvikatla beraber bir taraftan mahrecler tedariki vücubuna dair.

6-Hurma aşarının müteaddid usul üzerine cari olan taşir muamelatının tevhibiyle hazine-i celileye menfaati olan usulün ihtiyarı ile gümrüklerce bilkuyud ihrac olunan hurma mikdarı aşarın aslından fazla bulunduğuna göre zayıata imkan bırakılmaması için bir tedbir ittihazına dair.

7-Ağnamın suret-i tadadı ve rüsumunun istihsal ve cebayeti için müttehiz usulün tadili ile varidatın tezayüdü hakkında varid-i hatır-ı kasiranem olan bazı mütalaata dair

8-Orman hasılatının taht-ı mazbutiyete alınmasına dair.

LAYİHA 3
AMİRAL SİLVİN VE KAPTAN FERHOLM
İMZALI LAYİHA

Sultan Abdulhamid Han-ı sani hazretlerinin memalik-i mahrusa-i şahaneleri şunca on sene zarfında bir çok husumat ve zayıata duçar olduğu halde bilahere kıyasen sulh ve sukunet ve maliyece dahi kanaat bahş olur bir hal kesbetmiştir. Ve iş bu sukunet ve terakkiyat-ı hazırayı tahkim ve teyid edecek ve ecanibin muhacemesine karşı metanet ve emniyet ve dahilen dahi terakki ve tevsi-i ticarete badi olacak birçok vesaitle tevessül icab eder. Şöyleki mahsulat ve servet-i tabiiyyesiyle beraber çalışkan ve makul ve muti ahalinin kürre-i arzında memalik-i mahrusa-i şahane kadar hiçbir memleket malik olmadığından harfiyyat ile ahali dahi istihdam olunarak memleket açıldığı surette bir bayındır muhabere ve muraseletin islahıyla servet-i tabiiyyeden büyük büyük netayic hüsnü memul olur. Nice asırlardan beri anlaşılmıştır ki ticaretin tebdilat ve usul-ü cedidesinde hasıl olacak ticaret ve servetin vesait-i nakliyyesinden biri ve belki birincisi olan servet hamuleli vapurlar mürur ve müraselatça en kısa hat üzerinde bulunan ve sehil limanları havi olan bu memalike gelebilirler.

Birinci Bend:Yeni Bir Tевsi-i Ticaret ve Selanik Limanı

Memalik-i mahrusa süveyş kanahnın küşadıyla Avrupa ahalisini idare edecek Şark servetinin tarik-ı müstakimi üzerinde ve bahr-i sefidde en ala Selanik limanına malik olup her hususda memalik-i mahrusanın Avrupa kısmının bekası ve ecanibin bila ictinab muhaceresinden muhafaza ve temini için mezkur limanın behemehal bir merkez-i ticaret olması iktiza eder. Ve alelhusus istikbalde beka ve metaneti temin olunmak üzere Asya yani Anadolu kıtasına mutlaka atf-ı nazar olunmalıdır.Zira kıta-i mezkûrede tevsi-i servet için had bi nehar-ı vüsat ve bi nazır hava ve iklim ve bir çok nehirler vasıtasıyla istifade olunabilir. Gayet mahsuldar toprak ve ala ormanlar ve zengin madenler ve ihracaat için bahr-ı muhit heze ve kıyı ale heze mevcut olup ancak icab eden nakliyat ve mürselat ve muhaberat ve mezruat sulamak ve saire gibi hususattan usul-ü cedideye tatbikan icra eylediği surette bu yüzden hasıl olacak malumat ve terakkiyat-ı cedide fevaid-i azimeyi mucip olur. Bu da matlup olan sermaye ve akçe tedarik olunduğu halde suhulet ve suratle husule gelebilir.Ancak lazım

gelen emniyet ve itimad hasıl olunduğu taktirde zikr olunan meblağın suhulet ve ehveniyetle tedariki için şimdiden münasib hiç bir zaman olamaz. Vükelay-ı devlet-i aliyyenin akılane surette başlıca nazar-ı dikkate alacakları mevad memalik-i mahrusede şimendiferler temdid edilsede bu hususun memalik-i mahrusanın Avrupa kısmında icrası Rus muharebesi netice-i olarak husule gelememiş ve elyevm Asya-i Osmani için dahi bir munzam plan görülememekte bulunmuştur.

İkinci Bend: Alelumum Anadolu-i Şahanede

İcab Eden Şimendiferler

Şimendiferlerin temdidi taht-ı mülahazaya alındığı halde alelumum hatların arzının müsavi olması lazımeden olmakla beraber fenn-i harb nokta-i nazarınca da gayet mühim olup bu hususa karar verildikten sonra şimendiferlerin temdidiyle beraber icabeden ticaret ve temettü dahi müsavaat üzere taht-ı itina alınmalıdır.

Üçüncü Bend: Anadolu-i Şahanede Madenlerin Küşadıyla

Hasıl Olacak Temettü-i Azime

Madeniyatın hususunca gerek kömür ve gerek meadin-i saire o civarlarda bulunan ve madenle iştilal eden ahali-i nüfusun tezayüdü ve taşlerini dahi temin edeceği misillü ziraatle meşgul olan ahali ve nüfusun dahi tekessür ve işlerini mucip olacağından ikisi birden birleşdikleri halde memalik kuvvet ve servetine bais olarak hasılatı şimendiferlere ceryan eder. Yalnız ziraat madenlerdeki hasılatı husule getiremez. Lakin madenler hem ziraatı ve hem hasılatı tezyid eder. Mesela fabrikalarda veya maden ocaklarında guna gun masnu' mevad husule gelebilir. Fakat bunlarda istihdam olunanlar mekulat ve meşrubatını kendileri husule getiremez. Bu surette inşasına bida' olunan şimendifer hattıyla yani hattın mürur ettiği mahallere karib madenler dahi hatla beraber açıldığı halde pek büyük faide hasıl olacak ve hususiyle kömür madenleri dahi bulunduğu halde binnisbe tezayüd edecektir ve bu husus Kastamonu gibi mahallerde kolaylıkla kabil-i tatbik olabilir. Tertib olunacak şimendiferin esas hattı madenin asıl çıktığı mahallerden mürur etmesiyle maden mahallinde suhuletı mucip olacak şubelerin suratle husule gelebileceği cihetle esas hattı maden mahallerinden geçmek için bir takım dağlardan mürur ettirmek icab etmez. Zira esas hattı dağlar arasında dolaştırmaktan ise bu yüzden sarf edilecek meblağ ile zikr olunan şubeler husule gelebilir ki bu da muhsinat ve

fevaid-i kesireyi mucip olacağını iştibahdır. Avrupa ticaret merkezlerinde devlet-i aliyyenin hali hazırına iş bu layihada zikrolunan mevadı mevki-i icraya koymak için nakden muavenet olunacağı layıkıyla anlaşılmaz ise de münasib şurutla maden ve kömür imtiyazları teflif olunduğu taktirde imtiyazat-ı mezkure sermayedarana teminat makamına kaim olacağından Anadolu-yu şahanenin kesb-i serveti için lazım olan sermayedar suhuletle elde edilebilir. Memalik-i şahanenin Anadolu kıtası hududu için lüzumu olan müdafası için icab eden muhaberat ve müraselat ve sevkiyat elan kale alınmamıştır.

Dördüncü Bend:Fenn-i Harbice

Nokat-ı Mühimme

Anadolu-yu Şahanede işbu zikrolunan icraat yani meadin ocaklarının küşadiyla şimendifer hatlarının temdid ve bu vechile zürra ve maden ahalisinin tekessür-ü nüfus ve bunları idare edecek ehl-i zürrain tezayüdü ve ticaret ve servetin tevsil olmadıkça düşmanın muhacemesine karşı müdafa ve muhafaza kabil olmadığı ve bahr-i siyah sahilleri dahi bahren vaki olması melhuz olan muhacemete açık bulunduklarından sahilden dahil-i memalikin şimendifer temdid ve irtibatı tehlikeli olup bu vechile şimendifer hattının sahil ile iştiraki olmayarak sahil cebel-i müteselsilesinin arkasından temdid ve cibali-i müteselsile-i mezkure üzerinde balada zikr olunan cengaver maden ahalisi dahi meskun bulunduğu halde hududda vaki kuvvetin cenah ve merkezi layıkıyla temin ve muhafaza olunabilir.

Beşinci Bend: Şimendifer Masarısı

Mühamminesi

Şimendiferler lüzumu için icab eden bazı mürettebe kumpanyaya muavenet edildiği taktirde muktedir Amerika mühendisleri yedinde beher mil (5800 kadem)hattın her nevi techizatı ikmal edilmek şartıyla masarısı muhamminesi ikibin ingiliz lirasından ziyade olmayacağı ve hattın geçeceği arazinin tabiatı icabınca kesretle bulunması lazım gelen köprü ve tünel işleri haric tutulması şartıyla yevmiye bir mil tulunda hat temdid olunacağı temin edilir.Şimendiferin bidayette usul-ü imalleri Fransa'da takip olunan usule tevfikan yani iki sene müddet zarfında işe başlamak üzere doksan dokuz sene imtiyaz ita edilmelidir. İşbu müddet imtiyaz nihayetinde demiryolları devletin malı olmaz ve fakat demiryolunun imal ve işletme hususiyeti bütün müddet imtiyazı için şayan-ı itimad bulunduğu tebeyyün eylediği halde şerait-i mutedile

ile tekrar bir müddet muayene için temdidine ruhsat muvafık maslahattır. Ancak hükümetin herhangi bir vasıta ile olursa olsun Osmanlı şimendifer hatlarının para sarfına değerli olduğunu sermayedarana ispatıyla anları ikna etmek lazım gelir ki bu husus her hükümet nezdinde sermaye celb etmek için çare-i ikame bulunduğu tebeyyün etmiştir. Bu ana kadar bu cihetin suret-i daimede temin edilemediği nazar-ı teessüfle görüldüğü ve atiyen bunun dahi temini pek müşkil olmayacağı aşıkardır. Demiryollarınca muvaffakiyet-i tammenin adem-i istihsali zaruri vukuat-ı tabi olduğu gibi imalata teshilat bahş olacak surette vaz-ı nakliyat faidesini adem-i iltizam ve nokat-ı müteaddidede vaz-ı ameliyat ile hattın parça parça imaliyle hatt-ı umumiyyenin ikmalini teşri edecek bir usul-ü umumiyyenin fikdanından dahi ileri geleceği aşıkardır.

Altıncı Bend:Yeni Maden Nizamnamesinin

Lüzum-u Kabûlü

Saadet-i memleketi temin edecek vesalt-i servetin en kötüsü olarak gösterilen meadinin istifadesiz kalması büsbütün başka bir sebebe matufdur. Çünkü meadin nizamnamesinin heyet-i hazırası madde-i mezbureye dair olan malumat-ı fenniyesinin fevaldi-i meadinin olkadar muhalifi olarak vaz ve kabul olunmuştur ki bugünkü günde bu cihetten temin-i istifade için yalnız yeniden bir meadin nizamnamesi kabul etmek zaruri ve kafi görülür. Ancak ashab-ı imtiyaza verilen miktar-ı muayyen arazi ile bir hayli vakitler için izhar-ı iflas ile çalışmağa iktidarsız olan ashab-ı imtiyaz hakkında gösterilen sabr-ı medid nizamname-i hazıranın şayan-ı takbih mevad-ı sırasında telafi olunamazlar. Açık söyleyelim ki mevad-ı atiyeye her devletin maden nizamnamelerinde şayan-ı izahdır. Yani madencilik muhatarat-ı fevkaladeye tabi ve henüz istifade edilmeksizin bir hayli masarır-ı fevkalade sarfiyle andan dahi pek büyük istifade beklenen ve yahut çok zaruri görülebilecek cesarete mütevakıf bir iş tabiatındadır. Senelerce bir takım maden filizi ihrac olunur ki masarır-ı ihraciyelerini iade edemezler ve bir haylisi dahi zaruri çıkarılır ki sermayedaran için istifadesi olmadıktan başka def-i için de bile bir hayli masarır-ı mucip olur. Bu halde ya büyük bir kazanç ümidi beslemeyen bir madenci için tamik ve devam-ı ameliyat ihtimal haricinde kalır. Hatta bunun için Amerika mühendisleri meyanında şu darb-mesel söylenmekde tamim etmiştir. Yaramaz otları dahi dâhil-i hesab ederek "yerden bir dolar çıkarmak için bir dolar sarf etmek lazım gelir " Alelhusus ufak imtiyazatta bu muhatarat nisbeten tezayüd eder. Çünkü

bir tünel ve bir şaft büyük bir imtiyazatın mütenevvi ocaklarıin müştereken hizmet edebildiği halde mahdud yani ufak imtiyaz sahipleri her ocaklara ayrı ayrı şaft ve tünel imaliyle masarır-ı zaide-i nisbiyeye duçar olurlar. Bunun için madenin suret-i kar gösterdiği maden kumpanyasının ve yahud sahib-i imtiyaz olan şahsın defatirinde görülmedikçe maden-i mezbure üzerine vergi tarhı caiz olamayacağı ve tarh olunacak verginin dahi yüzde kırk beş veyahud elli raddesine varabilecek yevmiye ve masarır-ı saire çıktıktan sonra bakiye kalacak sırf temettü üzerine vaz olunması lazım gelir. Bundan başka hiçbir kimse dahil-i imtiyazı bulunan arazide ne gibi madenler zuhur edeceğini mümkün değil tamamıyla bilemez ve bunun için bir sahib-i imtiyazın madeni işlemesi esnasında diğer bir maden ve başka bir maden bulunabilmesi muhtemel olmakla bu vechile her bulunan maden için ayrıca imtiyaz vermeyi istemek muvafır-ı akıl ve hakkaniyet olmayıp ancak bu gibi zuhuratın kıymetleri meydana çıkacağından ana göre cümlesinden vergi istihsali pek kolay olur. Madeniyatın maden mühendisleri taraflarından nezaret altına aldırılmaları dahi büsbütün imkansız ve yalnız rüşvet ve karışıklıkla beraber maden işletenin büyük bir rahatsızlığını mucip olur. Ve yine herbir madenin madenciliğe yakışır bir surette işletilmesiyle nüfus zayı edilmemeli ve bir büyük kaza vukuuna meydana vermemek orada işletilmesini temin etmek nizamnamenin en ehemmiyetli mevadını teşkil eylese sezadır. Ve herhangi bir madende müstahdem bir mühendis bu gibi takyidata dikkatsizliği sahihan anlaşıldığı halde mühendis-i mumi-i ileyhe bu hizmette memleketin hiçbir tarafında tekrar istihdamı men olunduğu halde bu gibi vukuatın dahi n alınacağı aşıkardır. Lakin her bir madenin suret-i mahsusada işledilmesi le bdd idüğünden yevmen feyevmen bir madene dair ol maden mühendisinden başka kimsenin vukufu olamayacağı zaruri olmakla umum madenlerin işledilmesine kabil-i tatbik bir kaide ittihazı pek beyhudedir. Bundan başka bir maden vilayetinde ilerü gelen madencilerden mürekkeb bir maden meclisine arz olunan iştikaları grmekden ziyade bir takım vezaifi daha olan vilayet müfettiş-i umumileri bulundurmak daha büyük beyhudeliktir. Bu gibi vilayet maden meclisleri birer nefer mukayyıdlar tarafından rıyaset edilip ve bu mukayyıdların vazifesi ise dahil-i vilayette bulunan bilcümle madenleri görmek ve madenlerin işletilmesinde şahsen ve mevkien mesul bulunabilecek memurini ve her nevi maden vukuatlarını kayd edecekdir. Bu mukayyıdlar Amerika maden sahipleri ve

işleticileri tarafından ekseriyet ara ile ahali-i muteber-i vilayetten intihab olunup kendisinin kuyud ve kopyaları ve münazaat kararnameleri ve saire gibi evrak için ufak bir meblağ ita olunur. Bir maden işletmek için ittihaz olunan planı irae eder bir maktu ve bir planı havi bir resmi her maden mühendisinin odasında mutlaka talik edilmiş bulunmalıdır ve kumpanya her altı ayda terakki eden ameliyatını mezbur resmi ilave etmek suretiyle her altı ay için kendi nezdinde bir tedariki mecbur olacağı gibi canib-i hükümetten istenildiği taktirde mezbur kumpanyalardan herhangi biri olur ise göndermeğe bulunmalıdır. Mamafih madencilik pek çok terakki etmiş olan eyaletten herhangi madenci beher sene hükümete bir maden haritası gönderecek olur ise adetçe teksirlerinden dolayı büyük müşkilat başlar. Amerika' da patent yani imtiyaz ita olunan modellerin tekessürüyle nihayet lüzum görölerek muahheren dahi model talep edilmekden sarf-ı nazar edilmesi gibi bir halin tevlidine istidad hasıl edebilir. Evrak ve her nevi lüzumsuz muamelat-ı resmiyyenin tenkisi zengin bir memlekete fakr getiren rüşvet ve sahtekarlık gibi bir takım usul-ü na becanın dahi azalmasını müeddi olur. Her maden eyaletlerinin madencilerine malum birkaç polis tevzii edilmek lazımdır ki her nevi ashab-ı cinnah anında memur-u merkuma teslim edilmek teshilatı bulunsun. Amerikanın maden nizamnamesinde görölmemeyen her bir memnuat meadin işletmek için bir çok sermayeler celb ile teraki-i madeniyata say ve bir hükümetin maden nizamnamesinden tay edilmelidir. Meksika madenlerinin keşfi tarihinde dünyada mevcut maden nizamatinın cümlesine kabil-i ad edilmiş olan İspanya nizamatına muhalif Amerika maden kanununda bile bazı na makul şubat vardır. Meadinin asıl sahib-i imtiyazının haiz olduğu imtiyazla beraber diğer sermayedar veyahud sermayedarana mutlak kabil-i nakl olması lüzumundan dolayı mezbur sermayedar veyahud sermayedarının asıl sahib-i imtiyazı nezaretine tabi olmaksızın madeni işletmeğe istitaatları olacağından her bir maden içlerinden dolayı doğrudan doğruya kendileri mesul tutulmak icab eder. Hakikat madeniyatın istifadesine kalmasının başlıca bir sebebi daha var ise o da icab eden sermayeye malik olmadıktan başka sermaye celbi için vesait-i yeganesi olmayıb da vesait-i müteselsilesi müracatı mecbur olan eşhasın imtiyaz itası maddesidir. Çünkü vesait-i müteselsile-i mezburenin metalibat-ı müteselsileleri mezbur iş tahmilinden ziyade bir bar altına koymadığından bu misillü ahvalde şayan-ı istifade bir madenin dahi hakkıyla istifade edemeyeceği

zaruri kalır ve bu men için mutlaka bir tedbir vazı pek müşkil ve fakat madenin işletilmesi için icab eden sermaye memurin-i muktedire vasıtasıyla evvelve tahmin ve hesap edilmesi dahil-i ihtimal görünür .Ve bu keşf ve tahmin her bir husus-u imtiyaz için lüzum görülmedikçe tezyid edilmemelidir. Bir büyük imtiyazın dahilinde zuhur edebilecek bir çok madeniyatın bir kısmını işletebilen bir sahib-i imtiyaz meadin-i sairinin dahi işlemelirini teşvik için ahara kendi tarafından imtiyaz verebilmek üzere imtiyaz-ı aslide teshilat ve teşvikata bile malik olmalıdır. Çünkü bu yolda madenle müştağil ahali süratle tezayüd edip bu cihetten dahi istifade-i adideyi mucip olur.

Yedinci Bend:Maden İstiğalatından Tahsili

Tabii Olan Servet-i Milliye

Vergi istihsal olunan her nevi servetin tezyidi sebebiyle hükümetin edeceği istifade ise ihrac olunan meadinden alınacak rüsumdan kat kat ziyade olacaktır. Bir akıllı "mevzu kanun"hububat tahmilini asla vergiye rabt edemez de mesud ahaliden ara sıra ve hiç bir amelsiz kendisine gelecek istifadeye razı olur. Madenciliğe dair ufacık bir malumatı olan bir kimse dahi toprağın yüzünden aşağıdaki madenin ne hal ve şekilde ve ne kıymette zuhur edeceğini bilmek mümkün olduğu tasavvuruyla mümkün olamaz. Ve bir madenden alınıp tahlil olunan numuneler dahi maden-i mezburun kıymetine medar olamayacağını bilir. Ve bir devlet maden nizamnamesinde bu gibi malumatın yalnız madeni işletmeği deruhde edecek olanların madene dair bir malumat-ı cüziyyesi olup olmadığını tetkik etmesi gibi bir ziyade değildir. Fakat teessüf olunur ki devlet-i Osmaniyyenin maden nizamnamesinde bu cihetce olan hataya sermayedararı maden-i Osmaniyyeyi işletmekten men etmekde ve bu vechile mücade-i ahvali Afrika-yı cenubi sahralarını çalışkan ve uyur ahali ile doldurmaktadır. Asya-yı Osmanide bazı imtiyaz ve imtiyazat ita ve almışlardır ki bunlar yekdiğerinden dört mil bud ve mesafede ve maden ocaklarının mevzu bulunduğu gayet mahdud kısmından başka ve olca hiçbir ehemmiyeti olmadığı halde madencinin bir kaç koyun ve keçisini besleyen arazinin beher ceribi için madenciden bir miktar mahdud vergi dahi alınmaktadır. Velhasıl nizamname-i hazıranın muhtac-ı tadil ve ilga her bir nokatını dahil-i muhakeme etmek pek müşkilatlı olacağı ve mamafih buraya değin nizamnamenin nokat-ı mühimmesinin layık olduğu tenkihatten bahs olunmuştur denilebilir. Bu maddeye büsbütün başka bir nokta-i nazarla tekarrub etmekden gayri çare-i mümkünü yoktur. Ve bu nazar-ı

tedkikat ise bir tedkik-i fenni olmayıb belki gayet muktedir bir nazar-ı siyasidir. Çünkü bir nazar-ı siyasi bu işden tahsil edecek saadet ve terakkiyat-ı umumiyye-i memaliki muhakeme eder ve bir nazar-ı fenni ise kıymetsiz bazı nokat-ı fenniye icrasında hataya sevk olunur da saadet-i milliyye cihetince tecahüle meyyal olur. Bir ehl-i siyasi istihsalı mümkün menafii görerek ol menafii temin için tarık-i eslime müracaat eyler. Fakat bir nazar-ı fenni olanca dikkatini bir sermayedar ile güzel pazarlığa (yani para almakta kazanmağa) cem ve hasr edip bu vechile sermayedarı ürkütüp kaçıрмаğa muvaffak olur da kendisi pek rahat kalabilir ise de bu da tekessür-ü ahali öe tadad-ı ikdamat ve tezayüd-ü varidat-ı kiseseza çıkacağını hesab edemez.

Sekizinci Bend: Selanik Limanı ve Panpuler ve Avrupantel

Kumpanyasıyla İmza Edilen Kontrat

Burada karar ve zamanı olmuş geçmiş gayet mühim bir maddeye dair hahs edeceğiz. Selanik'in en kısa ve en güzel Hind posta hattı üzerinde bulunduğu için şu anda devlet-i aliyye ilkasına bir büyük fırsat eriştiğini beyan etmiş hemen takyide değer bir teşebbüs ihtiyar edilmiş ve Selanik'de postaya teslim etmek üzere Panpuler ve Avrupantel kumpanyasıyla mukavele imza edilmiştir. Bunun için liman-ı mezbure istikbalde hizmetiyle görülecek istifadesi için mümkün mertebe süratle ihzar edilmelidir ve bu ihzaratı gayet metin ve kullanışlı olmak üzere mümkün olacak kadar hafif bir masrafla ve bir senede ikmal edildiği surette pek büyük istifadeyi mucip olacaktır ve bu liman Nevyork ameliyat-ı cedidesi ve Amerika usulü üzere gayet ucuz ve çabuk yapılacağı cihetle tavsiye olunur. Selanik limanının ise Livurpul'a muadil derecede bir liman-ı gerek politikaca ve gerek memalik-i devlet-i Osmaniye'nin tekessürü menafii yolunda faidesi hadden efsun olabilir. Ve böyle bir liman Selanik'de her nevi ihtiyacata hizmete başladığı anda Avrupa devletlerinin hiçbirisinin mezbur limanının devlet-i aliyye idaresinden çıkmasına rıza göstermeyecekleri dahi zaruri bulunur. Çünkü Selaniki zabt etmek için bilcümle düvel yekdiğerinden haris olacaklarından yine hiçbirisi tecavüz edemeyecek ve Selanik-i Mücavir-i Memalik-i Osmaniyye dahi bu sayede temin-i istikbal edeceklerdir ve Selanik'den Avrupa'ya ve Avrupa'dan Selanik'e ceryan edecek nakliyat dahi bazı mertebe kesb-i ehemmiyet edecektir.

Dokuzuncu Bend: Selanik'e Demiryolları İrtibatı

Selanik haricindeki demiryolları cüzi bir masrafla Selanik limanı havuzlarıyla birleştirilebilir. Ve bir milyon lira ile yirmiden ziyade havuz imal

olunup bir sene zarfında iş hazırlanabilir. Ve bu havuzların ib'ad ve techizatı dahi bu ana kadar yapılanlara faik olabilir. Hakk-ı selahiyet iş bu varakada nazar-ı itibare alınmayacaktır. Yalnız imtiyaz istihsal olunduğu taktirde altı ay zarfında sermaye teşkil ve bu iş ikmal edilerek selanik limanı hazırlanabilir. Ve tekml havuzların techizi dahi tavsiye olunabilir. İstenildiği halde yine bu zamanda ve Selanik'in en müntehib nokatında yeni usul-ü istikamet ile Süveyş kanalı tariki üzerinde dahi bazı yeni fenerler vaz olunabilir. Ve bunlar için bir hesap dahi ita olunmamıştır. Şimdiye değin Selanik limanı üzerinde icra edilen ameliyat bu evrak sahibinin maluması değildir ve bu işlerde sahib-i evrak hiçbir istifade beklemez. Sahib-i evrak 1877 tarih-i miladisinde dur-u aliyyeye gelerek elinden geldiği kadar memalik-i Osmaniye ve padişaha hizmet için olanca gayreti sarf ederek devlet-i aliyyeye dostluk göstermek ve devlet-i aliyyenin daima iyiliğini ister zattır.

LAYİHA 9

TEŞVİK-İ SANAYİ KOMİSYONU LAYİHASI

Veli-i nimet biminnetimiz padişah-ı teba-i purur ve şehinşah-ı atıfet-i efendimiz hazretlerinin bu mülk ve millete bais-i hayat-ı cavedanı olan cülus-u hümayun saadet makrun hilafetpenahilerinden berü lütfen ve merhameten memalik-i mahrusa-i şahanelerinin mamuriyeti ve teba-i sadıka-i mülûkdarilerinin terfih-i ahvali ve saadet hali emrinde meşhud-u basıra-ı şükran ve olan niyat hikmet-i ayat veli-i nimet bi minnet-i azamilerine sahiha-ı merhamet ve sima-i cenab-ı tacidarları olmak ve bahusus tabiat-ı celile-i osmanileriyle müftehir ve mebahis olan bendegan sadakat nişan-ı hümayunlarından makam-ı akdes-i hazreti hilafetpenahilerine revabıt-ı maneviyye ve maddiye ile merbut olan ahali-i islamiyye kullarının teshil-i esbab-ı refahı için sanayiinin terakkisi zımnında lazımul ittihaz olan esbaba teşebbüs etmek ve lütfen ve merhameten taht-ı riyaset ve himayet mefhama-i şehinşahilerinde bulunmak şeref-i alisine nail olmak üzere teşkili tasavvur buyurulan "heyet-i teşvika-ı sanayi"nin vezaifinin arz ve huzur-u dekayıknüşur cenab-ı hilafetpenahileri kılınması telakkisiyle mübahis olduğumuz emr ü ferman hikmet-i beyan cenab-ı hilafetpenahileri iktizay-ı celileden olduğu cihetle teferruatın mufassalan arz-ı atıye taliken bu babda varid-i hatır-ı aciz mezahir-i kasiranem olan mevad-ı atiyenin muhtasaran arzına mücaseret olunur.

Huzur-u dekayıknüşur cenab-ı şehinşahilerinde müstağni-i arz ve beyan olduğu üzere bundan mukaddem evvela dersaadette ve badehu vilayet-i şahanelerinin kaffesinde birer mekteb-i sanayi tesisi ve küşad edilmiş ise de muntazır olan fevaid ve muhsenat istihsal olunmayarak arası çok geçmeksizin mezkur mekteblerin hemen kaffesi bir hal-i muattaliyette kaldığından memalik-i mahrusa-i şahanelerinin hıref ve sanayi hususunda muhtaç olduğu teşvikatın yalnız bu yolda taharri edilmesinden fayda hasıl olamayacağı bittecrübe sabit olduğu cihetle bundan başka tedabire müracaat olunması vacib-i umurdan olmakla teşkil edecek komisyon tarafından müracaat olunması lazım gelen tedabirat:

Evvela memalik-i mahrusa-i şahane vaktiyle sanayi hayli terakki ederek oldukça ihtiyac-ı dahiliyyemize kifayet edecek derecede iken şimdi bunlardan evvelki kadar istifade edilememekte olup mesela Ankara sofları Bursa

ve Halep ipeklisi ve fareşleri ve Bilecik çatmaları ve vilayat-ı şahanelerinin ekserisinde imal edilmekte olan alaca ile ve yağlık ve Kütahya'nın çinileri ve halı imale ve bahusus sanayice derece-i vucubda olan demircilik sanatları hemen mahdud olmak derecesine gelmiş olmakla bunların yine mahallerince tekrar ihyası ve ilerletilmesi taht-ı elzemiyette olmakla teşkil edecek heyetin evvel emirde sanayi-i mezkurenin inkırazını mucib olan esbabı ve badehu bunların hal ve zamanın terakkisi nisbetinde ıslahı için ne gibi teşebbüsata ibtidar edilmesi lazım geleceğini arıza ve amik-i teemül ve mülahaza etmesi.

Saniyen :Mahsulat-ı dahiliyyenin beynel ahali nazar-ı itibara alınması ve revacı çaresinin istihsali zımında ne yapmak lazım geleceği.

Salisen :Tebea-i islamiyyeden fenn-i mimariyyeden hayli zevat-ı meşhure gelmiş ise de her ne esasa mebni ise bir müddetten beri bu sanat-ı aliyyeye rağbet edilmemiş olduğu gibi oymacılık ve hakkaklık ve fenn-i nakkaş dahi geride kalmış olduğundan bunların ilerledilmesi lazimedden bulunduğu cihetle saye-i terakkivaye-i hazreti mülûkdarilerinde elan mevcud olan ve hali hazırıyla intizam ve mükemmeliyeti derece-i matlubede bulunan sanayi-i nefise külliyyetinin bu nokta-i nazardan tevsii ve mekteb-i sanayinin dahi tanzim ve ıslahı çaresini düşünmesi.

Rabian :Cam ve kağıt gibi pek çok sürümü olan eşya için memalik-i mahrusa-i şahaneden her sene milyonlarca paralar Avrupa'ya götürmekte olduğu cihetle bu paralar harice çıkmayarak dahil-i memalikde kalmak ve pek çok ahali-i islamiyye kulları dahi bu yüzden müstefid olarak erbab-ı sanattan ustalar yetiştirilmek üzüürü muntazam fabrikalar inşası zımında icab eden tedabiri teemmül ve mülahaza etmesi.

Hamisen: Ahali ekseriyet üzere pamuk bezi iksa ve istihlak etmekte olduğu cihetle bu yüzden dahi Avrupa'nın memalik-i şahaneden almakta olduğu para cam ve kağıt için çıkan akçeden daha ziyade olduğu cihetle bunun daha harice çıkmayarak dahil-i memalikde kalmasına bir çare bulunması ve fakat bunun için fabrikalar inşası halinde maksad-ı husulü mümkün olmayacağından bunun ahaliye imal ettirilerek bu yüzden pek çok efrad-ı islamiyyenin istifadesi çaresinin istihsali maddelerinden ibarettir.

Zat-ı kudsiyyet-i saffet-i tacidarlarının her bir emr ü ferman-ı humayun-u şehinşahileri ayn-ı isabet ve mahza lütuf ve keramet olup hakikaten tebea-i

islamiyye-i şahanelerinin hıref ve sanayi hususunda teşviki ve bu babda muavenet-i lazimeyi ihtiyacları bedidar olmakla ve bu heyetin taht-ı riyaset-i mefhame-i celile-i hazreti hilafet penahilerin de bulunması temini maksad mirsad-ı hümeyun şehinşahilerini zamin ve kafil bulunmakla bu babda arz-ı şükran ve işbu heyetin vazaif-i asliyyesi muhtasaran arz-ı huzur-ı ali kılınmış ise de bunun nizamının esasının ve teferruatının icrası heyet-i mezkurenin teşkiline matevakkıf idüğünün arzına mücaseret kılınmış olmakla kata-i ahvalde emr-ü ferman hazret-i veliyyül emr efendimizindir.

LAYİHA 10

DEFTERDAR ETHEM SABRÎ EFENDÎ LAYİHASI

Öteden beri devam eden muzayaka-i maliyenin bugün ne kadar mühim bir gaile sırasına geçtiği muhtac-ı arz ve izah olmayıp intizam-ı idareye haylulet eden ve bunca müşkilat-ı dahiliyye ve gavail-i siyasiyye hudusüne sebeyiyet veren ahval şüphesiz ki esasen ekseriya muzayaka-i maruzadan münbaisdir. Varidat ile masarının beyninde tevazin husulü çaresi çoktan beri düşünülmekte ise de olbabda ittihaz olunan tedbirler bazı tekalifin nisbetleri tezyidi ve bir kısım masarının da mikdarları tenkis edilmek gibi bûdçe açığının şimdiki derecesine göre muzayika-i maliyeyi bertaraf edemeyecek icraattan ibaret kalmış. Ve çünkü müşkilat-ı mevcude-i maliyenin bu misillü vesalt-i gayri kafiye ile ref ve defl mümkünattan olmadığından tedabir-i mezkureye rağmen muzayaka seneden seneye artmakta bulunmuştur. Muvazene-i maliyenin ıslahı için masarifatın taklili lazım geleceği bazıları tarafından bila teemmül dermeyan olmakta isede devletin ihtiyacatını zaten temin edememekte olan sarfiyatın bundan ziyade kasrı şiraze-i idareyi ihlal edeceği bedihi bulunmakla mütalaa-i maruzada isabet tasavvur olunamaz.

Hükümetlerin dahilen temin-i idare-i mülkiye ve haricen muhafaza-i hukuk-u siyasiyye edebilmeleri her şeyden evvel sarf-ı nükuda vabeste bulunduğundan bu mecburiyete binaen devletler her türlü vesaile tevessül ederek teksir-i varidata himmetle yekünü milyonlarca frank teşkil eden masraflarını kemal-i suhuletle tesviye etmekte ve sarfiyatları nisbetinde de terakki eylemektedirler. Bugün İngiltere devleti bûdçesinde yüz seksen milyon ve Fransa devleti bûdçesinde yüzyetmiş sekiz buçuk milyon ve Almanya devleti bûdçesinde yüz kırk dört milyon liralık masarifat görülmekte iken tenkihat ve tasarrufat hususu oralarda bile düşünülmemektedir. Sathen memalik-i mahrusa-i şahanenin onda bir vûsatını haiz olmayan İtalya devletinin masarifatı doksan buçuk milyon hatta devlet-i aliyyeye hiçbir vechile kıyas edilemeyen İspanya devletinin masarifatı kırk sekiz buçuk milyon lira raddesinde olduğu ve mesaha-i sathiyeye itibariyle Adana vilayetinden bile küçük olan Belçika devletinin masarifatı yirmi dört buçuk milyonu mütecaviz bulunduğu halde mukaddema neşr olunan bin üçyüz on üç sene-i maliyesi bûdçesine nazaran Devlet-i Aliyyei Osmaniyyenin onsekiz buçuk milyon lira raddesinde bulunan masarifatının

taklili nasıl münasib ve mümkün olacağı muhtac-ı teemmüldür. Başlıca üç kısma ayrılmış olan masarifat-ı mezkurenin duyun-u muntazama ve gayr-i muntazama faizi ve re'sül mal tediyatına aid bulunan birinci kısmından tasarrufat icrası bittabi mevzuu bahs olamaz .İkinci kısmı olup nizamiye bahriye tophane ve jandarma dairelerine taalluk eden ve yekünü altı buçuk milyon liradan ibaret görünen mahsusat-ı askeriyyeyi istiksar edenler eksik değil ise de bu fikrin red ve cerhi hususunda düvel-i sairece kuvve-i berriye ve bahriye uğurunda ihtiyar olunan masarifat-ı azimenin zikr ve iraesı icab etmeyip Amerika'da yalnız polis memurları için senevi yedi milyon ingiliz lirası sarf edilmekte bulunduğunun beyanı kifayet eder. Mamafih nizamiye mahsusatından tasarrufat icrası herhalde askerin takliline mütevakıf olup halbuki memalik-i şahanenin kıtaat-ı selasede mesahaca üçbuçuk milyon kilometreye karib olan vusati ve büyük küçük on beş kadar devlet ve hükümetle hemhudud bulunmaktan dolayı mevkien haiz olduğu ehemmiyeti derkar ve ahval-i dahiliyye başkaca şayan-ı tezakir bulunmakla asakirin taklili ve binaenaleyh mahsusat-ı askeriyyeden bihakkin tasarrufat icrası kabil olamayacağı bedihi ve aşikardır. Masarifatın üçüncü kısmı olup mecmuu üç milyon sekizyüz bin liradan ibaret bulunan mülkiye mahsusatından her ne tasarruf edilse masraf açığının külliyyetine nazaran muzayaka-i hazıra-i maliyeyi tehvın edemeyeceği tabiidir. Şu hallere göre bütçe açığının kapanması ve bunca müşkilat-ı maliye ve bundan mütevellid gavail-i dahiliyyenin bertaraf olabilmesi mutlaka varidatın tezyidine vabeste kalmaktadır. Gümrük resmi ve temettü rüsümü müstesna olmak üzere tekalif-i saire elhaletü hezihi hadd-i nisabda bulunmakla bunların tezyid-i nisbetleri muvafık hal ve maslahat olamayacağından varidat-ı devlet birlikte terakki etmek üzere ticaret ve sanaat ve ziraatın tevsii icab eder. Ancak bir asırdan beri Avrupa ve Amerika sanayiî hayretbahş akıl olacak bir mertebe-i terakkiye vasıl olmakla bizim için o dereceyi bulmak ve bu kıtalar sanayiinin her gün başka suretle yüz göstermekte olan terakkiyatını takib eylemek imkansız ve servet-i milliye ve malumat-ı fenniyemizin buna müsaid olmadığı şüphesizdir. Şu halde memalik-i şahanenin servet ve hazine-i devletin vüsati ziraat ve felahatın terakkisine masnut bulunmaktadır. Mısır kıtası misal gösterilebileceği üzere ikliminin tabiat ve arazinin kabiliyeti müsaid olan memalikin ziraatı tahsil-i serveti ve en mühim vasıta dır. Avrupa-i Osmani, Asya-yı Osmani, Afrika-yı Osmani namlarıyla kıtaat-ı selaseye inbisat eden memalik-i vesia-i şahaneye mevhibe-i tabiiyye olan

kabiliyet-i fevkalade tarif ve beyandan azadedir. Münbit ve vasi ovalar vadiler, yaylalar, dağlar, cesim ormanlar,büyük küçük bir çok nehirler, bahr-i sefid ile bahr-i siyahın yekdiğerine mecray-ı ittisali olan boğazlar, bahr-i siyah,bahr-i sefid , bahr-i ahmer ile Basra körfezindeki sahilleri bir hayli körfezler tabii limanlar memalik-i mahrusa-i şahanenin hertürlü muhasenat-ı tabiiyye ile tekmillini temin eylemiştir. Arz-ı coğrafi , irtifa-i bahri ve vaziiyet-i arazi gibi ziraatçe pek büyük ehemmiyeti olan ahval-i tabiiyyesi ile beraber taksimat-ı mülkiyesi nazar-ı itibara alınmak şartıyla memalik-i mezkure Rumeli, Anadolu, Cezire-i ulya, Elcezire ve Irak-ı Arab, Suriye ,Arabistan, Trablus-ı Garbi kıtalarına ayrılmak lazım gelir. Ahval-i tabiiyyeleri itibariyle bazıları tarafından kıta-i mezkurede onbeş kadar ziraat iklimi farz edilmiş isede bu taksimat dahi esasen tedkikat-ı fenniyyeye müstenid olmadığı gibi bir vilayetin bazı livaları bir iklime ve bazı livaları da diğer iklime ve hatta bir liva kısım kısım iki iklime tabi tutularak taksimat-ı mülkiye asla nazar-ı itibara alınmamış olduğundan ve halbuki işbu layihada dermeyan olacak hususattan taksimat-ı mülkiyeye pek ziyade taalluku bulunduğundan bu cihet gözetilerek ve icabat-ı iklimiyye dahi mümkün mertebe nazar-ı dikkate alınarak atfıl beyan kıtaat taksimi kabul edilmiştir. Otuz vilayet ve altı gayri mülhik livaya taksimen doğrudan doğruya idare edilmekte olan bu yerlerin mesaha-i sathiiyyesi adalar ile beraber İtalya kıtası sathının onbir misline müsavi olmak üzere üç milyon iki yüz bin kilometre vüsatında olup yirmi sekiz milyon sekizyüz bin nüfus ile meskundur ki bu da takriben İtalya nüfusuna muadil demektir. Derdest icra bulunan ıslahat Rumili'de bittabi tezyid-i mamuriyeti mucip olacağından bu kıta ile hararet ve ziyade olmasından dolayı ziraate kabiliyeti mahdud bulunan Arabistan ve Trablusgarb ve Bingazi kıtalarından bahse lüzum görülmeyip Anadolu, Suriye, Elcezire ve Irak-ı Arabi, Cezire-i Ulya kıtalarına aid tedkikat ve mutaalatın arz ve beyanıyla iktifa edilmiştir. Coğrafyaca Asya-yı Suğra tesmiye olunan ve teşkilat-ı mülkiyece Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Konya, Adana, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Cezayir Bahr-i Sefidi, vilayetleriyle İzmid ve Biga livalarını muhtevi bulunan Anadolu kıtası şimdiki halde memalik-i devlet-i aliyyenin en mamur ve mutena kısmı olup mesaha-i sathiiyyesi İtalya kıtası sathının iki misline karib olmak üzere beşyüz üç bin kilometre terblinde ve nüfus-u umumiiyyesi dokuz milyon yüz bin raddesinde olmakla beher kilometreye onsekiz nüfus isabet etmektedir. Şimal garb cenub tarafları denizle muhat yalnız şark tarafı karaya

muttasıl bulunmak hasebiyle Anadolu kıtası bir büyük şebın cezire olup etraf-ı selesesinde dört bin kilometre tulunda sevahilı havi ve bu sevahilin her cihetinde ve hususen adalar denizinde pek çok körfezler ve tabii limanlar mevcut bulunduğundan ve fazla olarak Bahr-i siyah ve Bahr-i Sefid boğazları dahi sevahil-i mezkurede vaki olduğundan ihtilatat ve nakliyat ve her türlü muamelatı fevkalade teshil eden iş bu vesait-i tabiiyye bu kıtanın ehemmiyet mevkiyyesini etmiştir. Anadolu kıtasının her tarafında fusul-u erbaa icray-ı ahkam eylemekte olmasına ve etrafını ihata eylemiş olan dağların sevahile ve iç taraflara imtidad eden eteklerinde münbit vadi ve ovalar mevcut bulunmakla beraber ortası gayet vasi ve mahsuldar bir ovadan ibaret olup cihet cihet bir çok nehirler ceryan eylemekte bulunmasına mebni bir feza-yı feyz ve servet demek olan bu kıta hakkıyla imar olunduğu taktirde daha milyonlarla ahalinin saadetini temin ve azim bir devletin ihtiyacatını tesviye ve tehvin edeceği bedihi iken sekine-i hazırası bile fakr ü zaruret içinde kalmış ve gümrükler resmi ve duyun-u umumiyeye metruk rüsüm-u sitte, duhan öşrü tönbeği bey'iyyesi, müstesna olmak üzere bu kıtanın hazine-i devlete aid bilumum varidat-ı sairesi beş milyon liraya reside olamamakta bulunmuştur ki bu hesaba göre mesaha-i mecmuiyyesi itibariyle beher meri' kilometre yani dört yüz yeni dönüm araziye isabet eden varidat on liradan noksandır. Tedkikat-ı vakıaya nazaran Anadolu kıtasında terbian yüzbin kilometre arazi-i mezrua ekki sekiz bin kilometre kabil-i ziraat ve fakat muattal arazi yirmi bin kilometre hıref-i mera altmış bin kilometre orman ikiyüz altmış beş bin kilometre mera dağlık kayalık yerler mevcut olduğu anlaşılır ise de arazi kadastro usulüyle tahdid edilmiş olmadığından bu miktarlar bir dereceye kadar takribidir. Malum olduğu üzere arazi-i mezruanın la akıl bir rub'u daimi surette muattal kalmakta olup şu halde takriben yetmiş beş bin kilometre arazide ziraat ve hırasat edilmekte isede vesait-i icabiiyenin hemen onda sekizi noksan olduğuna mebni istifade gayet mahdud kalmakta yani alınan hasılat memalik-i müterakkide bu miktar arazinin temin edegeldiği menafia nisbetlela şey mesabesinde bulunmaktadır. Nukud ve malumat-ı lazimenin ve daha doğrusu birçok vesaitin fikdanı cihetiyle şimdilik Anadolu kıtasının hakkıyla imarı mümkün olamayacağı derkar isede bazı mertebe himmet edildiği ve bir mikdar masarif ihtiyar olunduğu taktirde mezraa ve bağ ve bağçe olmak üzere ikiyüz bin kilometre kadar arazide umran husule gelebileceği ve bu meyanda hezar vikaye-i sanayiye itina olunmasıyla hasılat ve

varidatın ilk seneden başlayıp üç beş sene zarfında fevkalade terakki eyleyeceği muhakkak olup bunun bir muvazene-i muknia ile ispatı için memalik-i müterakkide arzdan ne suret ve nisbette istifade edilmekte olduğunun izahıyla bir çok misaller iradı mümkün isede malumu ilam kabilinden olacağından bundan sarf-ı nazar isbat-ı müddeâ için hali hazır esasıyla Aydın vilayetinin misal ittihazı muvafık görülmüşdür. Vilayet-i mezkurenin mesaha-i sathiyyesi Anadolu kıtası sathının öşrüne müsavi olarak elli dört bin kilometreden ibaret iken hazine-i maliyeye âid varidatı kıtai mezkur varidatının rubuna karib olmak üzere bir milyon yüz bin liraya reside olmakta ve bu hesabça beher meri kilometreye yirmi lira isabet etmektedir. Bu vilayet mesaha-i sathiyye derecesiyle Hüdavendigâr, Ankara, Konya, Sivas vilayetlerinden ve nüfus nisbetiyle de Trabzon vilayetinden dün olduğu halde hasılat ve varidatının Ankara, Trabzon, Sivas vilayetleri gibi üç cesim vilayetin mecmuu varidatına tefevvuk etmesi Aydın vilayetinde emr-i ziraat ve hirasetin bilvücu terakki etmiş olduğuna delalet eder ise de hakikat hal böyle olmayıp vilayetin resmi salnamesinde dahi maatteessüf itiraf olunduğu üzere arazinin sur-u saire ile imarı şöyle dursun edevat-ı cedide-i ziraiyye istimali bile henüz itiyad edilmediğine mebni elyevm vilayet-i mezkurede yalnız ondört bin meri kilometre mezraa mevcud olup bunun da bir kısmı her sene muattal kalmakla beraber kabil-i ziraat bulunan meri beş bin kilometre arazi daima ve külliye muattal bırakılmakta ve otuz beş bin kilometre arazi dahi mera orman dağlık kayalık halinde bulunmaktadır. Binaenaleyh Aydın vilayetince ziraat ve hiraseti teshil ve tevsî edebilecek henüz bir şey yapılmış olmayıp vilayat-ı saireye tefevvuku ise hububat-ı mütenevviaya üzüm, incir, afyon, pamuk, palamut, payan kökü, kök boya, misillü mahsulatın inzımanı encamından ve zurra biraz çalışkan olup nakliyat ve ihracattan dahi bir dereceye kadar suhuletli olmasından münbais idüğü tezahür etmektedir. Şu halde vilayat-ı sairenin mezruat ve mahsulatça Aydın vilayeti derecesine vasil olabilmesi için fevkalade tedbirler ittihazını ve masarîf-ı külliye ihtiyarı lazım gelip tafsilatı icabında arz olunacağı üzere bu babda başlıca yapılacak şeyler muktedir ve gayur memurlar istihdamı ve bir mikdar masraf ihtiyarıyla arazinin mümkün mertebe kuraklık ve bataklıktan kurtarılması ve arazisi vasi olduğu halde nüfusu gayri kafi bulunan Ankara, Adana, Konya, Sivas, vilayetlerinde ve mümkün olur ise her tarafda kısmen olsun alat ve edevat-ı cedide-i ziraiyye istimal ettirilerek nüfus noksanının bir dereceye kadar bu yüzden telafisiyle

ziraatin teshili ve lüzumundan pek noksan bulunan hayvanat-ı bakariyyenin teksiri ve mezruat-ı sanaiyyenin tevsii misillü hususattan ibarettirki bunların icraatında mevani ve müşkilat-ı ciddiyyeye tesadüf olunmayacağı derkar ve ol halde mahsulatın fevkalade tezayüd edeceği aşikar bulunduğundan şu suretle Aydın vilayetinin şimdiki varidatı nisbetinde olarak bütün Anadolu kıtasının birbiri üzerine beher meri kilometre arazide hazine-i devlete la akl yirmi lira irad temin edeceği ve bu hesaba göre kıta-i mezkur varidatının on milyon liraya balığ olabileceğini bi ıstıbahdır. Cebel-i Lübnan hariç olmak üzere Halep, Suriye, Beyrut vilayetleriyle Kudusü Şerif livasını istiva eden Suriye kıtasının mesaha-i sathiiyyesi ikiyüz on beş bin meri kilometre vüsatında ve nüfus-u umumiyyesi iki milyon beşyüz doksan bin raddesinde olmakla beher kilometre araziye on iki nüfus isabet etmektedir. Suriye kıtasının hazine-i maliyeye aid varidatı birbuçuk milyon liradan ibaret olduğundan beher meri kilometre araziye yedi lira kadar bir meblağ-ı cüziyye düşmektedir. Suriye kıtasının enharı pek çok değil ise de Asi Şeria Ceyhan gibi büyücek nehirler ve bunların bir hayli tevabiiyle nehir-i Haytani nehri bir de nehr-i İbrahim gibi ikinci derecede enhar mevcut olup Hama ve Horan ovaları ve Asi nehri vadisi ve Halep vilayetinin kısm-ı garbı ve şimalisi dünyanın en münbit yerlerinden maduddur. Ve Akka ve Beka ovaları dahi haylici münbit bulunduğundan ve mukteziyat-ı iklimeden olmak üzere muhtelif memalikin her nevi mahsulatı bu kıtada yetiştirilebileceğinden ve saye-i inayetvaye-i hazreti padişahide Hayfa'dan ve Şam'dan bidaen derdest inşa bulunan demiryolları ihtilattan ve nakliyat fevkalade teshil edeceğinden Anadolu kıtası hakkında beyan olunan suretlerle burada da ziraat ve hirasetin terakkisine hizmet edildiği halde mahsulat kat kat artarak beher meri kilometrede yirmi lira hesabıyla varidat-ı hazinenin dört milyon lirayı tecavüz edeceği muhakkaktır. Bağdat, Basra, Musul, vilayetleriyle Zor livasını ihtiva eden Elcezire ve Irak-ı Arab kıtalarının mesaha-i sathiiyyesi bazı telifat-ı ecnebiyyede dörtyüz elli bin meri kilometre gösterilmekte olup bu miktarın doğru olması muhtemel isede tedkikat-ı vakıa-i mesahanın üçyüz elli bin meri kilometreden ibaret olduğu ve bir milyon beşyüz elli bin kadarı aşayır-i muhtelif olmak üzere ahalinin üç milyon nüfusa reside olmakta bulunduğunu göstermektedir. Bu kıtalar arazisi ve Fırat nehirlerinin getirip bırakmış olduğu özlü çamurlar vaktiyle millerden müteşekkil ve bire otuz ve kırk nisbetinde mahsulat vermesi gibi fevkalade kuvve-i inbatiiyyeye malik bulunmakla imarı halinde dünyanın en

münbit ve mahsuldar bir yeri olacağına ıstıbah edilemez. Bu kıtalar kadimen mezralarla mestur ve hemen birbirlerine ittisal hasıl etmiş cesim şehirler ve bağ ve bahçelerle mamur iken Cengiz ve Timurlenk gibi hunrizlerin tecavüzatından şehirler viran ve ahali mahv ve perişan olarak araziyi irva eden cedveller olmuş ve sedlerin bozulmasıyla nehirler taşıp cabeca bataklıklar hasıl olmuş ve binaenaleyh artık nehrin kenarlarıyla henüz kapanmayan ufak tefek bazı cedvellerin yetişebildiği mahallerden gayri yerlerde ziraata imkan kalmamıştır. Cezire'de ve hususen Irak'ın denize karib cihetlerinde yazın hararet ziyade isede kışın gayet latif olup ilk ve son baharlarda pek çok yağmurlar yağmakta ve teşrin-i saniden nisana kadar olan müddette dahi az çok yağmur eksik olmamaktadır. Dicle ve Fırat nehirleriyle bunlara karışan Habur nehri ve sair bir hayli küçük enhar ve nehrinin ictimaindan müteşekkil Şattülarab nehri bukaları iska ve ihyaya meblağen ma balığ kafi olup arazi dağlık ve kayalık gibi avarizden masun bulunmakla bu yerlerin imarı halinde birkaç adet Mısır kıtası meydana getirilmiş olacağı derkar isede şu netice tedricen hasıl olmak üzere şimdilik bazı sedler inşası ve dolmuş olan cedvellerden bir kısmının küşadı ve aşayırın iskanıyla zürrain ve çalışkan ahalinin teksiri ve kısmen alat-ı cedide-i ziraiyye istimali esbabı istikmal olunduğu ve bilcümle pirinç ve pamuk ziraatine ehemmiyet verildiği taktirde elde edilecek mahsulat miktarının akıllara hayret vereceği şüphesiz olmakla bu babda fikir icmalî teşkil edilmesi için Mısır kıtası arazisinin kısm-ı azamı kuru ve mahsulsüz ve adeta çöle müşabih yerler olup Nil'in ve cedvellerinin iska ve ihya etmekte bulunduğu arazi otuz bin meri kilometreden ve Mısır kıtasının mezraası işte bu araziden ibaret iken geçen sene yalnız yirmi milyon liralık pamuk hasıl olduğunun bilinmesi kafidir. Cezire ve Irak kıtalarında kain atfil beyan üç cesim vilayet ile mesaha-i sathıyyece Aydın vilayetinin iki misline müsavi olan Zor livasının hazine-i maliyeye aid varidatı yediyüz bin liradan noksan olmasıyla indelhesab beher meri kilometre araziye ancak iki lira isabet edebilmekte olup halbuki bu kıtaların harikulade olan kuvve-i inbatıyyesi hesab edilmemek şartıyla Anadolu ve Suriye kıtaları nisbetinde olarak beher kilometre arazide hazine-i maliyeye la akl yirmi lira varidat vereceği bedihi ve mecmuunun yedi milyon liraya reside olacağı izahattan müstağnidir. Ziraat ve mamuriyete kabiliyeti ikinci derecede kalan Cezire-i Ulya kıtası hakkında mütalaat icabında başkaca arz olunacaktır. Şimdiki halde hazine-i maliye beher kilometre arazide Anadolu kıtasından on ve Suriye

kıtasından yedi ve Elcezire ve Irak kıtasından iki lira raddesinde varidat almakta iken indel imar bu kıtalar varidatının defaten beher meri kilometrede yirmi liraya balıĝ olacağı hakkındaki mütalaat-ı acizanemin şayan-ı teemmül görülebileceğinden bu babda tereddüde mahal kalmamak üzere tabiat-ı iklimiyye ve ahval-i araziyyesi Anadolu kıtasıyla müsavi olan İtalya'da varidat-ı devlet beher meri kilometre arazide iki yüz seksen lirayı tecavüz etmekte bulunduğundan beyanı münasib görülmüştür. Memalik-i şahanede nüfusun azlığı terakki-i ziraate mani adolunabilecek ahvalden ve arzın imarında nüfus-u beşerin ehemmiyeti müslimattan ise de elyevm yirmi otuz ademin yapabileceğı işi bir iki ademle kullanılır alat-ı ziraiyye-i cedide hem de daha mükemmel olarak yapmakta olmasına mebni kesret ve killet-i nüfusun ziraat ve hirasete öyle zan olunduğı derecede tesiri olmadığı mesele üçyüz milyon nüfusu olan asıl Çin kıtasında beher meri kilometre araziye altmış nüfus isabet etmekte olduğı halde mahsulat-ı dahiliyye memleketi idareye kifayet etmeyip haricden zehair idhal edilmiş ve Amerika kıtasının nüfusça en zengin yeri olan hükümet-i müttefikede bile beher meri kilometreye sekiz nüfus düşmekte olduğı halde Amerika'nın harice zahire satan memleketler içinde birinciliğı haiz ve ezcümle kıtaat-ı marufede husule gelen buğday mahsulatın bir rubu Amerika'ya aid bulunması ile sabittir. Buraya kadar tafsilen arz olunan mütalaat ve hesebata nazaran Anadolu, Suriye, Elcezire ve Irak kıtalarından ~~ondört milyon liraya karış~~ fazla-i varidat elde edilebileceğı nemayan olmakda ve binaenaleyh bunun husulünü temin edebilecek icraata müsaraat edilmesi derece-i vücubda olup bunun muktezi akçenin hazineye ve ahaliye müracaat edilmeksizin tedariki mümkün görünmektedir. Kıtaat-ı mebhusenin ve hususen Elcezire ve Irak kıtasının imarı gerçi pek çok mesaiye muhtaç ise de bu babda müşkilat-ı kaviyye ve mevani-i azimeye tesadüf edilmeyeceğı derkar ve her ne kadar müşkilat tasavur edilse ~~muzayaka-i hazıranın~~ devamında atiyen zuhuru melhuz olan muhatarata nisbetle pek ehemmiyetsiz kalacağı müstağni-i tezakir olup varidat-ı hazinenin böyle esaslı bir surette ve memleketin servetiyle birlikte tezyidi hikmet-i idareye en muvafık tedabir-i maliyeden olacağı aşıkâr bulunmakla olbabda ve her halde emr ü ferman hazreti men lehul emrindir.

LAYİHA 11

BÜDÇENİN AÇIĞINI KAPATMAK TARİKİNİN TEHARRİSİ ZİMNINDA

MALİYE MÜSTEŞARI VETENDROF BEY KULLARININ LAYİHASI

İrade-i mekarimade-i cenab-ı padişahi vechile bûdçe hakkında efkar-ı kasıra-i hakiranemi ber vech-i ati arz ve mücaseret eylerim. Şöyleki devlet ebed müddet-i Osmanilerin umur-u maliyesini tanzim ve ıslah yolunda edilen gayret ve mesai asarından olarak yapılan en büyük eser duyun-u hariciyyenin tanzimi meselesi idi. Malum-u hakayık melzum şehriyari buyurulduğu vechile duyun-u mezkure sermaye olarak ikiyüz elli üç milyon ingiliz lirasından ve faiz olarak takriben on milyon ingiliz lirasından ibaret olup bu ise devletin üzerine bir bargiran bulunmuş ve beher gün devletin muamelat-ı maliyesi tazyik ve teşvişden hali kalmamış idi. Duyun-u mebhus-u anı geçen 28 muharrem 1299 tarihli şerefsudur ve sunuh buyurulan irade-i seniyye-i mülûkaneleri mucibince re'sül mal olarak yüz altı milyon ingiliz lirasına tenzil kılınmış ve bu suretle umur-u maliye muamelatına en ziyade sekte veren bir husus saye-i merahımvaye-i hazreti tacidarilerinde bertaraf edilmiştir.

Bu aralık Rusya'nın tazminat-ı harbiyye maddesi dahi bir suret-i hasenede tesviye olunduğundan şimdilik muamelat-ı maliyenin suret-i mükemmede tanzimi için ancak iki madde kalmış ve bunlar dahi evvela duyun-u gayr-i muntazamanın tesviyesiyle saniyen senevi bûdçede görülen açığın kapatılması maddelerinden ibaret bulunmuştur.

Umur ve muamelat-ı maliye-i devlet-i aliyyelerinin esbab-ı teşvişinden biri bulunan işbu duyun-u gayr-i muntazama maddesi şimdiki halde duyun-u mezkurenin tesviyesi çaresinin taharrisi zımnında maliye nezaret-i cellesinde teşkil buyurulmuş olan komisyona verilen cedveller mucibince takriben yirmi beş milyon osmanlı lirasına baliğ olmaktadır. İşbu meblağ-ı azimi hazine-i celilenin tesviye edebilmesi ancak meblağ-ı mezburu birçok senelere tevzii ve taksimi suretiyle olabilir. Bu babda rey-i acizaneme göre suret-i katiyye ve muayyinede bazı vergileri işbu duyuna tahsis ederek bu vergilerin senevi muayyen olacak miktarı ile mütenasib surette yüzde beş faiz ile ve yüzde bir re'sül mal tediyeyle hazine tahvilatı çıkarılarak ve işbu yüzde altıya baliğ olacak faiz ve re'sül mal tediyaatına mezkur vergileri karşılık tutarak ashab-ı matluba hazine tahvilatı ile tediye-i duyun kılınmak eslem tarikidir. Erbab-ı iffet

ve istikametten mürekkeb bir komisyon teşkiliyle duyun-u gayri muntazama-i mezkureyi birer birer tahkik ve tedkik ederek faide hak ve adalete muvafık bir surette tadil veya tenzil kılınacakları tadil veya tenzil eylemek ve ashab-ı matlubu tadilat ve tenzilat-ı mezkureye razı etmeğe çalışmak ve bu babda anlara ya hazine tahvilatıyla matlublarını derhal almak ve ol halde edilecek tenzilatı razı olmak veyahud razı olmadıkları taktirde hazinenin vakit ve hali bulununcaya kadar sabır ve tahammül eylemelerini teklif etmek vazifesiyle mükellef kalmalıdır. Komisyon-u mezkurun her bir ashab-ı matlub ile vaki olacak müzakeratı üzerine vereceği kararlar sadrazam paşa kulları ve belki tensib buyurulduğu taktirde meclis-i vükela taraflarından teftiş ve tedkik olunmalıdır. Bu minval üzere duyun-u gayri muntazamanın faraza humusu tenzil kılınsa yani duyun-u mezkure yirmi milyon osmanlı lirası raddesine indirilse mezkur hazine tahvilatının muamelatı yüzde beş faiz ve yüzde bir resül mal hesabıyla senevi bir milyon iki yüz bin osmanlı lirası raddesinde bulunur. Şimdiki bütçede ise duyun-u gayri muntazamaya senevi altıyüz yetmiş sekiz bin ikiyüz altmış yedi osmanlı lirası tahsis kılınmış olduğundan işbu duyun yüzünden hasıl olan her türlü müşkilat ve teşvişat ve zayıat-ı azimeyi külliyyen bertaraf etmek için bütçede musarrah olan meblağ-ı mezbure ancak beşyüz yirmi bir bin yediyüz otuz üç lira ilavesi lazım gelir.

Bütçenin muvazenesi yani açığının kapatılması maddesine gelince. Bin iki yüz doksan sekiz senesi bütçesinin tedkiki zımnında teşkil eden komisyonun icra eylediği tahkikata nazaran varidat-ı devlet takriben onbeş milyon osmanlı lirası raddesinde olup masarifat-ı vakıa ise (mezkur komisyon bu masarifatı tenzil için her ne kadar çalışmış ise de muvaffak olamamıştır) takriben yirmi milyon osmanlı lirasına balığ olmaktadır. Binaenaleyh bütçenin açığı elhaletü hezihi beş milyon lira yani masarifatın rub'u raddesinde bulunuyor. Fakat masarifat-ı mebhuse meyanında mesela duyun-u hariciyyenin tediyesine hasr olunan ve Mısır vergisiyle kapatılmış olan velhasıl bütçe layihasının birinci ve üçüncü ve dördüncü fasıllarında beyan olunan mebalığ gibi kasr ve tenzili gayri kabil bir takım masarif bulunduğu ve bunların mecmuu takriben dört milyon raddesinde olduğundan varidat onbir milyon ve masarifat on altı milyon raddelerinde bulunuyor. Rusya tazminat-ı harbiyyesine tahsis olunan üçyüz elli bin lira dahi masarifata zam ve ilave kılındıkda ve duyun-u gayri muntazamaya dahi balada arzolandığı vechile beşyüz yirmi bir bin yedi yüz otuz üç lira tahsis

olundukta masarifat-ı mezkure on yedi milyon liraya balığ olur. Bu masarifat onbir milyon lira raddesinde bulunan varidat-ı mebhuse ile mukayese olundukda bûdçenin açığı altı milyon yani masarifatın sülûsü raddesinde olduğu görülür. Binaenaleyh bûdçede muvazene istihsali için ya varidatı altı milyon lira raddesinde tezyid veyahud masarifat o raddede tenzil ve tenkis eylemektir. İkdamca atabe-i aliyye-i mülûkanelerine takdim eylemiş olduğum layiha-ı bendeganemde beyan ettiğim vechile masarîf bir raddeye kadar tenzil olunabilir. Şöyle ki memurinin adedi tenkis olunur. Bunda ise hiçbir mahzur olamaz. Çünkü memurinin adedi birdenbire tenkis olunmak lazım gelmeyip devair-i muhtelifenin usul-ü idaresi tanzim ve ıslah kılındıkça muamelat sadeleşir ve kesb-i suhulet eyler. Ve işler nisbetle pek az memurlar vasıtasıyla görülebilir. Buna ise hazine-i hassa-i şahanelerinin idaresi delil-i kafidir. Memurin adedinin tenkisi kalanlar için maaşatın tezyidini dahi mucib olur. Ve binaenaleyh birçok sul istimalatın önü alınır. Devair-i muhtelifede vaki olan masarifat-ı maliye dahi bir dereceye kadar tenzil ve tenkih olunabilir. Bir taraftan dahi mübayaa olunacak her türlü eşya ve emval ve erzak esmanı peşin verilebileceğinden bu yoldaki masarifat dahi hayli tenzil eder. Ve bu surette bûdçe inşallah saye-i şahanelerinde gittikçe ve az müddet zarfında kesb-i muvazenet eyler. Memafik tenkis ve tenkih olunacak masarifat hangileridir. Veya hiç olmaz ise tehir kılınabilecek tediyat hangileridir. Bunları tayin edebilmek için fi ma ba'd bûdçede masarifatın cinsi açıktan açığa beyan olunmak yani masarifat-ı adiye ile masarifat-ı fevkalade yekdiğerinden külliyyen tefrik kılınmak lazımdır. Masarifat-ı adiye her sene tekrar eden ve masarifat-ı fevkalade yalnız bir veya bir kaç seneye münhasır olan masarifatıdır. Usul-ü maliye kavaidi mucibince masarifat-ı adiye daima varidat-ı adiye ile kapadılmalıdır. Binaenaleyh masarifat-ı mezkure varidat-ı mebhuseyi tecavüz etmemelidir. Bilakis masarifat-ı fevkalade bazen lüzumu tahakkuk eylediği taktirde ve masarifat-ı adiye ile kapatılması muhal olduğu sabit bulunduğu halde suret-i fevkaladede kapadılabilir.

Varidat-ı devleti tezyid için rey-i acizaneme göre şimdiki halde vergi veya rûsum-u mevcudeyi tezyid yoluna gidilmemelidir. Rûsum ve tekalif-i mevcudeyi tezyid yoluna gidilmemelidir. Rûsum ve tekalif-i mevcude elhaletü hezihi ahalinin fukara gûruhu için bargiran olduğundan yerli tebea-i şahanelerinin tekalif ve rûsumuna bir şey ilave etmek caiz olamaz. Filvaki bilvasıta alınan rûsum ahali tarafından his olunmaz ve istifası dahi duçar-ı tehirat olmaz isede

bir taraftan da rûsum-u mezkurenin kontrol ve teftişi dahi doğrudun doğruya alınan rûsuma nisbetle o raddede güçtür ve ihtilasat ve sui istimalat daha kolaydır. Bilvasıta alınan rûsum için pek çok memur lazımdır. Bu memurlar afif ve müstakim olmalıdır. Avrupa devletlerinin ekserisi umur-u maliyelerini bilvasıta alınan rûsum üzerine tesis etmişlerdir. Memalik-i şahanelerinde dahi bu usulün icrası teessüf olunur ki müşkilat ve mehazir-i azimeyi müstelzim olduğundan hemen müstecil hükmündedir. Halbuki tebea-i şahanelerinden bu günkü günde istifa olunmakta olan rûsum ve tekalif-i mütenevviadan hasıl olan mebalîğ suret-i muhakkıkada ve tamamıyla ve evkat-ı matlubede istifa kılınarak tamamıyla hazine-i celile-i maliyelerine teslim kılınsa masarifat-ı vakıayı ifaya kafi olduktan maada fazla dahi zuhur edeceği itikadındayım. Rivayete nazaran hazine-i maliyeye dahil olan mebalîğ ahaliden istifa kılınan mebalîğın ~~saklanması~~ raddesinde imiş. Bunda her ne kadar mübalağa olsa dahi bazı guna sui istimalat cari olmakta idîği muhakkaktır. Sui istimalatın kısm-ı küllisi memurunin noksan-ı terbiyelerinden ileri gelmesi muhtemel olup bunun ıslahı ise ancak aheste aheste ve murur-u zaman ile ve mekatib-i şahanelerinden müstaid ve ~~hiyakatî~~ ve müstakim ve afif memurlar yetişerek olabilir. Mamafih intizam-ı matluba vasil olmak için şimdiden ittihaz olunabilecek bir tedbir vardır ki o da Almanyâ'da cari olduğu gibi varidat-ı devletin bir banka vasıtasıyla istifa kılınması maddesidir. Memurin-i devlet-i aliyye beher hafta istifa kılacakları mebalîğı ~~ba~~ sened banka memurlarına teslim eder ve mebalîğ-i mezkurenin cinsi ve miktarını mübeyyin banka şubesinden ilm ü haberler alırlar ise ve bir taraftan maliye memurları hazine-i maliyeye ve banka memurları bankaya bu babda malumat-ı mükemmele ita ederler ise hükümet-i seniyye bu suretle bir çok sui istimalatın önünü alacak surette teftiş-i madde edebilir. Beher an ve dakikada tasarrufunda bulunan bilcümle mebalîğın mikdarını bilip masarifini dahi ana göre tadil ve tesviye edebilir. Bu usul bila tehir banka şubeleri bulunan bilcümle vilayat-ı şahanede tamim olunur ve Peyderpey umum memalik-i seniyyede icra kılınır ise intizam-ı matluba vasil olmak için en büyük bir adım atılmış olur. Masarifat-ı vakıanın tenzili şimdilik mümkün olamayıp zamana tevakkuf eylediğinden bûdçenin açığını kapatmak için ahaliye bar olmaksızın başka çareler daha düşünülmelidir. Bu babda ittihaz olunabilecek tedabirin en mühimmi ve en salimi memalik-i şahanelerinin ziraat ve ticaret ve sanayi ve orman ve maadin nokta-i nazarından bakıldığı taktirde havi olduğu hazain mal-ı nihayeden

istifade tarikidir. Bu hazainden istifade zımnında tedabir-i lazımeye teşebbüs kılındığı taktirde ahaliye çalışmak için yeni kapılar açılır. Refah-ı hal ve saadet-i memleket tezayüd eder. Ve hoşnud-u umumi istihsal olunur. Rûsum ve tekalifin mahsulü dahi o nisbette tezayüd eder. Ve gerek taraf-ı devletten ve gerek imtiyaz tarikiyle taraf-ı ahaliden veya saireden idare olunsun her halde hazine-i devlete doğrudan doğruya varidat-ı cedide husulüne sebep olur. Bu yolda bir mühim layiha ve teklif şimdiki halde bab-ı alilerinde taht-ı müzakerede olup an karib atabe-i ulya-i mülûkanelerine takdim olunacaktır. Bu teklif ise tütün idaresinin reji usulü üzere idaresi maddesinden ibarettir. Bu babda maliye nazırı paşa kullarına vermiş olduğum ve müşarûn ileyh tarafından sadrazam paşa kullarına takdim kılınan layihada tafsilen beyan eylediğim vechile reji usulünün kabûlü tütün mahsulünü pek ziyade tevsi edeceği gibi birkaç seneden beri bu yolda müşahade olunan tenakıs-ı mahsulatin önüne bir sedd-i azim çekecek ve fima ba'd tenakısını men eyledikten başka hayliden hayliye tezayüdünâ muvcell olacaktır. Tütün ziraatının menafiini vikaye edecek ve ahvalini pek çok ıslah eyleyecektir. Bundan fazla olarak bugünkü günde tütün inhisarından hiçbir akçe istifadesi olmayan devlet-i aliyyelerine ilk senesinde hiç olmaz ise üçyüz kırk beş bin osmanlı lirası varidat verecek ve ümid eylediğim vechile inşaallah teala bu usulde muvaffakiyet-i şahaneleri sabit olarak az zaman içinde senevi hiç olmaz ise iki buçuk milyon osmanlı lirası menfat-i hazine hasıl olacaktır. Devlet-i aliyyeleri için pek mühim bir menba-i varidat olabilecek bir de Ereğli kömür madenleri vardır. Bu maden ruy-i zeminin pek az mevkiinde olduğu gibi pek vasi bir maden olup pek zengin ve denize yakın olduğu cihetle cihanın bu misillü meadininin cümlesine faiktir. Bu maden bir muktedir ve sanatına şirket yedine teslim olunduğu taktirde ecnebi şirketleri asla rekabet edemeyecekleri gibi tebea-i şahanelerinin binlerce familyalarının maişeti dahi bu yüzden temin olunur. Donanma ve fabrika-i humayunlarına lazım olacak kömür ehven fiat ile istihsal olunur ve bugünkü günde tersane-i amirelerinin haricden ağır fiat ile almak mecburiyetinde bulunduğu kömür masarifatı keen lem yekûn hükmüne tenezzül eder. Bundan maada hazine-i celile-i maliyeleri dahi şirketin menafi-i azimesine iştirak eyler. Prusya ve Almanya'nın (Sarzburg) kömür madenleri vusatça Ereğli kömür madenlerinin altıda biri raddesinde bile olmadıkları halde Almanya hükûmetine senevi iki milyon iki yüz bin osmanlı lirası vermekte olup Ereğli madenleri ise hükûmet-i seniyyelerine bin ikiyüz doksan altı senesinde

yalnız beş bin altı yüz doksan üç ve bin ikiyüz doksan sekiz senesinde yalnız dokuz bin iki yüz otuz lira vermiştir. Şu üç adedin mukayesesı kafıdır. Şurası dahi cay-i dikkattir ki Ereğli kömür madenleri bugünkü günde pek fena bir surette idare olunmakta olup bu minval üzere devam edilecek olur ise az müddet zarfında bir daha hiç idare ve istifade olunamayacak dereceye isal olunacaktır. Başka kömür ve sair maadın ve ocaklar daha vardır ki bunlar dahi mevki-i istifadeye konuldukda bunların heyet-i mecmuası bûdçe açığını kapadıktan maada hazine-i celileye fazla varıdat dahi verir. Ve ahalinin mucib-i refah hal ve saadeti olur. Bu babda yalnız Ereğli madenlerini zıkr etmekle iktifa eylemekle hassen bu madenin en mühim ve mevki-i coğrafiyyesi pek müsald-i istifade olması maddesinden ibarettir. Şose yolların dahi tanzimi ve teksiri ne derece fevalidi mucip olacağı nezd-i hakayık-ı fedşahanelerine malumdur. Memalik-i şahanelerinin nokat-ı dahiliyyesi sevahil-i bahriyyesine rabt etmek için şimendiferler tesisi dahi bu fevalidin yüz mertebe fevkindedir. Mahsulat-ı ziraiyye ve sanaiyye-i memleket ihraç olunmağa başladığı günden itibaren varıdat-ı devlet gittikçe tezayüd eder. Ve refah-ı hal-i raiyyet dahi o nisbette tekarrür eder. Dahil-i memalik-i seniyyelerinde bir limandan diğer bir limana nakil olunan eşya ve emtia ve mahsulat-ı mütenevvia üzerine istifa kılınan yüzde sekiz resm-i gümrüğün behemehal lağvı elzemdir. Çünkü bu rûsum memalik-i ecnebiyyeden gelen emtia ve mahsulat üzerine cari olmadığından mahsulat-ı memalik-i seniyyelerinin gittikçe tenakısını mucip oluyor rekabet mümkün olmuyor. Mahsulat-ı mahalliye mahsulat-ı ecnebiyyeye feda olunuyor. Bu rûsumun lağvı için şimdiki halde elde bulunan fûruhat pek büyüktür. Filvaki hükümet-i seniyyeleri bugünkü günde ticaret muahedelerinin tecdidi müzakeratıyla iştigal ediyor. Şimdiki halde memalik-i şahanelerinden memalik-i ecnebiyyeye ihrac olunan buğday mahsulatı pek cüzidir. Fakat şose ve şimendifer gibi vesait-i nakliye icra olunduğu günden itibaren mahsulat-ı mezkure bittabi pek ziyade tevsi ve tezayüd ederek ez her cihet rekabet-i ecnebiyyeye mukavemet edebilir.

Meyve ve zeytinyağı ve meşrubat ve afyon ve boya tohumları ve yün ve pamuk ve deri ve keten ve ipek mahsulatıyla bunlardan hasıl olacak mamulat dahi kaide-i mezkureye tabi olması tabiidir. Vakıa memleketin mahsulat-ı ziraiyye ve sanaiyyesi birden bire bûdçesini açığını kapatmaz isde her halde üç senelerinde açığın kısm-ı küllisi kapanacağı gibi sene-i atide dahi peyderpey

varidat-ı devlet tenayüd edeceği emr-i aşikardır. Tedabir-i maruza-i mebhuseye teşebbüs olununca bûdçenin açığı tamamıyla kapanmasa dahi bu husus merak edilecek bir şey değildir. Duyun-u gayri muntazama intizam tahtına alınır ve bu suretle bûdçenin açığına sebep-i külli olan teşvişat-ı maliye bertaraf edilmiş olur. Velhasıl maruzat-ı mebhuseyi ber vech-i ati hulasa etmeğe mücaseret eylerim.

Evvela: Hazine-i maliyeyi duyun-u gayri muntazamadan hasıl olan teşvişattan kavaid-i maruza mucibince tahlis etmelidir.

Saniyen: Bûdçe dahilinde her sene tekrar eden masarifat-ı adiyeyi yalnız bir veya birkaç seneye münhasır olan masarifat-ı fevkaladeden tefrik eylemelidir. Mümkün olduğu mertebe ve bir suret-i makule ve müdebbirane masarifat-ı adiyeyi taklil ederek varidat nisbetine isal eylemelidir. Masarifat-ı fevkaladeyi mümkün mertebe tehir ederek varidat-ı devlet kafi oluncaya kadar tevakkuf edip tehir olunamayacak olan masarifat-ı fevkalade için varidat-ı adiyeden mebalîğ-i kafi tahsis kılınmadığı halde vesait-i fevkalade ile masarifat-ı mezkureyi kapatmalıdır.

Salisen: Muktedir ve fevaid-i lazimeyi zamin şirketler veya kimseler tarafından talep vukuubuldukça dahil-i memalikde ziraat ve sanaat ve hususiyle kömür madenleri vesair meadin ve ocaklar için hila tehir imtiyaz ita ederek bir taraftan dahi şose ve şimendiferlerin teksirine her suretle çalışmalıdır. Memalik-i şahanenin bir limanından diğer limanına nakl olunan emtia ve mahsulattan istifa kılınan rûsum ve saireyi lağv ve ilga ederek mahsulat-ı mahalliyeyi mahsulat-ı ecnebiyyeye karşı rekabet edebilecek bir hale getirmelidir.

Rabien: Bûdçede karşılığı bulunamayacak olan masarifat-ı fevkalade kalacak olur ise ve bunlara varidat-ı adiyeden bir şey tefriki mümkün olamadığı görülür ise fevkalade surette dahi masarifat-ı mezkureye karşılık bulmak mümkün olmaz ise bûdçe nizamnamesinde şimdiki duyun-u gayri muntazama nizamnamesine müşabih bazı kavaid tesis eylemelidir.

LAYİHA 12

SADR-I ESBAK HAKKI BEYİN LAYİHASI

Cenab-ı Hak saye-i mealivaye-i tacidarlarını ilelebed bu devlet-i muazzama-i Osmaniye'nin üzerinden eksik etmesin. Gayet galleli ve umur-u devletin muhtel olduğu bir zamanda vuku bulan culus-u humayunları hasebiyle her hususun tanzim ve ıslahı himmet-i seniyye-i mulûkanelerine kalmış ve umur-u maliye ise lazımul ıslah olan umurun birincilerinden bulunmuştur. Umur-u maliyenin ıslahı başlıca itibar-ı maliye-i devletin iadesi ve varidatın tekessürü ve masarifatın tenzili gibi esasa müstenid olup bu babda taraf-ı eşraf-ı padişahilerinden bunca müessir vücuda getirilmiş ve eğer memurin-i saltanat-ı seniyyelerinden kısm-ı azamı istikametsizliği meslek ittihaz edinmeselerdi daha nice icraat-ı hasene vücudnema olacağı bedihi bulunmuştur.fenn-i eser-i teşviki ile vaktiyle ilan olunan iflas seyyilatının önünü alarak duyun-u umumiyyeyi bir usul-ü haseneye rabt ve devletin itibar-ı maliyesini yüzde dört ve beş ile istikraz edebilecek dereceye a'la buyuran zat-ı akdes-i humayunları şükran-ı umumiyyeyi bihakkın kazanmışlardır. İşgüzarlığı biribirinden fazla hırsızlık edebilmek çarelerini aramakta bulan ve birbirlerine rahmet okutan nazırları def'i ile istikameti mücerreb ber kullarını bir çok zevatin rey ve arzularına rağmen umur-u maliyenin idaresinde ibka buyuran zat-ı muadeletmeab zak elleriyle bu umurun müstekimane idaresi en büyük amal-i seniyyelerinden olduğunu kerraren ilan buyurmuşlardır. Elyevm bu mesai-i celile sayesinde idare-i maliye ekseriyetle yakın vakitlere kadar cari sui istimalattan kurtulmuş ve inşaallah muhasebata müteallik usulün ve teftişat-ı maliyenin hüsn-i icrası ile daha ziyade kurtulacağı derkar bulunmuştur. İntizamın en büyük esbabından birisi de hırsızlara ceza edilmesi olup vakıa bazen sui istimalatı pek meşhur ve hatta sırasıyla yedi sekiz memuriyetde taht-ı muhakemeye alınması mukarrer iken her nasılsa cezadan masun kalan memurlar da görülmüştür. Mamefih memurin-i maliyenin hesabatının teftişi yoluna girdikçe sui istimalatın da daha ziyade meydana çıkacağına ve tabi bunların müsavisi muadelat-ı kanuniyyeye sual edileceğine mebni müstakim bir nazırın yavaş yavaş bir çok ıslahata muvaffak olacağı memuldur.

Tezyid-i varidat hususuna gelince bu babda bir nazır velev ki müstakim olsun yalnız başına pek büyük bir eser meydana getiremez. Memleket yeniden

vergi tarhına müsaid değildir. Babusus köylerde (dünyanın en hafif vergileri tekalif-i Osmaniye olmakla beraber) yine o hafif vergileri verecek nakit bulunamıyor. İnşallah patent usulünün icrası yeni gümrük tarifelerinin tatbiki ve şimendiferlerin tekessürü ile ticaret ve ziraaatteki durgunluğun mündefi' olması varidat-ı devleti şimdikinin beş altı misline çıkaracağı derkar isede bunun husule gelmesi leaki on onbeş senelik bir madde olup o vakte kadar ise umur-u maliyenin hali hazırıyla devamı gayr-ı mümkündür ve çare-i ıslahı da masarının tenkisinde aramak zaruridir.

Masarıf-ı devlet iki büyük şubeyi muhtevi olup biri maaşat diğeri mübayaattır. Vakia maaşattan hayli tenzilata mahal vardır. Bazı büyük memurlara verilen maaşlar Avrupa'nın en zengin memleketlerinde verilen maaşın iki misli derecesindedir. Fakat bu mebalığın birer ihsan-ı mülükane olmasına ve ashab-ı maaşatın killet miktarına mebni bu habda tasarrufça bir büyük faide melhuz olamaz. Küçük memurların maaşları ise hakikat cüz'i ve zaten bir ailenin idaresine ancak kafi veya gayr-i kafi olup bundan tenkihat icrası kabil olamaz. Vakia memurların mikdarı pek çok olup bir memur icab eden hizmetde beş altı adem bulunmaktadır ve bu cihetle memurunin mikdarını tenkis ile hayli istifade melhuzdur. Fakat kimsenin medar-ı malîyetinden mahrum ve ma'zur olmaması nezd-i merahim mülükanelerinde mültezim bulunmakla bu suret tenkihatın dahi peyderpey icrası icab edeceğinden hemen bu yolda bir şey yapılamayacağı muhakkaktır.

Mutalaat-ı maruzadan müsteban olduğu üzere devletin muzayaka-i hazıradan istihlası için çare-i acil mübayaatça edilecek tasarrufatta aranmak zaruri görünür. Şimdiye kadar mübayaatça görülen sui istimalat hakikat akıl ve tasavvurun fevkindedir. Senevi dört beş bin lira maaş ve tayinat alan bir daire büyüğünün senevi on onbeş bin lira masraf cylediği halde yine senevi elli altmış bin lira birikdirmesi gibi kerametler ve meşhur Emir Ayar dağarcığının vücudundan başka suretle izahı gayr-i kabil-i garabetler bu mübayaatın haiz olduğu kuvve-i istika sayesinde görülmüştür. Bir şeyin mübayaasında iyi cinsi alınacak diye fiat kesilir sonra fena cinsi verilir ve mikdarı da biraz azaltılarak hazine-i devletten çıkan miktarla anbara giren miktarın farkı pek göze çarpanak bir dereceye gelir. Bu sebepledir ki mübayaat işine karışanlar bal tutan parmak yalar kabilinden olarak bir türlü ayrılamıyorlar. Küçük bir depo memuru asiya oluyor dört beşyüz kuruş maaşlı daire müdirleri konak sahibi oluyorlar. Bu

sebeplerdir ki nazar-ı dikkat-ı humayunlarına isabet eden bu sui istimalatta izale-i nasb-ı himmet ve ikdam buyurularak tevhid-i mübayaat maddesi ferman buyurulmuş ve devlet malını çalmayan ne kadar esdika-ı bendegan varsa bu ferman-ı tacidarlariyla asiya olmuşlardır. Tevhid-i mübayaat ile bu umurun bir heyet-i mahsusaya ihalesi senevi akıl tahmini olarak hazine-i humayunlarına bir bir buçuk milyon kazandıracaktır ki bu tedbirde ne kadar isabet ve keramet buyrulduğu bununla zahirdir.

Tevhid-i mübayaat hususu ahalice dahi ziyade nazar-ı dikkati celb ederek buna ne gibi ademlerin muteriz oldukları da herkesin ezberine geçmiştir. Bu cihetle marttan itibaren daha üç ay müddet icrasının tehiri dahi acaba böyle bir tedbir-i nafla icra edilmeyecek kalacakmı yolunda mülahazat tevhit eylemiştir. Bu babda dur ve diraz maruzata mahal varsada akdes-i zillullahilerini tasdikden ictinaben hakayık-ı mebhusenin arzıyla iktifa kılınacağı maruzdur. Olbahda ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman veliyil emr vennaim efendimiz hazretlerininindir.

LAYİHA 13

14.1214 NOLU İMZASIZ LAYİHA

Devlet-i aliyyenin bugünkü hal-i hacreti sevabına nisbetle en muhataralı bir encama reside olacağı havf ve telaşına kalıp esdikaya iras etmiştir. Vakıa devlet-i Osmaniye zirve-i kemal-i savlet ve şevketten ayrıldığı günden bu ana kadar uğramış olduğu mehalik-i dahiliyye ve hariciyye pek çok olup ve inayet-i rabbi ve imdad-ı ruhaniyyet-i piriyeye ile tehaccümat-ı günüyanın kaffesine sinekeş mukavemet olarak mazhar-ı selamet olmuş ise derd-i hazır cesim devletin kalbine arız olmuş bir illet-i mehalike olduğundan gavail-i zailenin cümlesinden ziyade erbab-ı umur ve hamiiyyetin nazar-ı dikkat ve ehemmiyetini celb etmektedir.

Devlet-i aliyye rubu' meskunun manevi ve maddi akdes ve ehemmi olan kıtaatını yed-i temlik ve tehakkümüne almış bulunduğu bir taraftan bazı devletlerin nazar-ı hased ve husumetini davet etmiş ise de öteden de alem-i medeniyetin muhafızı bulunan düvel-i muazzamanın muavenet-i filiiyye ve sahabet-i maneviyesine mazhar olmuştur. Haricden veya dahilden bir galle-i azime zuhur ettikçe düvel-i mütehab-benin muzaherat-ı filiiyye veya maneviiyesi mekayid-i a'daya bir siper gibi istimal olunmuştur. Buna da birden ziyade vekayı delil kabildir. Fakat ne çareki devletimizin bugünkü gaillesi umur-u maliyenin hal-i tenkisinden ibaret olup tesirat-ı şedidesi asıl dost olan devletlere münhasır olduğundan defî çaresini bulmak müşkilatı her ve açıkçası devlet şimdiye kadar varidat ve masarifatının muvazenesine itina etmediğinden düvel-i mütehabbe sermayedarından istikraz eylediği akçenin re'sülmalı ve güzeste tekasitiyle masarîf-ı zaruriyye-i dahiliyyenin tedariki müşkilleşip mukrızlara karşı edilen taahhüdata hâlel gelmemekle beraber masarîf-ı dahiliyyenin tedariki çaresi taharri olunmak mecburiyeti hasıl oldu.

Devlet-i aliyye hukuk-u saltanatının istikrarına fillen yardım eden iki devletin ve hususiyle sebat-ı fikr ve mesleği darb-ı mesel hükmünde olan İngilterenin sermayedarları tarafından ıslahat-ı dahiliyyeye ve binaenaleyh ezdiyad-ı şevket-i osmaniyyeye sarf olunacak sözüne ve devletin saadet-i tebea-i melhuzasına itimaden milyonlarca keseler ikraz edilmek hususunda gösterilen gayret ve himmete teşekkürden başka bir şey diyemez ve buhran-ı hazırın indifai için dahi yine anların muavenet-i nakdiyyelerine müracaat ettikten başka çare

bulunamaz. Fakat devlet takrizat-ı hariciyyeden vareste olalı onsekiz sene geçer ve bu müddet içinde tahkim-i binaya ve saltanat ve tezyid-i esbab-ı halet bahanesiyle bir kaç yüz milyon liralık istikraz akd eder de terakkiyat-ı matlubenin asar-ı maddiyesi görülemez ve belki aksi olarak zaruret-i maliye mebde-i ıslahat olan vaktin halinden beter bir dereceye varır ise sözden daha müessir bir madde-i mebhuse-i müessire iraes-i lüzumu tayin etmiştir. Böyle bir madde-i mebhuse-i müessiri olmak üzere bundan bir kaç evvel bir takım mevad-ı ıslahiyye bab-ı ali canib-i sermendden neşr ve ilan olundu.

Mevadd-ı mebhusenin birinci tesiri anların müretteb ve mürevvici olan zat-ı maalimet-i sadrazamın tezyid-i saadet-i devlet ve tevfir-i esbab-ı servete olan niyet-i halisa ve himmet-i celile-i mahsusalarının makayıs-ı hakikiyyesini meydana koymuş olup sıhhat-ı müşartün ileyh hazretlerinin şan ve kadr-i alilerini bir kat daha ala etmiş ise de ahval-ı maliye-i devlet hakkındaki efkar-ı umumiyyenin tashihine medar olamadığı nazar-ı teesüfle görülüyor. Esbab-ı ıslahiye-i müntesire tezyid-i varidat-ı devletten ibaret olup vehle-i evvelide emniyet sermayedaranın celbine kafi gibi görünür ise de memul olan neticeyi hasıl edememesinden halkın devletten beklediği şey yalnız neşr olunan mevad olmadığı istinbat olunur. Çünkü muhsenat ve ehemmiyeti musaddık bir iki madde müstesna tutulduğu halde kusur mevad-ı ıslahiyye ahalinin teksir-i tekalifinden ve neticesi taklil-i mahsul ve tenkis-ı sun'u mahsul olup servet-i mülkel kaidesinde mahruc olan vergi tarhından ibaret olmakla bittabi sermayedaran dekayıkşınasanın emniyetini selb eder. Mamafih memalik-i Osmanıyyenin haiz olduğu hasais-i tabiiye-i mahsuldarı ve kabiliyet-i sahiha-i mamuretkarının müslim olduğu halde emniyet mensiyeyi iade etmesi müteessir olup ancak alem-i medeniyetin bizden dilediği esbab-ı terakkiyi bulub meydana çıkarmak lazımdır.

İşte murad-ı acizanem de şu esbabdan ibaret olduğunu beyan etmek ise de buralara şuru etmezden evvel devlet-i aliyyenin bidayet teşkilinden şimdiye kadar idare-i mülkiyece ittihaz etmiş olduğu usul ve kavaid-i muhtelifesiyle anların icab ettirdiği ahval-ı siyasiyyeden bahs etmek ıktiza eder.

Ahval-i selife-i alem ile meşgul olanların malumu olduğu vechile Osmanlılar ki vatan-ı aslilerin dağdağa-i invanından kurtulup nur-u şariat-ı muhammediye ile munevver olan memalik-i Selçukiyyenin bir köşesine sığınarak İran şereftevetkarı ve bahadırı ile şöhretşiar olmuş koca Sultan Osman Gazinin

ünvan-ı madudesinden ibarettir. Bunlar bina-yı Sultan Selçukiyyenin enkazıyla bir taht hükümrânı tesis ederek kuvve-i hükümeti adalet-i şeriiyyeye tevfiğ etmekle beraber şerait ve feraiz-i islamiyyenin birincisi olan cihad vazifesini icraya gayret etmeğe başladılar ve o aralık ömrü karn vasatının leyli-zulm ve zulmet neması kadar sürmüş olan şark imparatorunun dahi asar-ı endarisi görüldüğünden tarik-i cihada devamla daire-i memalik günden güne tevsi etmiş ve gayret-i cihad seleften halefe intikal ederek bi inayetullahül müteal Kanuni Sultan Süleyman zamanı kemal-i iktiranına kadar her yevm ve anda feth-i bilad ve teshir-i memalikle şevket-i Osmani kesb-i ittila etmekte iken muahheran tali' rüzgar ibraz-ı eser ağıyarla adet bikarariyyesini icraya başlayınca devletin işi leyl ü nehar müdafa-i hücum-u ağıyarla uğraşmak ve eslafın dem-i şehadetiyle kazanılan bilad ve memalik yed-i ağdaya geçmesi emrinde olan hüküm-ü kaderin altında aranılmak idi. İşte bu müddet ki bidayet-i tesis-i saltanattan cennetmekan Sultan Mahmut han zamanına kadar mümetted oldu. Bu müddet devlet-i aliyye tarihinin birinci faslıdır. Bu faslın hangi sahifesini açsak hatıra ya harice olunan bir hareket-i askeriyye üzerine bir ferman ve şehrin fethini veya ağdaya teslimini veyahud dahili olan bir ihtilafın intifasını görürüz. Hasılı tam bir asır zuhurunda heyet olan birer hava ve memalik birer havagah halinde bulundu. Hükümetin cihaddan başka bir vazifesi yok idi. İdare-i siyasiyye-i mülkü harb kavaidi fevkaladesinden ibaret idi. Manay-ı hakikiyyede ahali olmayıp bir tarafı mücahid diğer tarafı hırskindar millet-i mahkume idi. Böyle bir hal-i seferiyyenin bu kadar asır zuhurunda imtidad etmesinin mucip olduğu hal-ı harbiyyenin derecesi ise gözümüzün önünde duruyor.

Böyle bir hal-i seferiyyenin Avrupa kıtasına münhasıran ihtiyacat ve medeniyyetin müttalii olan bir memlekette devamı fevaid-i namüte-nahiyyesi cümle düvel-i mütemeddeninin musaddığı olan sulh ve asayiş-i umumiyyenin payidar olmasına mani olduğundan devlet-i aliyye için iki şıktan birinin ihtiyarından başka çare kalmamasına mebnî ya umum alem-i medeniyyete karşı ilan-ı harb etmek veyahud medeniyyet-i cedit-denin irae ettiği suret-i idareye dökülmek idi. Her zaman ve hususiyle dahilde tur-u serkeşanede bulunur bunca derebeylerin tahakkümü ve harice-i ihtilaf din ve meşreb cihetiyle sıdk ve ihanetinden hüküm olunmak müşkil olan akvamın tazyiki zamanında şıkkından birinin ihtiya-rında devletçe pek çok tereddüd olunmak emr-i tabii idi. Ve

merhum Sultan Mahmud gibi bir gayur ve cesur padişah lazım idi ki teslimiyyet-i tamme ile beş yüz senelik bir idarenin tağyiri mukaddemat-ı fiiliyyesini hazırlasın ve icraat-ı emiriyye meydanını mevzuu-u sahihaden temizle-yip halefine terk eylesin. Hakan-ı merhum ise saray-ı seriyyine mazhar ve Avrupa devletlerinin Türkiyenin islahı veya imhası hakkında olan azm-i katillerini bilip ehemmiyet-i maslahatı layıkıyla takdir etmiş Reşid Paşa gibi bir vezirin vukuf-u tammina ve sıhhat-ı zatiyyesine müstenid olarak tanzimat-ı hayriyyeyi neşr ve icra eylediği mazmunu cümlelerin malumu olduğu vechile bir heyet-i mütemeddinenin muhtac olduğu esas idarenin vazından ibarettir. Şu icraat-ı muazzamayı bütün alem-i medeniyyet alkışladı ve önünden devlet-i aliyye hayat politikasını muhafazaya muktedir olabileceğini Avrupaya göstermeğe başladı. Düvel-i garbiyye böyle bir inkılab-ı azimin insaniyet ve medeniyete olacak hizmet-i fevkaladesini bihakkın takdir eylediğinden ve millet-i Osmaniyyenin kabiliyyet-i fitriyye ve kuvvet-i zatiyyesine emniyet-i tammesi olduğundan vaz olunan esas kökleşib şevab-i inhisamdan mas-nu hukukunun mevkuf-u aliyyesi olan muavenet-i maddiye ve maneviy-ye ifası arzusuna düştüler. Ahval-i muhtelifemizi tevarüs hakkına sened ittihaz eden devlet-i şimaliyye ise böyle bir tahvil-i idareden ve hususiy-le düvel-i garbiyyenin ibraz ettikleri müessir dost ve masarífattan bitta-bi memnun olduğundan ıslahat-ı tervic-i garazlarına medar olarak menafi ve ahlak-ı osmaniyyeye menafi olduklarından bahisle cihet-i garbiyyeden gelen vesayayı halisanenin tesiratını izale edecek lisan ve muamelede bulunmuş ise de bu babda olan tedabir kariyyesinin kargir tesir olduğunu görünce işi harbe ve dostluğu düşmanlığa tahvil eyledi. Fakat ol mütahabbe-i garbiyye ittifak ve ittihadlarında sabit kadem olup Rusyanın Devlet-i Aliyyeye olan taahhüdünü külliye ref ve heykel-i şimaliyyenin kolunu sekte edince-ye kadar bizimle beraber kan döktüler ve bu suretle temamiyet-i mülki-ye-i saltanat-ı seniyyeyi muhafaza ederek anın hayat politikasını temin eyleyenler Kırım muharebesi avanında ve anı müteakib zamanda dahili dahi bir çok ihtilalat ve gavail-i serzede-i zuhur olmuş ise de devlet-i aliyye alem-i medeniyete karşı ettiği taahhüdü ho havasına icrada ve yar ve ağyarın musaddıkı olan hukuk-u mülûkdariyyesi seyf katını müdafaa-i taaruzata hüsn-ü istimalde kusur etmediğinden gavail-i dahiliyyesini dahi bertaraf ederek dahili ve harici taarruzdan masun bir hal-i asude geçiş geliştirdi. İşte bu müddet ki tanzimat-ı hayriyyenin icraatından Girid meselesinin indifasına

kadar mümetted olmuştur. Devlet-i aliyyenin ikinci yani hayat-ı politikaya girdiği fasıldır. Devlet-i aliyye bu kadar kısa bir zaman içinde ümemi sabıka ve hazıranın hiç birisinde misli görülmemiş surette katı mezellet etmiş olduğundan şu fasıl tarih-i devlet-i aliyyenin ve belki bütün insaniyetin en bir sahifesi olacağından şübhe yoktur.

Devlet-i aliyye bu fasıldan sonra asıl yaşadığımız hayat-ı mülkiye faslına girmiştir ki faslının mühimmidir. Zira gerek hayat-ı seferiyye ve gerek hayat-ı politikıyyenin devlete kazandırmış olduğu hukukun istimrarı veya imhası anın suret-i ceryanına mütevakıftır.

Cihad zamanını geçirdik hukuk politikamızı dahi arz-ı tasdik ettir-dik. Şimdi idare-i mülkiyemizin ıslahı kalmıştır. Eğer faslın sebikandan yekdiğerine ve ekinin dahi fasl-ı hazıra cihet aranılması olmuş olaydı idare-i mülkiyenin ıslahı kadar kolay bir şey yok ise de ne çare ki devle-tin geçen iki fasıldaki icraatının bakıyye-i siyasiyye-i idare-i mülkiyeye aksettiğinden anın ıslahı bir kar vedır.

Fasl-ı evvelin seyyiatıdır ki en mühim ve cesimi kıtaat bir takım ku-yud-u imtiyaziyyeye rabt olunarak devlet anlardan istifada edecek yer-de mutazarrır oluyor. Fasl-ı saninin seyyiatıdır ki terakkiyat-ı tabiiyye üzerine tezayüd eden varidat fazlası ihtiyat hazinelerini lebaleb dolduracak yerde hazine-i devlet istikrazların tekasitini ifa etmeğe çaresiz kalmak haline kadar getirmiştir.

Devlet eşhas gibi ne yapacak olsa mevkuf-u aleyhiyesi para olacağından ıslahat-ı mülkiyeye girişmek ve hususiyle ahval-i sabikanın tah-mil ettiği barı ref etmek maliyenin sul haline bir çare bulmağa mütevak-kıf olarak buna çare ise tezyid-i varidat olacağı cihetle devletçe tasvib olunan ıslahat-ı maliyeyi mevki-i icraya koymak lüzumu badi-i nazarda umur-u bedihiyyeden gibi görünür ise de usul-ü devletin ahval-i şahsiy-yeye tamamiyle mesabe olmadığından lazım melzum kabilinden görü-nen şu maliye ve mülkiye ıslahatının takdim ve tehirince büyük netayc-i vahiye veya hasene hasıl olabileceğinden arız ve amik tedkik-i mesele ve muvazene-i netice eyledikten sonra filliyata kalkışılmak icab eder.

Mülkün vüsat ve cesameti ve kuvve-i enbatıyyesiyle mahsulatın rub' meskunun her cihetini nakl ve sevkce olan suhulet ve esbab-ı tabiiyyesi cümlelerin malumudur. İcmalen tarif olunan şu üç haslet-i tabiiyyeye nazaran devletin varidat-ı seneviyyesi varidat-ı hazıranın le akel üç misli derecesinde

olmak iktiza eder iken bu raddede kalmasının sebebi nedir işte burasını aramalı.

Acaba halkdan aldığımız vergi ve tekalif-i saire anların varidatları nisbetinden dun mudur? Yoksa medar-ı teşvik olmak için bir takım mahsulat-ı arzıyye veya sanalyeyi tekalifden muaf tutuyormuyuz. Bu hallerin hiçbirisi vakı değildir. Yalnız aşarı hesab işinin devletin ahaliden aldığı verginin hasılat-ı safiyye nisbetle yüzde elli derecesine çıktığı malum olur. Eczası memalik-i ecnebiyyeden getirilib hin-i idhal-de resim gümrüğü vermiş olan eşyanın dahilen olan tebdil-i hal ve heyet üzerine bir mahalden diğer mahalle nakli takdirinde tekrar resm-i gümrük alındığı malumdur.

Bu halde varidatın azlığına başka sebep vardır o da ahalinin fakrıdır. Ahalinin fakrı sebebi aranılır ise o vakit hükümetin tezayüd-ü servet-i umumiyye ve husul-ü saadet-i mülkiyenin mabel ihtiyac olan hüsn-ü idareye adem-i ihtimam maddesi çıkar. Demek olur ki asıl mebd-i fenalık sui idaredir. İdarece bir guna ıslahata teşebbüs olun-mayarak yalnız varidat-ı devlete yani tekalif-i ahalinin tezyidine kalkışmaktan dahili ve harici heyecandan başka falde hasıl olmaz.

İdare-i mülkiyenin ıslahı ise ne memurinin arasına tedennisi ve ne de vilayet usulünün tevsi ve tenkisiyle olur. Vakıa iyi memur intihab ve tayin etmek ve hastahane ve ıslahhane ve bu gibi vilayet nizamnamesi-nin tanıdık olduğu mevadd-ı imariyyeyi kuvveden fiile çıkarmak bazı terakkiyat-ı maddiyyenin husulüne badi ise de esas idare bir kaide-i kaviyyeye rabt olunmadıkça iyi memurların dahi ahlakı ifsad ve bir takım himmet memurinin muvaffak oldukları asar-ı hasene efna olur. Halkın muntazır ve devletin hakikaten muhtac olduğu ıslahat da esas-ı idarenin bir hal-i intizam ve vazından ibarettir.

Kablel tanzimat can mal namus galib olanın yed-i iktidarına mefvuz idi. Galib mağlubu idam eder idi. Galib mağlubun malını haciz eyler idi. Mağlubun namusunu hetk eder idi. Böyle bir emniyetsizlik ise terakki-yat-ı insaniyyenin mütevakıf olduğu ameli vermediğinden mülk günden güne harab olmakta ve devlet saatten saate inkıraza düşmekte idi. Tanzimat-ı hayriyye bu üç esas hukuku temin eylediğinden çok za-man geçmedi halkımız zengin mülkümüz mamur devletimiz kutlu olma-ğa başladı ve bugünkü halimiz ile otuz beş sene evvelki halimizi muva-zene edecek olsak can ve mal ve namusun temininden hasıl olan eser-i terakkiyat bir kaç yüz milyon liranın sarfiyla hasıl olacak mamuriyetten ziyade olduğu anlaşılır. Tanzimat-ı hayriyye devlet-i aliyyenin

terakkiyat-ı asriyyesine bir mukaddime ve ıslahat fermanı bir ilave olup asla netice-i muntazıra zuhur etmediğinden yalnız ahval vahşiyenin mani olduğu terakkiyat hasıl olup medeniyet-i haziranın şan ve rütbe-i devlet-i aliyyenin icab ettirdiği hal-i saadet henüz hasıl olmamıştır. Çünkü ahalinin evvelki mezalimden kurtulup mazhar olduğu adalet ve müsavaat-ı ibtidaiyye üzerine elden gelen himmet ve gayreti ibzal ederek bir kadem ileri gitmiş ise de derece-i matlubaya varmak için başka vesailer ve daha büyük himmetlere ihtiyac vardır.

Mülkünün vüsatı ahali-i mevcudenin hiç olmazsa üç mislini iskana kafidir. Ahalimizin mezruatı derece-i layıkadan dört kat ziyade olma-lydı. İhracaatımız idhalatımızı tecavüz etmeyecek olsa da bari tekabül etmeliydi. Bihakkın memleketimize haricden adem gelemiyor. Tebeamız artamıyor. Bihakkın mahsulatımız hadd-i kemale varamıyor. Bihakkın ihracaatımız idhalatımıza tekabül etmiyor.

Sermayeli ve her işde maharetli ve asıl devletçe matlub olan mütavaatkarlıkla şöhretli milyonlarca alman ve ingiliz koca bahr-ı muhiti aşip Amerikanın afronşidinler ve hal ve haysiyetten kalma ihtimali ve her türlü bela ile dolu olan sahraya gideceklerine bizim nezafetsaz ve asar-ı medayin ile mümtaz olan kıtaatımıza gelip tavattun etmek olması lazım gelir idi. Fakat İngiltere ve alman kimsenin başına geçmeyeceğine kimsenin kazandığına dokunmayacağına kimsenin tarla-sından mahsulünü almayacağına dair olan teminat kafi değildir. O adem evamir ve menhiyatın kavanin-i mahsusa ile muayyen olmasını hüküm kılınan maddesine muhalif harekette bulunmadıkça serbesti-i şahsiyyesinden emin olsun. Kabza-i temlikinde mezvu-u emval ve emlake sahibi müstakil olup dilediği surette idareye mezun olmasını ister. Kendisi başkasının hukukuna veya başkası kendi taarruz eder ise hukuk-u medeniyyece kendisini herkesle müsaverede tutacak ve ana göre hakkını ahkam eylecek mahkeme-i adile arar.

Ziraatçe edinebileceği çift edevat ve hayvanıyla ziraat eyler. Bu halde kendisi hem sahib-i amel ve hemde sahib-i sermaye ve ekserinin killet mahsül veya mahsül naklinin imkansızlığı cihetleriyle hem muhassıl ve hemde müstehlak olur ve edavat ve hayvanatca bir arız olur ise telafi-i mesafat etmek için yol döşenir. Fazla parası olacak adem nadir olduğundan ya noksan-ı edevat ve hayvanla işini görmeğe çalışır ve o suretle ziraatı nakıs kalır veyahud az çok sermayesi olan bir kaza tüccarına müracaatla yüzde otuz kırk ve daha ziyade

faizle akçe istidane eder ki harmanda bu paranın faizini vermeğe mecbur olduğu cihetle bundan gaib ettiği ziraatın noksan kalmasından vaki olacak zarara muadildir. Bizim zürraımızın mutasarrıf oldukları arazi-i münbite var iken sermayeli bankaların teşkili pek kolaydır. Fakat bu makule bankalar arazi ashabının mülkiyetini ve onlarla edecekleri muamelenin hüs-n-ü ceryanını temin etmek ister.

Servet-i umumiyyenin muvazenesi muhafaza olunmak ve binabirin devletin dahi umur-u maliyesi derece-i matlubede bulundurmak için ihracaatın teksiri lazımdır. İhracaatın teksiri ise mamulat-ı madeniyye ve mensucat sanayiinin çoğalmasıyla olur ki bu da ziraat gibi sermayedaranın ceryan-ı muamelatını temin edecek bir kaide-inin vazına mütevakkıfıdır.

Mütalaat-ı mücmele-i meşruhadan istidlal olunuyor ki esas ıslahat şahsi ve malik ve anlara hukuk-u tabiiyyenin temininden ibarettir. Şimdi bunların tedkiki furuuna girişelim.

Her şahıs serbesti-i nefis nimet-i rabbanisini veladetiyle beraber ihraz edip anın hemcinsinin vukubulmak için devlete tabiiyyet etmiş ve bu tabiiyyetin semeratını iktisaf eylemek için de her dürlü fedakarlığı ihtiyar edince hükümetin dahi bilmukabele akdes-i hukuk olan şu serbesti-i nefis hakkını muhafaza edecek esbabı istihzara mecburdur. Tebea-i padişahinin şu hakkı takdir-i temin olunur ise istirahat-ı kalbiyye o kadar tezayüd eder ve istirahat-ı kalbiyye tezayüd ettikçe tebeanın amel ve cehdi ve şevk ve gayreti artar ve bu şevk ve gayret arttıkça saadet ve servet ziyadeleşir ki o nisbette şan ve kuvvet-i saltanat dahi ala eder.

Emval ve emlak bahsine gelince mülkümüzün adem-i terakkisinin başlıca olan illetin birisi de istimlak hukukunun ehemmiyeti hakkıyla takdir olup kavaid-i sahihaya adem-i rabtıdır. Tasarruf-u emlak bizde karışık olduğu kadar dünyanın hiç bir tarafında değildir denilse mübalağa olmaz. Halbuki bir kavm ve milletin medar-ı saadeti menba-i serveti tasarrufun emniyetidir.

Evkafın karışıklığını bir tarafa bırakalım. Asıl emlak ve araziylı nazar-ı tedkike alalım. Bir adem temlikini isbat edecek bir sened-i sahihe malik olamaz. Mahkeme hüccetleri yok hükmünde bir senedir. İbtida memalik-i coğrafiyyede kayd-ı bulunsa da bayi ve müşterinin takrir-i lehini mutazammın imzalarıyla mumazi veya mühürleriyle memhur bir varaka olduğundan ihtilaf ve dava vukuunda her hangi mahkeme ve meclisde olsa ikame-i şühuda lüzum görünür

ki bu usulün zaman ve mevki-i icrası olabilir ise de müstemirran mesaiyl icra tutulmasının ahlak-ı umumiyyenin ifsadinca olan mehaziri gayri münkerdir. Arazi hakkında olan senedat ise muamelece daha mazbut ise de tasarruf kaidesi batıl ve zıraatın ihtiyacat-ı arziyye nisbetinde terakkiye manî olan bir esasa müsteniddir.

Devlet-i Aliyye balada mülahhasan beyan olunduğu vechile cihad bayrağını eline alarak beşyüz sene müddetle bu vazife-i şeriiyyeye müsaberet eylediğinden halka yani mücahid veya hırskindar millet-i mahkumeye tefviz olunan arazi hakkındaki muameleye cihad kaide-sinde tevfiğ için ve bu kaide meri olduğu müddetçe arazinin kanun-u aslide olduğu gibi miriye merbut olması ve tasarrufun öşrünü vermek şartıyla müteassir bir istifadeden ibaret bulunması tabii idi. Fakat saltanat-ı seniyye ahkam-ı asliyeyi ahkam-ı zamaniyyeye tevfiğle kendi hukukunu ve tebeasının hukukuyla vezaifini ana göre tayin edince ittihaz olunan meslek ve usul-ü cedideye devam lüzumu zaruridir. Çünkü bir mesleğin faldesi olmak için ana bihakkın rıayet olunması lazımdır. Bu halde arazinin bir kıyyesi miriye aid olmak gibi bir kayıdla esas tasarrufu takyid etmekten ne faide hasıl olabilir. Devlet tebeasının serbesti-i nefsinin temin eyledikten sonra serbesti-i tasarrufunu dahi temin eylemek mukteza-i hikmet-i hükümettir. Çünkü adem yalnız serbesti-i nefisle yaşayamaz. Halık-ı mutlak ademi her şeyden mücerred olarak halk edip yalnız ihtiyacatla techiz etmiştir. İşte bu ihtiyacatını def yani mevhibe-i Samedaniyye olan hayatını muhafaza etmek için mabel hayatını istihzara mecburdur. Vücudunu muhafaza etmek için elbise ister. Karnını doyurmak için mekûlat ister. Sığınmak için hane ister. Bunları kendi amel ve fiiliyle edinir ise anları keyfe me yeşe' idare etmek hakkını temin eylemek kadar devlet için mukaddes bir vazife olamaz. Mutasarrıfı hayatta oldukça mal ve emlakine kimsenin taarruz edememesi asıl muhafaza-i hukuk-u tasarrufiyye değildir. Bir tebeanın mutasarrıf ve malik olduğu mal ve mülk dilediği gibi idareye ve hayat ve memarında bila kayıd tevhid ve tefviz hakkı olur ise o vakit o tebeanın o mal ve mülk hakk-ı tasarruf ve temlik sahibi ve mutlak ve o mal ve mülkde kemal-i suhuletle elden ele geçmeğe müsaid olacağından büyük kıymet kesb eder. Memalik-i mütemeddinenin tevsii ve temin-i hukuk-u tasarrufu sayesinde nail oldukları derece-i saadet ve memalikiimizin dahi bir kaç sene evvel olunan bazı ıslahat-ı tasarrufiyyeye mebnî mamuriyetçe kazandığı terakki bu babda olan müddeanın sübutuna burhan-ı kafidir.

Devletin mal ve mülkü sultan ve hükümdar kusur-u tebeanın hakkıdır deyu kaide-i dakikaya itina olunup ana göre amel olunur ise çok sürmez muattal olan ovalarımız mamurlaşır ve ahalimizin aded-i nüfusu tekessür ederek servet-i umumiyye dahi artar ve varidat-ı devlet hadd-i metalibeye vasıl olur. Binaenaleyh efkar-ı acizanemce birinci yapılacak şey servet-i mülkiyemizin menba-ı mücerred-i olan arazimizin tasarrufunu her türlü kuyuddan kurtarmakla kıymetini arttırmak ve mahsülünü çoğaltmaktır. Devlet arazinin aksam-ı erbaasını birleştirip cümlesini mutasarrifin ve talibine mülkiyet-i sahiha-i mutlaka ile tefviz etmek usulünü ittihaz etse evvel emirde şimdiki ziraat mübalağasız olarak iki kat ziyade olur ve ondan da bu salife-i harbiyyenin ahali-i garbiyyenin vasıl olmasıyla tadil-i efkar olunarak nice tebea-i cedide ve nice nü kud-u ecnebiyye toprağımıza dökülüp servetimiz tezayüd eyler. Bir de arazi suret-i meşruha ile tefviz olunca dönüm başına başka bir verginin tarhi lüzumu cümlelerin müsellemdir. Bu halde buna ne kadar az bir vergi konulsa alınması mutasavvır olan rubu öşürden daha ziyade ve emin bir varidat olur.

Islahat-ı mülkiye sırasında umur-u maliyeden dahi bahs etmek lazımdır. Umur-u maliyenin ıslah olacak ciheti pek çok olup ezan cümle bütçenin bir kayd-ı sahih ile mukayyed olunması ve tekalif-i ahalinin daha adil bir suretle taksim edilmesi ıslahat-ı mübremesidir. Memalikiğimizde ne kadar büyük şehirler ve memleketler vardır ki vergi ve tekalif-i saireden muafdır. Ne kadar ahalimiz vardır ki başka yerlerin ahalisine nisbetle iki kat tekalifle mükellefdir. Hukuk ve kavaidde müsavi olan tebea-i şahanenin tekalif ve vezaifinde gayri müsavi olmaları zulm-ü sarihdir. Zulmün neticesi ise de devlet ve memleket için vehle vedır.

Aşarın aynen alınması doğrudan doğruya ziraati çarpar bir bargiran olup ziraatin gerilemesine sebep olduğundan başka devlet varidatını dahi temin eylemediğinden bunun arazinin iradı nisbetinde bir vergi-i mukarrere tahvili münasebeti mucib olacağı selamettendir. Kaldiki gümrük rüsum-u dahiliyyesi bir mülkün sanayice ilerlememesi için bir tedbir-i müessir tasavvur olunmak lazımgelse bu resimden başka şey bulunamaz. Bunun lağvına dair olan irade sarf-ı keramet ve inayettir. Şu kadarı varki bahren bir yerden diğer mahalle gönderilecek olan eşyadan hiç gümrük resmi alınmayacak olsa memalik-i ecnebiyyeye gönderilecek eşyanın çoğundan alınması dahi resm-i gümrüğün edası lazım geleceğinden böyle bahren sevk olunacak eşyadan yüzde

bir resmin şimdilik ibkası münasib olacağı zan olunur.

Tütün hakkında dahi bazı usulün ittihazi lüzumu gayr-i münkerdir. Fakat memalik-i Osmanyeye gibi kesret üzere tütün mahsülünü veren bir memlekette rejî usulünü icra etmek kadar bu nevi ziraate zararlı bir usul olunamaz. Halbuki rejî yerine şimdiki tütün aşarını lağv ile şarab hakkında olan usul dairesinde herkesin mahsulü sebt-i defter ettirilip hasılat-ı vakıadan kıyyede kıymetine göre bir resm-i maktu almak ve bu resmi satıldıkça veya muayyen takasile istihsal etmek kaidesi itti haz olunur ise memalik-i ecnebiyyeye dahi gidecek tütünden muahedatın ahkâmına dokunmayarak resim alınmış olur ve bu resim rejiden hasıl olacak varidattan ziyade olacağına indel hesab sabit olur. Fazla olarak Dersaadet ve İzmir ve Selanik ve bu gibi şuhur-u cesimiyyeye girip dahilde sarf olunacak tütünden ayrıca bir de duhuliyeye resmi alınabilir.

Balada best olunan mevad-ı ıslahiyyenin hükmü olmak ve arızanın itminanını celb edebilmek için anların taraf-ı şahaneden bir ferman-ı ali veya hatt-ı hümayunla neşr ve ahkam-ı münderecasının medemül edvar düsturul amel tutulmasına canib-i hazreti padişahiden ahd buyurulmak iktiza eder ve böyle bir ferman veya hattın fıkaret-ı esaside ber vechi zir derc ve beyan olunur.

Birinci fıkra: Kaffe-i sunuf-u tebea-i şahane ile enderun-u memalik-i Osmaniyyede bulunan tebea-i ecnebiyyenin sınıf ve din ve cinsine bakılmayarak serbesti-i şahsiyyeye nail olup icrası kavanin-i müessise ile memnu olmayan şeylerden men olunmamaları ve kanunen cezayı mucip bir fiil ve halde bulunup bilmuhakeme cezanın derecesi mahkeme-i mahsusanın birisinden tayin olunmadıkça hiç kimsenin bir guna muamele-i tedibiyye ve cezaiyyeye duçar ettirilmemesi.

İkinci fıkra: Tebea-i dahiliyye ve ecnebiyyenin mesken ve mülkü mukaddes olup hiçbir taraftan mudahale edilmemesi ve icab-ı meşru olmadıkça kuvve-i cebriyye ile kimsenin meskenine duhul ve mülküntün zabt olunmaması ve bu babda olan icab-ı meşruanın nizam-ı mahsusla tayin edilmesi.

Üçüncü fıkra: Bîlcümle tebea-i Osmaniyye din ve mezheb ve sınıf ve sanata bakılmayarak hukuk-u medeniyye ve vezaif-i umumiyyece müsavi tutulması.

Dördüncü fıkra: Muhakeme-i nizamiye ile memurin-i mülkiyenin balada zikr olunan hukuk-u şahsiyye ve medeniyye ve mülkiyyeyi temin edecek bir kaideye rabt edilmesi.

Beşinci fıkra: Arazi-i emiriyye ve mevkufe ve tarhiyye ve öşriyyenin tasarrufunu mülkiyet-i mutlaka-i sahihaya tahviliyle arazi kanununun ve nizamnamesinin ana göre tadili ve badel vefat mutasarrıf olduğu arazinin din için idam furuhatı hakkında olan madde-i kanuniyyenin feshi ve alelülak emlak ve arazi senedat muamelatının vazifeleri nizamname-i mahsusayla muayyen olacak zabıt memurlarına havalesi ve bu zabıt memurlarının merkez ve mercii defterhane-i hakani olmak üzere heryere tayini.

Altıncı fıkra: Ziraat ve sanayiın terakkisi için erbab-ı ziraat ve sanaata ehven faiz ve tavil müddetle akçe ikraz edecek bankaların tesisi için kavaid-i asliyenin vaz ve neşri.

Yedinci fıkra: Vergi ve tekalif-i sairece meri olan kaide-i namütesaviyenin ilgasıyla cümle tebeanın suret-i vahide ve mütesaviyede mükellef olması ve aşara muadil daha ehven ve infa bir verginin tarhi ve dahili gümrük resminin ilgasıyla bahren sevk olunacak eşyadan yalnız yüzde bir resim istihsali.

Sekizinci fıkra: Devlet-i aliyye varidat ve masarifat-ı senevi bütçesinin tanzimi hususunun bir heyet-i mahsusa-i müstakileye havalesiyle her nezaret ve idare için münhasır olan masrafdan ziyade bir akçenn sarfına cevaz verilmemesi ve her nezaret nazırıyla ve idare müdürünün kendi cihetine aid olan masrafdan dolayı mesul tutulması.

LAYİHA 15

MAHALİ SANAYİNİN İLERLEMESİNE DAİR LAYİHA

Vellinimet bi minnetimiz efendimiz hazretlerinin ruz-i firuz culus-u hümayun makrun cenab-ı mülükanelerinden beri ve kaffe-i evkat ve şahane ve efkar-ı hayr ve sar-ı mülükaneleri memalik-i devlet-i aliyyelerinin mamuriyeti ve tebea ve ahalinin husul-ü serveti esbab vesailini taharri ve istihsal maksad-ı aliyyesine münhasır ve matuf olduğundan ol babda her türlü tedabirin ittihaz ve icrası emr ü ferman buyurulmakta olduğu misillü vakit ve zamanca pek geride kalmış olan sanayi-i dahiliyyemizin dahi canlandırılması esbabının taharrisi lütfen ve tenzilen irade ve ferman buyurulmuş olmasına mebni olbabda olan mütalaa-i kasıra-i kemteranemin arz ve beyanına cüret olunur. Şöyleki malum-u ali buyurulduğu üzere efrad-ı millet-i Osmaniyye öteden beri askerlik ve hidemat-ı mütenevvia-i mülkiyede istihdam olunageldiğinden hali hazırına mahsus olan sanayiye meyl ve rağbet göstermeyip yalnız ordularca lüzumu olan silahçılık çadırcılık saraçlık muhtablık sırıkcılık yorgancılık derzilik yemenicilik gibi kaba ve cismi sanatları ihtiyar ederek sanayi-i nefiseyi aleddevam hali hazırda bulunan tebea-i gayri müslimeye terk eylemesi ve yeniçeri ocağının ilgasına değin meri olan usul ve adatın ceryanı müddetinde zikr olunan sanayi devam etmekte olduğu halde mezkur ocağın ilgası vuku bulmuş ve ahalinin olvakte kadar giydikleri elbise ve ayakkabıları değişmiş olduğundan islamdan bulunan terziler ve yemeniciler derhal yeni çıkan elbise ve ayakkabılarının imalini öğrenip o yola dökülmek lazım gelir iken cümleten terk-i sanat etmişler ve yeniçeri ağasının çizme ve merğubunu dikmek ile müftehir olan yemenici kundura imaline rağbet etmeyip hamallara ve emsali suflaya mahsus olan ayakkabılarının imaline tenezzül ile elhaletü hezihi o yolda icray-ı sanata devam etmektedirler. Ve yeniçerilik zununda berberlik islama mahsus gibi olup iki bin kuruş sermaye ile dükkanlarını şimdiki yola koymak mümkün iken yine eski usulde icray-ı sanata devam etmeleriyle dükkanlara..... olmuş ve sair sanayi ashabı dahi intizaza yüz tutup ticaretleri kendilerini zaruretle geçindirmekte bulunmuştur. Velhaletü hezihi islam yedinde bulunan bazı sanatlar bundan iki üç yüz sene mukaddem ne yolda başlamış ise mamulatin gerek şekil ve heyeti ve gerek suver-i terkibiyyesi asla tağyir etmeyip hatta bazı mamulatin rengi bile tebdil

olunmamış ve maa heze biraz vakitten beri Avrupa'dan Dersaadete o makule mamulatin envai adidesi vurud etmekte olmasıyla anları zikr olunan sanatlarla meluf olanlar pek suhuletle taklit etmeğe kabil iken bu surete kata rağbet olunmamıştır. Halbuki Avrupada sanayinin ilerlemesi gerçi maarif ve malumatın tevsi etmesi ve şirketler teşkil eylemesi gibi ve sair bir çok esbaba mübteni ise de ahalinin dahi bu babda pek çok gayret ve himmeti vukubulmuştur. Bir de erbab-ı sanayice en ziyade şayan-ı dikkat olan madde taksim-i ameliyat kazıyyesi olup bu suret hiç bir serzede-i hatır olmamış olduğundan mesela tahta sandık imaliyle meluf olan bir adam o sandığın icray-ı terekübmesini tamamiyle kendisi imal etmekte ve mamulat-ı saire dahi bu kabilden olmasıyla erbab-ı sanatın temettüat-ı vakia-i seneviyyeleri yevmiye üzerine taksim olunsu bayağı günde on ve onbeş kuruş yevmiye ile iktifa etmiş oldukları anlaşılmaktadır ve tebea-i gayri müslimeden bulunan erbab-ı sanayi dahi meluf oldukları sanayii bir dereceye kadar ilerledebilib andan ilerisine gidememiş ve kuvve-i ihtiraiyye bahsinde hemşehrileri bulunan islam ile hemhal oldukları ve Avrupadan vurud etmekte olan binlerce mamulattan hiçbirinin takliden imali tarafına gitmeyip yalnız ellerinde bulunan sanayinin bazı mertebe ıslahıyla iktifa eylemişlerdir. Avrupa'da sanayinin bu derece ilerlemesinin esbabı müteaddid olup bunlardan en başlıcası aded-i nüfusa nisbetle arazinin killei ve bunun dahi her yerde bir sınıf-ı mümtaziyyede bulunması kazıyyesi olduğu gibi memalik-i devlet-i aliyyede dahi arazinin killei miktarı ile efrad-ı ahali den her biri yedinde kendisini geçindirecek ve taharri-i esbab-ı talışden müstağni edecek derecede arazi bulunması ve bir de herşeyde aza kanaatla tahsil-i gına ve servet arzuy-u mefkud olması maddeleri olmak gerektir ve Avrupa milletleri üçyüz seneden beri bu yola dökülüp mürur-u zaman ile maarif ve malumat ilerledikçe ve biraz vakitten beri dahi fabrikalar ve sanayi şirketleri tekessür eyledikçe malumat-ı sanayi bir derecede külliyyet üzere husule gelmeğe başlamış ve bir surette ehven baha ile çıkarılmakta bulunmuştur ki bu günkü günde memalik-i devlet-i aliyyede sanayii canlandırmak ve halkı o yola meyil ettirmek için devletçe sarf-ı mesai ve himmet olunsu Avrupa'nın vasil olmuş olduğu derecat-ı aliyyenin birinci terakki kabil olmayacağı derkardır. Mamafih hükümet-i seniyyenin ahaliye meluf oldukları sanayinin ilerledilmesi hakkında her türlü teşvikatı icra ve mümkün olabilecek müsaadat ve teshilatı ita buyurması ve himmet-i mahsusası mahsulat-ı arazinin teksiri ve Avrupa

fabrikalarının matbahı olup mevad-ı asliye tabir olunan eşyanın yani pamuk ve yapağı ve tiftik misillü ve sair şeylerin külliyyet üzere husule getirilmesi esbabının istihsaline matuf ve masruf olması lazım gelir. Ve memalik-i mahrusa-i şahanedan bu suretle harice çıkarılacak eşya esmanı Avrupa'dan memalik-i devleti aliyyeye idhal olunacak mamulat-ı sanayi için verilecek mebalığın miktarını her ne kadar tecavüz eder ise memlekete ol kadar idhal-i servet edilmiş olur. Ve sanayinin teşviki bahsine gelince bu babda ittihazı lazım gelen tedabirin en birincisi layiha-i hatırül hemam mezahir-i hazreti hilafetpenahiye olan eksperniyon usulüdür ki filhakika bunun vaz ve tesisinden beri Avrupa'da sanayi pek çok meydan almış ve mamulat-ı sanaiyyenin derece-i aliyyül ale isali emel ve arzusu izhan-ı erbab-ı sanaiyyi fevkalade teshir eylemiştir. Bu usul-ü mehasinin şimdilik vazına teşebbüsle beraber sanayi-i mevcudun ıslahı ve ilerlemesine hail olan bazı mevaninin ref ve izalesi ve erbabının muhtac olduğu teshilatın icrası ve sair tedabir-i münasibe-i icabiyenin ittihazı hususlarını düşünüp icabatını Peyderpey canib-i babialliye arz etmek fahri olmak ve fakat münhasıran ehl ve erbabından mürekkeb bulunmak üzere nafia nezareti dairesinde bir komisyon-u mahsus teşkil münasib gibi görünür ise de olbabda ve kata-i ahvalde emr ü ferman hazreti veliyyül emrindir.

LAYİHA 17
TEKSİR-İ VARİDAT VE TAKLİL-İ MASARİFATA
DAİR HATİRA-İ KASİRA

Malum-u ali buyurulduğu üzere beher sene tanzim olunagelen muvazene-i umumiyye defterinde münderic masarîf-ı askeriyyeden sonra en dolgun olanı mülkiye masarifatının müfredatına bakıldıkta çoğu varidat-ı ôşriyye tahsili uğruna feda olunmaktadır.

Sual: Masrafsız irad tedariki mümkünmüdür?

Cevap: Devletçe ihtimam ve dikkat olunacak şey teksir-i varidat için edilecek masarîf ihtiyar-ı zaruri ise de tasarruf tarikini bulmak gerekdir ki bu tasarruf sebebiyle hazine-i devlet kesb-i vusât ve servet etmiş olur.

Abd-i fakir şimdiye kadar re'sen idare-i mülkiyede bulunduğum bu babda ne diyerek olsam nefsilemmare muvafakatinde mütereddid olmaklığım lazım gelip arz ve izahına cüret edeceğim kaidenin bahirillifade olduğu itikadına karşı vicdanıma mukabele edememekle beraber zihnimce böyle bir vacibülicra usulü dair şimdilere kadar bir guna tasavvur ve tahattur vukuunun mesbuk ve mesmu olmaması arz edeceğim kaidenin hükümsüzlüğüne delalet edeceği ve ehemmesi bu babdaki mütalaat-ı kasıranemin beyanına karşı gelememiştir.

Elli iki tarihinden bu ana kadar dahilen ve haricen bulunduğum memuriyetlerde ve gezdiğim yerlerde meşhudatımdan başka elli beş senesinden seksenbir tarihine kadar müddet zarfında mesalih-i mütenevviaya dair tab ve ilan olunan evrak-ı nizamiyenin mukabili ve tashih-i nazar-ı mütalaat-ı abidanemden geçmiştir. Bu kadar tekellüfler ve meclisler ve idareler ve nihayetsiz masraflarla beraber varidat ve hüsn-ü idare-i masarifat hakkında daima bir kaide-i ve usul-ü salime ittihazına beynelmemurin sarf-ı mesal kılınmaktadır.

Tanzimat-ı hayriyye hatt-ı hümayununda daha olvakit zecr ve tevbih buyurulan iltizamat usul-ü muzırrasının izalesi için olunan tedbirler ve edilen bunca masraflar bep boşa çıkmıştır. Aşar-ı şeriyye kah emanet ve kah ilzam tarikleriyle şimdiye kadar idare olunagelip bu iki suretin hiçbirisinde hakikaten ne devlete müstefid ve ne de ahali hoşnud olmuştur. İlzam usulünün mazarratı mültezimlerin tadiyahatından münbais olup filvaki mültezim menafini iltizam için onda bir değil mümkün olsa zürrain bütün mahsüllerini etmeğe hazırdır.

Fakat bunun karşısında hükümet-i seniyyenin dide-i teyakkuz ve nezareti açıktır. Mültezimden sudur eden mazarrata karşı fukaranın bab-ı müracaatı mutasarrıftır. Lakin emanet suretinde erbab-ı ziraat mutazarrır olmaz mütalaasıyla emanet tariki tercih olmuştur. Lakin zat-ı ızrarın bu tarik ile adem-i vukuu lazım gelmez. Çünkü ızrara badi celb-i menfaat mütalaası idi. Bu mütalaa emanetkarlara mefkudmudur. Emanetin mercii sene-i sabıka bedelatının tutturulamamsı ve bazı yerlerde mültezimlerin bulunmaması kazıyyeleridir. Mahalleri memurlarına gelince emanet kalsın iltizam olsun anlarca müsavidir. Emanete kalırsa resmi hazineye imdad ile bir vilayetin aşarını idare için ne kadar memur ve anbarlar ve sair şeyler lazım ve bunların masrafından başka mühimsenilmeyerek vukubulan telefât ve ihtilafât ve vaktiyle satılamayan zehair-i ôşriyyenin fiat farkından ve çürümesinden dolayı vukuu mesbuk olan zayılat ihtimalatı şayan-ı mütalaadır.

Aşar-ı şeriyye hazine-i beytülmal için zürradan cebayet olunur bir nevi zekat-ı şeridir. Zekat ifası vezaif-i islamiyyeden bulunmasıyla her mümin bunu ifa ile mükellefdir. Bu mükellefiyet saikasıyla efrad-ı müsleme beyninde zuhurundan evvel bir danesi ketm olunmayarak maa fazla zehair-i ôşriyyenin sahib-i arza teslimine ihtimam olunur idi. İlcaat-ı avarıza gûna ve teakub-u esbab-ı zaruret-i meriyyeden dolayı o salabet-i maruza görülemeyip milel-i gayr-i müsleme nezdinde ise aşar-ı ziraiyyenin rûsum-u zecriyyeden farkı olmadığından bu tarlalardan onda bir değil yüzde bir alınsa yine memnun olmayacakları bedihidir. Böyle olmaktan ise yani bunca masraflar ve ve tekellüfleri mucip olan usulün bir hüsn-ü suret-i meşruıyyeye lüzum-u tahvili rehin-i tasdiktir.

Aşar-ı şeriyyenin esasına hâlel gelmemek üzere ilzam ve emanet tariklerinin terkiyle üçüncü bir tedbir ki o da bedelen istifasıdır.

Sual : Vaktiyle bu yolda sebekat eden tecrübe ile dahi matlub hasıl olmamıştır.

Cevab : Vakıa bir aralık karye bekarye bedelat-ı ôşriyye tahsil olunmuştur. Lakin hazine-i maliye tarafından ahali-i kura namına ilzam tarikiyle ceryan etmiştir. Fakirin dermeyan ettiği suret bu değildir. Yani devletin idare ve tahsilinde meşgul olduğu menabi-i varidat arasında en ziyade masrafı mucip olan aşar idaresi kısmıdır. Her memlekette aşarın beş seneliği bilmuvazene hasıl humus ol memleketin ehli ziraatı olan vergi-i bedelatıyla birleştirilerek tahsil usulü ittihaz olunsa hazine-i celile bu aşar idaresi masarısından kurtulmuş ve

sunuf-u zürra ekip biçmelerinde serbest bırakılmış olur. Ehl-i ziraat yalnız senede bir kere vergileriyle beraber bedel-i öşürleri kaç kuruş edecek ise nakden tekasit-i meriyye ile mahalleri mal sandıklarına tediye ederler. Bu usulün icrasında devlet ve ahalice husule gelecek menfaat vareste-idır. Bu mütalaa-i esasiyyenin müteferri' mebahisin tedkik ve tamiki ve kabul ve reddi mütevakkıf-ı rey-i alidir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI AŞBAKANLIK ARŞİVİ YILDIZ ESAS EVRAKI

YEE KISIM NO	YEE EVRAK NO	YEE ZARF NO	YEE KARTON NO	KONU
14	88/38	88	12	Müşir Şakir Paşanın Layihası-1
14	2287	126	10	Müşir Şakir Paşa Layihası 2-6
14	88/44	88	13	Ethem Efendinin Layihası
14	88/32	88	12	Amiral Silvin, Kaptan Ferholn imzalı Layiha
14	88/35	88	12	Teşvik-i Sanayi Komisyonun Layihası
14	88/61	88	13	Defterdar Ethem Sabri Efendinin Layihası
14	88/65	88	13	Maliye müsteşarı Vetendrof Beyin Layihası
14	1299	126	10	Sadr-ı Esbak Hakkı Beyin Layihası
14	1214	126	9	Devletin ıslahına dair imzasız layiha
31	1238	41	79	Mahalli sanayinin ilerlemesi hk.
18	94/23	94	23	Kıtlığa karşı alınacak tedbir hk.
14	88/5	88	12	Vakanüvis Lütfl Efendinin Layihası
14	2289	126	11	Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşanın Anadolunun imarına dair layiha

KİTAPLAR

- AKARLI, Engin Deniz: The Problems of External Pressures Power Struggles and Budgetary Deficits in Ottoman Politics Under Abdulhamid II. (1876-1909): Origins and Solutions. Princeton University Doktora Tezi, 1976.
- AKÇURA, Yusuf: Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, (XVIII. ve XIX asırlarda), TTK. Ankara, 1988.
- AKDAĞ, Mustafa: Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, Cilt.II, (1453-1559), Cem Yay. İstanbul, 1974.
- AKGÜR, Teoman: Türkiye ve Batı (1789-1989) V Yay. Ankara, 1990.
- ALBAYRAK, Sadık: Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973.
- AVCIOĞLU, Doğan: Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Bilgi Yay. Ankara, 1969.
- AYNİZADE, Hasan Tahsin: İlm-i Mali. İstanbul, 1962.
- BLAISDELL, Donald C.: Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Dünyu umumiyeye", Çev: Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yay. İstanbul, 1979.
- CEZAR, Yavuz: Osmanlı maliyesinde Bunalım ve Değişim, Alan Yay. İstanbul, 1986.
- ÇAVDAR, Tevfik: Türkiye'de Liberalizm (1860-1990), İmge Yay. Ankara, 1992.
- DOĞAN, D. Mehmet. Tarih ve Toplum. Rehber Yay. 2. Baskı, Ankara. 1990.
- ELDEM, Vedat: Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türkiye İş Bankası Yay. 1970.
- ERYILMAZ, Bilal: Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yay. İstanbul, 1992.
- GÜRAN, Tevfik: Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), TTK. Ankara, 1989.
- HOCALOĞLU, Mehmet: Abdulhamid Han ve Muhtıraları. (Belgeler) Selekte Yay. İstanbul, 1989.

- KASABA, Reşad: Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, (Çev. Kudret Emiroğlu), Belge Yay. İstanbul, 1993.
- KARAL, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt, 3. Baskı, TTK. Ankara, 1988.
- KARAMÜRSEL, Ziya: Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, TTK. Ankara, 1989.
- KAZICI, Ziya: Osmanlılarda Vergi Sistemi, Şamil Yay. İstanbul, 1977.
- KEYDER, Çağlar: Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, Yurt Yay. Ankara, 1982.
- KIRAY, Emine: Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yay. İstanbul, 1993.
- LEWIS, Bernard: Modern Türkiye'nin Doğuşu. (Çev. Metin Kırıatlı) TTK. 3. Baskı, Ankara. 1988.
- NEBİOĞLU, Osman: Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapütülasyonlar, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1986.
- OKTAR, Tığınçe: Osmanlı Devletinde Reji Şirketi, Bilim Teknik Yay. İstanbul, 1992.
- ORTAYLI, İlber: Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Kaynak Yay. İstanbul, 1983.
- ÖNSOY, Rifat: Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1988.
- ÖZKAYA, Yücel: XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, TTK. Ankara. 1985.
- ÖZYÜKSEL, Murat: Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Arba Yay. İstanbul, 1988.
- PAKALIN, M. Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. 3 Cilt 4. Baskı TTK. Ankara, 1993.
- PAMUK, Şevket: Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi. Gerçek Yay. İstanbul, 1988.
- _____: Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 2. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1994.
- PARVUS Efendi: Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, (Çev. Muammer Sencer) May Yay. İstanbul, 1977.
- QUATAERT, Donald: Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, (Çev. Sabri Tekay), Yurt Yay. Ankara, 1987

- SAYAR, Ahmet Güner: Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Der Yay. İstanbul, 1986
- SAYAR, S. Nihad: Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yay. İstanbul, 1977.
- SIDDIKİ, A. Selim: (Çev. Rasim Özdenören). İslam Devletinde Mali Yapı, Fikir Yay. İstanbul. 1972.
- ŞENER, Abdullatif: Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İşaret Yay. İstanbul, 1990.
- ŞEREF, Abdurrahman: Tarih Söyleşileri, (Çev. Mübeccel Naim Duru), İstanbul, 1980.
- SHAW, Stanford J.- SHAW, Ezel Kural: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev. Mehmet Harmanlı), 2. Baskı, 2. Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1994.
- TABAKOĞLU, Ahmet: Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yay. İstanbul, 1985.
- : Türk İktisat Tarihi, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986.
- TAHSİN Paşanın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.
- T.C. Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti , Ankara, 1938.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim: Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama T.C. Merkez Bankası, T.C. Merkez Bankası Yayınları, Ankara, 1981.
- TEZEL, Yahya S.: Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları Ankara, 1982.
- TOPRAK, Zafer :Türkiye'de Milli İktisat, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- UBİCİNİ, M. A.: Türkiye 1850 2 Cilt (Çev. Cemal Karaağaçlı) Tercüman 1001 Temel Eser.
- UĞUR, Ahmet: Osmanlı Siyasetnameleri, Basılmamış Doçentlik Tezi, A.Ü. İlahiyat Fak. 1979
- YERASİMOS, Stefanos: Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, (Çev. Babür Kuzucu), 3. Baskı, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

MAKALELER

- AKARLI, Engin Deniz: "1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları", C.O. Tütengil'e Armağan, İstanbul, 1982.
- ÇELİK, Gülfettin: "Osmanlı İktisat Zihniyetinde Değişim", İktisat ve İş Dünyası. Ağustos 1993. S.40-45
- DURAN, Bünyamin: "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler", V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, TTK. Ankara, 1990.
- GENÇ, Mehmet: "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, TTK. Ankara, 1990.
- GÜÇER, Lütfi: "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası", İ.Ü. İktisat Fak. Türk İktisat Tarihi Yıllığı, İstanbul, 1988.
- GÜRAN, Tevfik: "Osmanlı Tarım Ekonomisi (1840-1910)" İ.Ü.İktisat Fak. Türk İktisat Tarihi Yıllığı, İstanbul, 1988.
- : "Zirai Politika ve Zirai Gelişmeler (1839-1876)" 150. Yılında Tanzimat. TTK. Ankara. 1992.
- İNALCIK, Halil : "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle" Belleten C.XV. Sayı.10. S.666
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", 150.Yılında Tanzimat, Ankara, 1992.